

Gunneria

73

Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet
Vitenskapsmuseet

Geir Grønnesby

HELLERISTNINGENE PÅ SKATVAL
Ritualer og sosial struktur

TRONDHEIM 1998

ISBN 82-7126-560-1
ISSN 0332-8554

ABSTRACT

Grønnesby, G. 1998. Rock Art in Skatval. Rituals and Social Structure.
Gunneria 73: 1-103.

The study presented herein addresses the prehistoric rock art in Skatval, Nord-Trøndelag, Norway, which is dated to the Bronze Age and to Early Iron Age and which belongs to the agrarian rock art tradition. There are two concentrations of rock carving of the agrarian type in the community of Stjørdal. One is at Hegra, and the other is at Skatval. In Skatval there are 37 sites with 2008 figures.

The first part of this study seeks to determine whether the combinations of different motifs on the rock surface are coincidental or whether there was a system to the way the motifs were put together. The second part looks at rock art in connection with theories about rituals, and, further, attempts to interpret the rock art.

Geir Grønnesby, Museum of Natural History and Archaeology, Institute of Archaeology, Norwegian University of Science and Technology, N-7034 Trondheim, Norway.

FORORD

Dette er en lettere bearbeidet versjon av min hovedfagsavhandling som ble levert våren 1993 ved Universitetet i Bergen. Manuskriptet ble levert Gunneriaredaksjonen samme år. Den litteratur som er lagt til grunn for avhandlingen er således ikke yngre enn 1993.

En spesiell takk går til Gro Mandt og til Kalle Sognnes.

Geir Gronnesby

This is one of the mysteries of art. It opens up the possibility of communication between people who are separated by distance of space or time. The print on the cave wall reaches out to you with a message perhaps as simple as «Look, I too was human. I stood where you are standing 30 000 years ago; remember me.» For your part, you are reaching out toward and making contact with a person you could never know except through the print that he or she has left. You are reaching out toward and entering into someone else's experience of life. What you take from this contact is up to your own powers of empathy, intelligence, and imagination.

James W. Karman 1978

1 INNLEDNING

«... helleristningene [viser mange eksempler på kombinasjoner av figurer] uten at dette behøver å tolkes som bevis for noen innholdsmessig sammenheng.»

Sverre Marstrander
(1963: 224)

Målet med dette arbeidet kan sies å være todelt:

- Jeg vil sannsynliggjøre det motsatte av Marstranders påstand. Jordbruksristningenes figurer er hogd i relasjon til hverandre for å kommunisere meninger som figurene enkeltvis ikke kan. Plasseringen av figurene i forhold til hverandre er ikke tilfeldig, men motivert ut fra et kommunikasjonsbehov.
- Jeg vil se helleristningene som levninger etter ritualer. Dette innebærer en tolkning av meningen(e) knyttet til figurene, figurkombinasjonene og ristningene som fenomen.

Første del består av en presentasjon av ristningslokalitetene på Skatval og av en analyse av lokalitetenes indre logikk. Dette betyr en analyse av hvilke motiver som er kombinert på ristningsberget.

Del to er tolkningsdelen, hvor jeg setter ristningene inn i en rituell kontekst og tolker figurene og figurkombinasjonene i denne sammenhengen.

1.1 TEORETISK BAKGRUNN

Når jeg 30 år etter Marstrander hevder noe annet enn det han gjorde, er ikke dette tilfeldig. Forklaringen ligger i vitenskapsteoretisk orientering. Vitenskapsteori er ikke en sentral del av dette arbeidet, men jeg finner det nødvendig å presisere den teoretiske plattformen som arbeidet bygger på. Utgangspunktet er at jeg i tråd med Hodders kontekstuelle arkeologi anser den materielle kultur for å være bærer av mening (Hodder 1982a, 1986). Ved siden av å ha en funksjon er materielle gjenstander medium for kommunikasjon mellom mennesker. De meninger som blir tillagt gjenstander, er ikke egenskaper ved gjenstandene, men framkommer gjennom relasjonene mellom dem. Det var lingvisten Ferdinand Saussure som utviklet denne teorien for språkstudier i begynnelsen av dette århundre (Olsen 1987: 24). Meningen i språket blir produsert via relasjonene, eller kontrastene mellom ordene, og ikke ved at hvert enkelt ord har en iboende mening.

Den første som overførte dette til ikke-lingvistiske data var Claude Levi-Strauss, som gjennom sin strukturalistiske antropologi anvendte metoden bl.a. på myter (Olsen 1987: 32). Levi-Strauss mente at antropologer skulle være på jakt etter det universelle i menneskenaturen i stedet for å drive med «butterfly collecting», dvs. å samle på kulturelle variasjoner. Det som var av betydning for Levi-Strauss, var de dype meningsstrukturer som lå bak all kulturell variasjon. Disse strukturer er av psyko-biologisk natur og dermed universelle. Levi-Strauss har aldri hevdet at han har klart å finne disse dype strukturer. Det som er av interesse her, er hans metode for å avdekke disse strukturene. Utgangspunktet er at mennesket tenker i klassifikasjoner. Alt mennesket 'vet' om virkeligheten får vi ved hjelp av sanseapparatet. For å skape orden i den strøm av inntrykk som vi utsettes for, ordner hjernen alle inntrykkene i klasser eller grupper. Et eksempel er vår oppfattelse av farger. Selv om fargespektret egentlig er et kontinuum, ordner vi fargene i forskjellige klasser - rød, grønn osv. Andre eksempler er dag/natt, lys/mørke, vi/de, osv. Disse klassifikasjonene blir forståelige for oss gjennom at de settes opp mot hverandre i såkalte binære motsetninger. Det er ikke klassene i seg selv som gir oss mening, men relasjonen mellom dem. 'Natt' gir ingen mening uten at det settes opp mot den binære motsetningen 'dag'. Det meningsgivende aspektet har Levi-Strauss hentet fra Saussures språkteorier. Saussure så relasjonen mellom ordene som avgjørende for at språket skulle bli meningsfylt. Hvert ord får sin mening gjennom sin relasjon/opposisjon til andre ord. Fundamentalt i denne teorien er skillet mellom 'språkssystem' og 'tale' (Olsen 1987). 'Språkssystemet' er det nettverk av regler for hvordan språket kan brukes. 'Tale' er den individuelle realisering av 'språkssystemet'. Relasjonen mellom disse to er dialektisk. Dvs. at ingen av dem kan eksistere uten det andre.

Senere har andre forskere brukt samme prinsipp på forskjellige aspekter av den materielle kultur. Barthes mente at alle kategorier av den materielle kultur utgjorde meningssystemer, f.eks. mat og klær (Barthes 1984: 77). Det finnes f.eks. regler for hvordan vi kler oss, hvilke klesplagg som går sammen eller ikke osv.

Det er ikke vanskelig å se at gjenstander i vår egen tid og i vårt eget daglige liv er bærere av mening. Problemet er hvordan tolke et forhistorisk materiale som meningsbærende?

Hodders (1982a, 1986) løsning på dette består bl.a. i kontekstualisme. Alle aspekter av en arkeologisk kultur må tas i betraktning. Dette betyr f.eks. at en ikke kan dra slutninger om sosial stratifisering bare ut i fra gravmateriale, slik det ofte blir gjort. Hele den materielle kultur må tas i betraktning.

For å tolke et forhistorisk materiale kommer en ikke utenom bruken av analogier. Hodder (1982b: kap. 1) setter et skille mellom formelle og relasjonelle analogier. Førstnevnte er analogier hvor to situasjoner, eller gjenstander med formelle

likheter i noen henseende, blir antatt å være lik i andre. Slike analogier er svake så lenge likhetpunktene er få. Analogien blir sterkere dess flere slike likheter som finnes. Relasjonelle analogier er analogier som baserer seg på undersøkelser av en klart definert kulturell kontekst. Likhetene må basere seg på relasjonelle, eller kausale likheter i motsetning til formelle. En studie av den relevante konteksten er avgjørende for gyldigheten av analogien. Vi kan gjøre dette ved å anvende generelle prinsipper for symbolisme og konteksten disse prinsippene blir brukt i. Dessuten ved å velge ut relevante analogier for forskjellige aspekter ved sammenligningen.

Et av Hodders viktigste poenger er at gjenstander blir brukt aktivt av mennesker for å påvirke eller skjule elementer ved menneskelige relasjoner (Hodder 1982a: 185). Ved å kommunisere mening blir gjenstander deler av den sosiale interaksjon. Måten gjenstander blir satt sammen på, avgjør hvilken mening de kommuniserer. Mennesker bruker denne muligheten til ikkeverbal kommunikasjon til å forsøke å manipulere sosiale situasjoner. Den materielle kultur kan dermed sees som et element i maktforholdene mellom individer eller grupper.

Overført på helleristningene betyr dette at selve lokalitetene representerer individuelle realiseringer av et underliggende ikke synbart system, eller sett av regler. Ingen av figurene på bergflaten er plassert tilfeldig. Dette fordi det er relasjonen mellom figurene som gir dem mening. Ved å se på hvilke relasjoner som eksisterer/ikke eksisterer, bør det være mulig å finne indikasjoner på et underliggende system. Tidligere i ristningsforskningen har en gått glipp av denne tolkningsdimensjonen i og med at figurene er behandlet enkeltvis. Plasseringen av figurene er enten blitt sett som tilfeldig, eller en har sett det som en umulig oppgave å finne fram til noe system i plasseringene.

Ifølge Olsen er et av kriteriene for å bruke en slik analyse på et arkeologisk materiale, at materialet må være stort nok til at det gir «et rimelig håp om at dets elementer representerer et relativt komplett system av likheter og forskjeller» (Olsen 1987: 41). Slik jeg ser det, innfrir jordbruksristningene på Skatval dette kriteriet for en lukket strukturalistisk/semiotisk analyse (se Olsen 1987: 36 for skille mellom strukturalisme og semiotikk). Materialet er stort nok og systemet er sannsynligvis relativt komplett (Sognnes 1983: 46-50).

Garwood (1991: 11) hevder at mange misforstår bruken av kontekstbegrepet og tror at de materielle rester er ekvivalent til sosial handling (eller ritualet i Garwoods tilfelle). En glemmer at den materielle kultur er bare ett aspekt av den sosiale handlingen. En har således bare deler av den forhistoriske kontekst å forholde seg til. For det første mangler den sosiale konteksten, for det andre mangler deler av den materielle konteksten.

Innen norsk helleristningsforskning har ikke dette vært vanlig tilnærmingstype før Hesjedal brukte et slikt perspektiv i sin magistergradsavhandling (1990). Hesjedals utgangspunkt for å presentere en ny tolkning av veideristningene i Nordland og Troms baseres på en strukturalistisk forklaring og en hermeneutisk forståelse (1990: 4). Tolkning av tekst kan brukes som en metafor for forståelsen av den materielle kultur. Det første han gjør er å analysere teksten som lukket system, dvs. tekstens interne logikk. Tidligere i ristningsforskningen har en konsentrert seg om det enkelte tegn. Ved å se ristningene som tekst blir forholdet mellom tegnene det viktige. Andre trinn i denne analysen er å «åpne teksten mot verden» (1990: 85), dvs. å se ristningenes indre logikk i relasjon til aktuelle elementer utenfor ristningene. I Hesjedals tilfelle er det kronologi, arkeologisk kontekst, sjamanisme, makt og ideologi (1990: 6).

På samme måte som Hesjedals avhandling kan sies å være todelt, er likeledes dette arbeidet delt i to bolker. I tillegg til å prøve å påvise at det finnes en intern logikk på helleristningslokalitetene, vil jeg «åpne» analysen ved å se på elementer utenfor ristningene. Disse eksterne elementer er generell antropologisk teori om ritualer, legitimering av makt og symbolisme. I tillegg vil jeg se ristningene i relasjon til den nordiske bronsealder.

I tråd med det som er skrevet ovenfor, vil jeg i utgangspunktet behandle ristningene som om de representerer en «tankemessig enhet» (Mandt 1991: 254). Som Mandt, mener jeg dette er en forutsetning for å studere figurenes sammensetning. Kronologi vil derfor utgjøre en svært liten del av dette arbeidet. Jeg kommer imidlertid tilbake til kronologien i del II.

Dateringen av ristningene til bronsealderen har aldri vært absolutt. Bl.a. har både Mandt (1991) og Sognnes (1987, 1990) kommet til at tradisjonen med å lage ristninger strekker seg ned i jernalderen. Jeg har sett ristningene i forhold til funnmateriale som hører hjemme i bronsealderen. Dette er gjort fordi ristningene tradisjonelt er ansett for tilhøre denne perioden. Sognnes mener dessuten at en stor del av ristningene i Stjørdal er fra bronsealderen, selv om han konkluderer med at det sannsynligvis ble hogd flest ristninger ved slutten av bronsealderen og begynnelsen av jernalderen (1990: 98-99).

Jeg kommer til å bruke en del litteratur fra dansk område. Den sør-skandinaviske bronsealderen blir oppfattet som et enhetlig kulturelt område (Kristiansen 1987). Sørensen hevder at forskjeller innen Skandinavia finnes, men at området danner en kulturell enhet i forhold til de kulturelle praksiser reflektert av bronsesjenstandene (1989: 458). Jeg kommer ikke til å ta opp diskusjonen om forskjeller og likheter innad i den skandinaviske bronsealderkulturen, men det er viktig å ha dette problemet i mente.

2 HELLERISTNINGENE PÅ SKATVAL

2.1 RISTNINGENE I STJØRDAL

Trøndelag er kjent som et rikt helleristningsområde (Hagen 1983: 267, 1990: 115-133). Ristningene i Stjørdal kommune er imidlertid forbausende lite kjent. Dette til tross for at området står fram som rikest mht. antall lokaliteter (Sognnes 1990: 110). Den viktigste grunnen til dette er at det først på 1980-tallet ble system i publiseringen av ristningene (Sognnes 1982, 1983). Stjørdal kommune i Nord-Trøndelag fylke består av et øst-vestgående dalføre hvor Stjørdalselva har sitt løp. Ristningene ligger, med få unntak, i to store konsentrasjoner. Den ene i Hegra, ca. en til to mil øst for elvas utløp. Den andre på Skatvalhalvøya, nordvest for elvas utløp (Fig. 1). I Hegra finnes ca. 40 lokaliteter med totalt ca. 2650 figurer, derav ca. 400 groper (Sognnes 1990: 11). Mine tall for Skatvalhalvøya er 2008 figurer, av disse er 1285 groper. Antall lokaliteter er 37. Disse tallene avviker noe fra de Sognnes oppgir (1987). Dette skyldes at Sognnes baserte seg delvis på eldre kalkeringer (Sognnes pers.medd.). Alle kalkeringene jeg har brukt, er kalkert av Sognnes, de fleste fom. 1987. I tillegg behandlet Sognnes flere lokaliteter fra et større område enn det jeg har valgt. For helheten får disse forskjellene ikke store konsekvenser. Ikke alle registrerte lokaliteter er kalkert. Disse er utelatt her. De fleste av disse er relativt små groplokaliteter. En grunn til at ikke alle er kalkert, er fordi de ikke er gjenfunnet siden første gang de ble oppdaget. Langs Stjørdalselva ligger lokalitetene langs nordsiden av elva (med et par unntak). De ligger som regel på overgangen mellom terrasser med dyrkbar jord og skogkledde lier. På Skatval er bildet noe annerledes. Her ligger ristningene på bergrygger inne på halvøya. Innen hver av de to store konsentrasjonene ligger lokalitetene samlet i grupper. Størrelsene på lokalitetene varierer. På Skatval peker Auran og Røkke seg ut med store lokaliteter. I Hegra er det Bjørngård, Hegre og Leirfall som utmerker seg. Figurvariasjonen er relativt liten. De vanligste motivene er groper, båter, fotsåler, ringer og dyrefigurer.

Jeg har valgt ristningene på Skatvalhalvøya til dette arbeidet. De fleste av lokalitetene ligger innenfor Skatval sogn. Vikan, Gråbrekk og Stokkan ligger i Stjørdal sogn. Når jeg heretter bruker betegnelsen «ristningene på Skatval», menes alle disse lokalitetene. Alle ligger i Stjørdal kommune. Av de 37 lokalitetene er fem groplokaliteter.

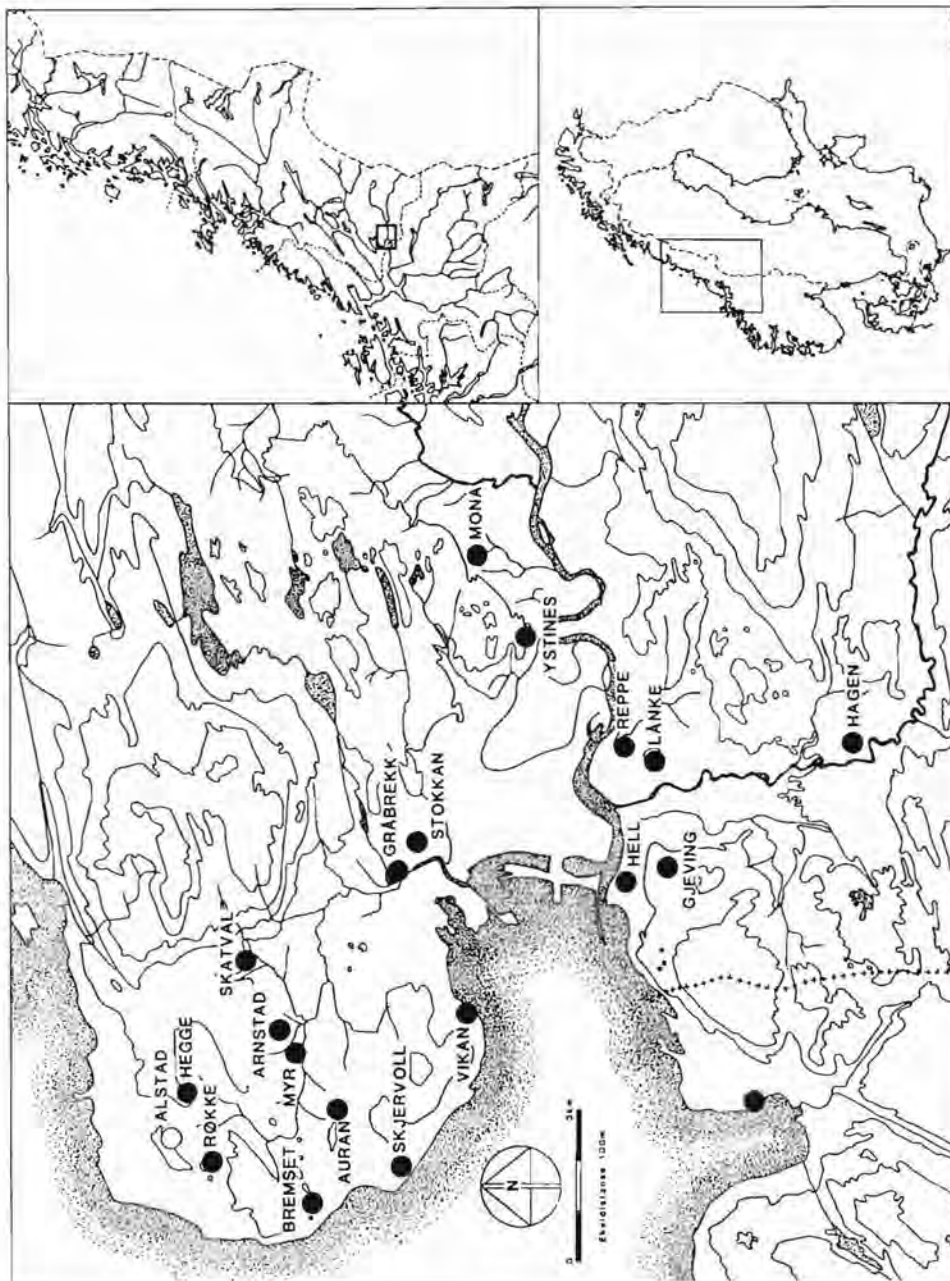

Fig. 1. Gårder på Skatvalhalvøya og nedre del av Stjørdal med helleristninger. De som er understreket, er tatt med i undersøkelsen. Innen hvert gårds-navn finnes det ofte flere lokaliteter. De største konsentrasjonene av lokaliteter finnes på Auran og Røkke. Kartet er hentet fra Sognnes (1987: 10).

2.1.1 Forskningshistorikk

De første ristningene, både veideristninger og jordbruksristninger, ble oppdaget i siste del av 1800-tallet av Oluf og Karl Rygh. K. Rygh var den første som begynte å arbeide systematisk med ristningene i Stjørdal (Sognnes 1992: 8). Etter K. Rygh tok Theodor Petersen over arbeidet med ristningene. Sammen med Petersen arbeidet folk som Bjørn Hougen, Eyvind S. Engelstad, Harald Egenes Lund og Edvard Bull (Sognnes 1992: 9). Lund var den som arbeidet med ristningene på Skatval. Petersen publiserte lite av sitt materiale (Petersen 1922, 1925, 1926). Veideristningene i Trøndelag ble publisert av Gutorm Gjessing (1936). I 1948 overtok Sverre Marstrander som konservator ved Vitenskapsmuseet i Trondheim etter Petersen. Marstrander fortsatte arbeidet med ristningene, og da først og fremst med jordbruksristningene. Pga. hans professorat ved Universitetet i Oslo fom. 1968 ble heller ikke hans arbeider publisert i sin helhet (Sognnes 1992: 11). På publikasjonssiden er hele tiden veideristningene blitt prioritert.

Sognnes er den som har arbeidet mest med jordbruksristningene i Stjørdal i nyere tid. Han har publisert tidligere kalkeringer (1982, 1983), tre avhandlinger og en rekke artikler om ristningene (1983, 1987, 1990). Han er dessuten den som har stått for alle kalkeringene i nyere tid. Disse er ennå ikke publisert. Sognnes har arbeidet med å se disse lokalitetene i forhold til bosetning. Utgangspunktet er den påfallende fordelingen som lokalitetene har (Sognnes 1990: 121). Sognnes kommer fram til at det som i dag er Stjørdal kommune, i tidlig bronsealder var delt inn i fem til seks store territorier. Disse enhetene er representert ved de store lokalitetsgruppene Røkke, Auran, Ydstines, Hegre, Bjørngård og Leirfall (de tre siste finnes i Hegra). Han mener at området i slutten av bronsealderen var splittet opp i 18 territorier (Sognnes 1983: 79). I de områdene lokalitetene ligger tette, er det i gjennomsnitt like stor avstand mellom lokalitetsgruppene sentra. Dette indikerer at ristningene har vært plassert på samme måte innen hvert territorium. Han konkluderer med at de største ristningslokalitetene representerer de eldste bosetningsområdene. Han finner støtte for denne teorien i dateringene av motivene. De minste lokalitetene har motiver som er sene, mens de største rommer både sene og tidlige motiver. Med sene motiver menes her motiver fra slutten av bronsealderen og tidlig jernalder. Pga. den store variasjonen og mengden er det i hovedsak båtene som danner grunnlaget for kronologien. De eldste er båter av Sognnes type E (Fig. 2). Disse blir av flere forskere (Marstrander 1963, Mandt 1991) regnet som beslektet med veideristningenes båter. Sognnes gir dem en mulig plassering til sen-neolittisk tid. Båter av type H dateres til førromersk jernalder på grunnlag av sin likhet med Hjortspringbåten. G-båtene ser ut til å ha blitt laget under store deler av bronsealderen (Sognnes 1987: 86). I arbeidet med Hegraristningene kommer Sognnes fram til at ristningene på Skatval er jevnt over eldre enn ristningene i Hegra (1990: 131). På grunnlag av båt-kronologien deler han inn tidsrommet det ble laget ristninger, inn

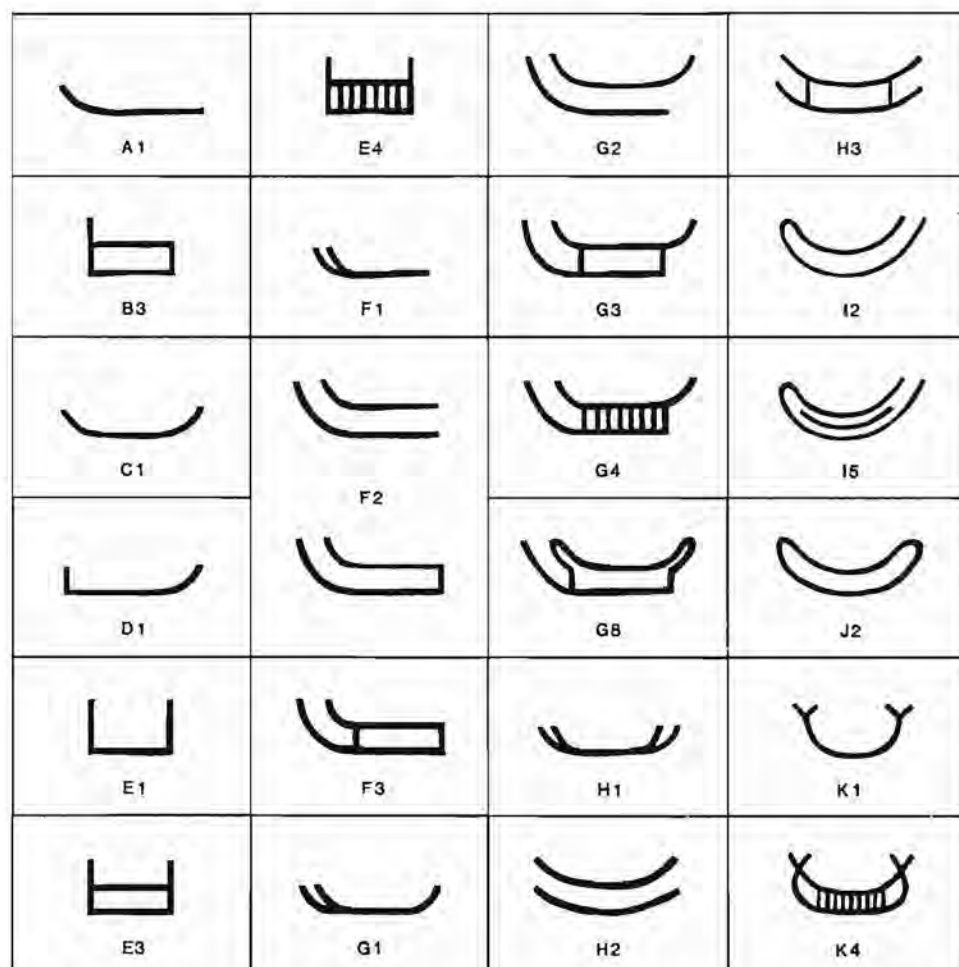

Fig. 2. Båttyper funnet i nedre Stjørdal (Skatval medregnet), etter en båttypologi utviklet av Sognnes (1987: 42).

i fire faser (1987: 86). Den første fasen domineres av E-båter. Fase to er preget av G-båtene. Sognnes mener at de båtene som hører til Marstrandens stil A og B, hører hjemme hhv. i eldre og yngre bronsealder. Den tredje fasen består av H- og J-båter, muligens I-båter og dateres til førromersk jernalder. K-båtene hører til den fjerde fasen og dateres til romersk jernalder.

Sognnes finner ingen områder som peker seg ut mht. sosial differensiering mellom territoriene. Han påpeker at dette står i motsetning til det andre forskere har kommet fram til angående høvdingmakt andre steder, men mener at det muligens kan ha sammenheng med at sosial status ble uttrykt gjennom andre ting enn ristninger (f.eks. graver) (Sognnes 1983: 83).

2.1.2 Materialet

I den følgende prosentoversikten har jeg utelatt gropene. Dette er ikke fordi jeg mener at gropene er uvesentlige eller utolkbare. Men de eksisterer i så stort antall at det gir et mer håndterlig bilde av figursammensetningen å oppgi tallene uten gropene. Gropene er ikke utelatt fra selve analysen. Antall groper for hver lokalitet varierer sterkt. Auran I har flest groper med sine 219. Arnstad I har 156. Tre lokaliteter har ikke groper i det hele tatt. Det gjelder Bremset I (Fig. 20), Vikan II og Skjervoll I. Alle disse er relativt små lokaliteter. Røkke II har groper som 'hoder' i mannskapsstrekene på en båt.

Av de 723 figurene er 24% streker, buer og andre ikke-bestembare figurer. Disse kan være figurer som er hogd slik med hensikt. På den annen side kan de ha fått sin nåværende form pga. forvitring. Begge alternativene er mulige. Siden de fleste lokalitetene i dag er gjengrodd, er det umulig for meg å ta stilling til hva som er hva. Jeg velger derfor å utelate disse fra den videre analysen. Vi står da igjen med 507 bestembare motiver. Av disse er 224 båter (44,2%), 70 er enkle fotsåler (13,8%), 27 er fotsålepar (5,3%). 101 er ringer av forskjellig type (19,9%), og 30 er dyrefigurer (5,9%). De resterende 10,8% er figurer det finnes få eksemplarer av. Det gjelder menneskefigurer, rammefigurer, dyrespor, bølge-linjer, hoggmerker og noen mulige håndmotiv. I hovedsak kommer jeg til å konsentrere meg om båter, fotsåler, ringer, dyrefigurer og groper.

Terminologien som brukes, er hentet fra Sognnes (1983). *Lokalitet* betegner en bergflate med ristninger og angis med romertall. Denne flaten kan være delt i flere *felt*. Innen hvert felt, som angis med en stor bokstav, kan figurene deles inn i mindre *grupper*. *Lokalitetsgrupper* er grupper av lokaliteter som ligger mer eller mindre samlet. Disse er overveiende samlet innen nåværende gårdsenheter. Et eksempel er Auran I, II osv.

En lokalitet skiller seg ut fra de andre ved at den ikke er hogd på fast berg, men på en løs helle i et gravkammer. Dette gjelder Skjervoll I. På denne hellen sees bruddstykke av en båtfigur. Siden graven ikke inneholdt funn som kunne gi en datering, anser Sognnes det som en mulighet at båtfiguren ble hogd før hellen ble lagt i gravkammeret (Sognnes 1987: 12).

Inndelingen av de forskjellige figurenes typer som jeg bruker her, er foretatt av Sognnes (1987).

Båtene:

Båtene opptrer i mange forskjellige typer (Fig. 2) (Sognnes 1987: 22). Ved klassifiseringen har han lagt hovedvekten på såkalte typekarakteriserende attributter, i motsetning til stilattributter. De typekarakteriserende attributter omfatter:

- 1) antall stevner
- 2) utformingen av skroget
- 3) stevnenes avslutning
- 4) symmetriske og asymmetriske båter sett hver for seg.

16% av båtene har stevner utformet som dyrehode. Stort sett er det snakk om Sognnes' E1 og E4 typer. Stevnene er svært stilisert, slik at dette er en usikker men mulig tolkning. Av båtene er 24% utstyrt med mannskapsstreker. I hovedsak gjelder det E1, H1, H2 og H3 båter. Det er bemerkelsesverdig få E4 båter som er utstyrt med mannskapsstreker. Bare 11 båter har både mannskapsstreker og dyrehoder. Verken dyrehoder eller mannskapsstreker er blant Sognnes klassifiseringskriterier. Typene H og E dominerer materialet.

Fotsålene:

Av fotsåler finnes det fem typer på de lokalitetene jeg har valgt ut (Sognnes 1987: 48). De vanligste typene er B, D og E (Fig. 3). Type C er representert bare på en lokalitet, Auran IV. C-fotsåler skiller seg ut fra de andre på flere måter. De har en annen form. Det er umulig å skille mellom høyre og venstre fotsåle, og de er i gjennomsnitt større.

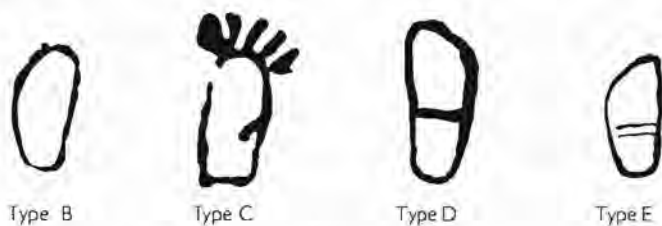

Fig. 3. Fotsåletyper fra Skatval (Sognnes 1987: 48).

For fotsåletype B, D og E dominerer høyresålene. Bare på 3 lokaliteter er det like mange av hver, og bare en lokalitet har flertall av venstresåler. Sognnes mener dette til dels kan skyldes forvitring (1987: 50).

Av fotsåleparene er det de like som dominerer, dvs. hvor både høyre og venstre såle er av samme type. Av disse er det flest av type B.

Jeg har valgt å skille mellom enkeltstående fotsåler og fotsålepar. Dette skyldes tolkningsmessige forhold som jeg kommer tilbake til i et senere kapittel.

Ringene:

Ringene er en stor og variert gruppe (Sognnes 1987: 52). Sognnes har i tillegg tatt med rammefigurer i denne gruppe. Det viktige for han er at figurene består av en ytre ramme, ikke formen på denne rammen (1987: 52). Av tolkningsmessige grunner er det formen som er viktig for meg. Jeg har derfor valgt å utelate fra denne gruppen de som har en kantete form. De variantene jeg har tatt med, vises i Fig. 4. Av disse forskjellige variantene er det type A og type C (spesielt C3) som dominerer. Spiralen (type M), som finnes i seks eksemplarer, hører også med i denne gruppen.

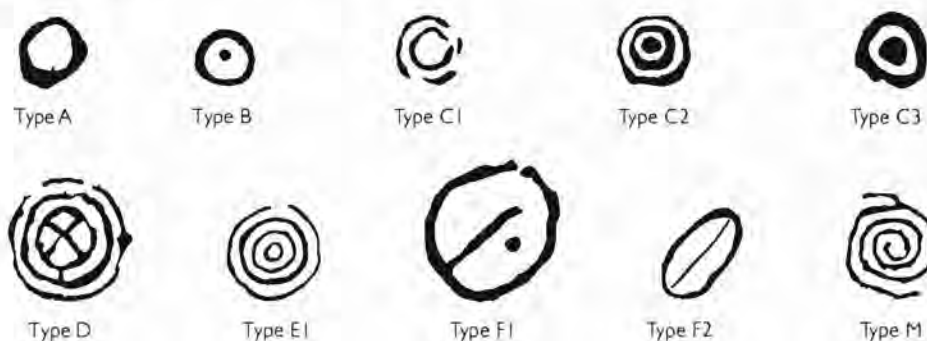

Fig. 4. Ulike ringfigurer fra Skatval (Sognnes 1987: 54).

Dyrefigurene:

De fleste av dyrefigurene (Fig. 5) er ansett for å være hestemotiver. Disse er enlinjede figurer (type A) (Sognnes 1987: 58), av og til har de en mulig rytter (type A2). De andre er tolinjete dyr (type B), som er mer ubestemmelige mht. dyreart. Bl.a. har ingen av de tolinjete dyrene ryttere. Ett av de tolinjete dyrene har et linjemønster i kroppen (type C).

Størrelsene på de enkelte lokalitetene varierer. De mest figurrike er Auran I og Auran IV med hhv. 90 og 97 figurer (med gropene blir tallene hhv. 309 og 167). De minste har en eller to figurer. Stort sett er det båtfigurene som dominerer de

Fig. 5. Dyrefigurer fra Skatval Sognnes 1987: 58).

enkelte lokalitetene. Imidlertid finnes det lokaliteter som har en viss overvekt av fotsåler. Dette gjelder Auran IV (23 fotsåler, 19 båter), Auran IX (ni fotsåler, tre båter) og Bremset I (Fig. 20) (17 fotsåler, to båter). Stokkan I har en båt, og fire fotsåler. Vikan I har to fotsåler og en båt. Røkke VI har ett fotsålepar og en båt. På Røkke VIII er tallene like for begge grupper. Ni lokaliteter mangler ringer, disse er alle relativt små lokaliteter. Alle lokaliteter av en viss størrelse har ringer i forskjellige varianter. Flest har Auran V med sine 12 ringer. 17 lokaliteter mangler hester. Den mest figurrike av disse er Røkke III med sine 58 figurer. Auran VI er den lokaliteten med flest hester, seks stykker.

Det er ganske stor forskjell på lokalitetene når det gjelder høyde over havet. Den høyestliggende er Auran I som ligger 123 m o.h. De lavestliggende er Vikan I, II og Gråbrekk. Disse ligger på hhv. 16, 14 og 15 m o.h. Majoriteten av lokalitetene synes å ligge mellom 80 og 107 m o.h. (Sognnes 1983: 26-27).

De fleste lokalitetene ligger vendt mot sør-sørøst, men det finnes unntak. Noen er vendt i vest-nordvestlig retning (Sognnes 1983: 39).

2.2 TRØNDELAG I BRONSEALDEREN

Den skandinaviske bronsealderen blir vanligvis definert ut fra Sør-Skandinavisk forskning. Det er i kjerneområdene Danmark og Sør-Sverige at det overveldende materialet finnes, og som har dannet grunnlaget for det meste av forskningen. Norsk bronsealderforskning har hatt dette som utgangspunkt for å definere perioden her i landet. Fordi vi i Norge har færre bronsegjenstander og store områder hvor bronse ikke finnes men hvor stein har vært vanlig råstoff, har norsk bronsealder i stor grad blitt definert som en periferi med Sør-Skandinavia som sentrum. Spørsmålet har derfor blitt om vi i det hele tatt har hatt en «bronsealder» her. Dette er en gammel diskusjon i norsk arkeologi. Det henvises ofte tilbake til Shetelig (1925) og Brøgger (1925). Disse sto med hvert sitt syn på denne perioden. I dag er det vanlig å anta at en form for kulturdualisme eksisterte i perioden (Sognnes 1993: 178). På den ene siden en jordbruksbefolkning med tilknytning til Sør-Skandinavia, på den andre siden en steinbrukende fangst/jegerbefolkning. Som Sognnes også hevder (1993: 178), er ikke denne problemstillingen løst, men kulturdualismemodellen har foreløpig pasifisert debatten.

Det er aldri gitt noen samlet beskrivelse av bronsealderen i Trøndelag, men Sognnes (1993) har nylig gitt en beskrivelse av perioden med utgangspunkt i helleristningene og andre funn som kan dateres til bronsealderen. Andre forskere har publisert oversikter over spesielle funngrupper på landsbasis. Dette gjelder Johansen (1993) for offerdepotene, Marstrander (1983) og Solberg (1988) for

porfyr- og nakkebøyde økser. Marstrander har i tillegg behandlet bronsealderens gullfunn (1977).

Jeg skal kort summere opp de forskjellige funngruppene.

Gravene: Det finns mange gravrøyser i Trøndelag som sannsynligvis kan dateres til bronsealderen. Mest kjent er det store gravfeltet på Todnes og Holan i Sparbu i Nord-Trøndelag. Rygh (1906) grov 21 røyser her i slutten av forrige århundre. Ut fra Ryghs beskrivelse synes det å ha vært snakk om 46 begravelser i disse røysene. Dette er imidlertid et maksimumsanslag. Antallet sikre begravelser er mindre. I halvparten av røysene fant han bronsegjenstander, og i de fleste fant han litt trekull og skjelettresten. De fleste røysene inneholdt flere enn en begravelse, gjerne både branngrever og ubrente begravelser. Til sammen kommer over 20 gjenstander fra disse gravene. Blant gjenstandene var flere celter, dolker, kniver (hvorav to rakekniver med dyrehoder), sverd, pinsetter, knapper og en tutulus. Gjenstandsinventaret i gravene stemmer overens med det skjemaet Johansen (1993: 88) har satt opp for fordeling av gjenstander i hhv. graver og depoter.

Fra Skatval kjennes to gravfunn, begge fra Røkke. Her ble det funnet ringer, nåler, en tutulus og en halskrage (Sognnes 1990: 114, 1993: 173).

Bronsealderens gravrøyser ligger gjerne på bergknauser der det var god utsikt, spesielt til sjøen. Det synes å være forbausende få bronsealdergraver som er gravd av arkeologer i Trøndelag, spesielt sammenlignet med jernalderens graver. I motsetning til senere tiders gravrøyser/hauger er ikke bronsealderøysene nødvendigvis plassert på dyrkamark. Dette er nok en grunn til at så få er utgravd.

Offerdepotene: Johansen (1993) har gitt en samlet beskrivelse av norske depotfunn fra bronsealderen. Han oppgir 30 depotfunn med bronsegjenstander fra de to Trøndelagsfylkene. Disse består av 59 bronsegjenstander, fire gullringer og noen tregjenstander (bl.a. «treskammelen» fra Byneset). Sju av disse finnes spredd på østsiden av Trondheimsfjorden. Ellers finnes det små konsentrasjoner i Bjugn, Rissa og rundt Rørvik. Bronsedepotene består bl.a. av holkøkser, armringer, hengespiraler, halsringer og spydspisser. Alle bronsealderens seks perioder er dekket, men det er periode V som peker seg ut. Dette er et fellestrekk for hele Skandinavia. Også utvalget av hvilke gjenstander som deponeres er sammenfallende med Sør-Skandinavia, selv om utvalget er større der enn i Trøndelag og ellers i Norge. Det er også et fellestrekk at det er det som kan tolkes som mannsgjenstander som deponeres i eldre bronsealder, mens det er kvinnegjenstander som deponeres i bronsealderens seneste del (Johansen 1993: 47).

Forholdet mellom stein og bronse i bronsealderen er et vanskelig område, bl.a. fordi en del av steinmaterialet synes å være felles for yngre steinalder og bronsealderen. Også på dette området er mye ugjort. Marstrander (1983) har behandlet porfyr- og nakkebøyde økser som han daterer til yngre bronsealder. Solberg har kritisert Marstrander for bare å ta med de nakkebøyde øksene. Hun har i tillegg behandlet skaftfureøkser uten nakkebøy (1988: 277), og kommet fram til at utbredelsen av øksene og bronsefunnene er påfallende lik (1988: 285), og at de derfor må ha tilhørt samme kulturgruppe. De fleste av disse øksene kan karakteriseres som løsfunn. Bare et fåtall i hele Skandinavia er funnet i klar gravkontekst. Johansen (1993: 67-68) viser at 28 økser i Norge er funnet i klar depotkontekst. Siden øksene aldri finnes i graver, er det rimelig å tro at de fleste øksene representerer offerdepoter. Trøndelag, Møre og Romsdal er representert med de fleste av disse øksene, 73% (1993: 72). Johansen (1993: 71) hevder at øksene ikke kan være substitutt for manglende bronse siden de finnes i de samme områdene, og siden områder med mest bronser også har mest økser. I tillegg til områdene med bronser finnes det også nedleggelse utenfor de typiske bronseområdene.

Også flintdolker som kan dateres til bronsealderen (type VI) har samme utbredelsesmønster som bronsene (Scheen 1980). Det er ikke så mange som er funnet i Trøndelag, men de som eksisterer, er funnet i de typiske bronsealderområdene. Johansen (1993) som også tolker flintdolker som kan dateres til bronsealderen som depotfunn, finner ingen i Trøndelag som med sikkerhet ut fra funnforholdene kan sies å være depotfunn (1993: 69). 25 flintdolker av type VI er funnet i Trøndelag, alle disse er løsfunn.

Boplassene: I Trøndelag er det funnet få spor etter hus fra bronsealderen. Sognnes (1993: 171 med referanser) nevner to steder i Trøndelag med hustufter som kan dateres til bronsealderen. I Rogaland har man imidlertid gravd ut flere hustufter fra bronsealderen (Løken 1989). Den mest kjente bosetning i Rogaland er landsbybebyggelsen på Forsand. Det interessante med denne gravingen er at den vitner om en boform som er tilnærmet identisk med de danske bronsealderbosetningene. I tillegg ligger den utenfor det bronserikeste området i Rogaland. En grunn til at denne typen tufter og bebyggelse ikke er funnet i Trøndelag, kan være at man ikke i større grad har benyttet flateavdekking som utgravningsmetode. En skal ikke se bort fra at en slik bebyggelse med tid og stunder vil dukke opp.

Sognnes har sett ristningene i forhold til andre funn som kan relateres til bronsealderen. Han kommer fram til at ristningene representerer en bofast befolkning hvor boenhetene hadde hvert sitt ristningsområde. Dette kommer han fram til på bakgrunn av spredningsmønstret ristningslokalitetene viser (1993: 169). Basert på ristningskronologi og bronsealderfunn mener han at den eldste

bofaste befolkningen i Trøndelag holdt til i Stjørdal og i Steinkjerdistriktet (1993: 176). Stjørdal og Steinkjer (representert ved Ryghs gravninger på Todnes og Holan i Sparbu) har de fleste funn som kan knyttes til bronsealderen. I tillegg er det på disse stedene funn fra eldre bronsealder. I Stjørdal er det Skatval som har høyest funnfrekvens. Som nevnt kommer to gravfunn fra Røkke. Ellers er en spydspiss funnet på Fiskvik som er nabogården til Bremset, hvor det finnes ristninger. På begge gårdene Auran og Skatval er det funnet celter. Porfyr- og nakkebøyde økser har en sannsynlig datering til yngre bronsealder. Disse viser en videre spredning enn bronsene, og Sognes tolker dette som et tegn på at bosetningen sprer seg i løpet av yngre bronsealder (1993: 176).

Sognes tar videre opp diskusjonen om kulturdualisme (1993: 177) og kommer fram til at ristningene bl.a. fungerte som en ritualisering av landskapet. Med dette mener han at konkurransen om territoriene mellom to befolkningsgrupper, en jeger/sankerbefolkning og en bofast jordbruksbefolkning, skapte stress i befolkningen som fikk sitt utløp i en rituell atferd hvor landskapet spilte en viktig rolle (1993: 184).

Hvis man sammenfatter det som er gjort av forskningsarbeid på bronsealderen i Norge, synes det klart at en befolkning med nære bånd til Sør-Skandinavia, både handelsmessig og kulturelt, har hatt et videre bosetningsområde enn bare bronsefunnene tilsier. I Trøndelag peker Stjørdalsområdet seg ut ved å ha både helleristninger, bronsefunn og porfyr- og nakkebøyde økser (Sognes 1990: 117). Inn-Trøndelag peker seg ut ved at ristningene finnes i Beitstad, bl.a. på Bardal, Hammer og Tessem, mens bronsegjenstandene er funnet på den andre siden av fjorden, i Sparbu. Denne misvisningen kan skyldes at Sparbu ble utsatt for spesielt intensive utgravninger av Rygh på slutten av 1800-tallet.

Den største forskjellen mellom Sør-Skandinavia og områdene i Norge med en tilsvarende kulturtilhørighet synes å gå på kvantitet. Det er atskillig færre gjenstander av bronse funnet i Norge. Funnomstendighetene synes å være like. Dette indikerer en lik kulturell praksis mht. bronsene. Hvordan man skal forklare at mengden bronser varierer i så stor grad, er omdiskutert. Jeg mener at det kan forklares på to måter; enten så var det færre bronser i omløp i Norge enn i Sør-Skandinavia, eller de er ennå ikke funnet. Sannsynligvis er sannheten en blanding av disse to. Det som synes å være klart, er at deler av Norge har hatt et kulturelt fellesskap med Syd-Skandinavia. Dette gjenspeiler seg ikke bare i gjenstandsmaterialet, men også i den kulturelle praksis disse gjenstandene representerer. Dette er en viktig og interessant påvisning som indikerer at ikke bare deler av den materielle kultur var felles, men også tankene som ligger bak. Det synes dermed riktig å gjennomføre sammenligninger mellom deler av Norge og Sør-Skandinavia på visse områder. Man bør imidlertid være forsiktig siden Trønde-

lags og Norges bronsealder er lite utforsket. Mye forskningsarbeid gjenstår før man kan få et helhetlig bilde av denne perioden av Norges forhistorie.

2.3 ANALYSE

En analyse av motivenes sammensetning må gjøres på flere plan. Jeg vil ta utgangspunkt i de enkelte motivene, og sammensetningen av enkeltmotiv. Deretter vil jeg se om det finnes større komposisjoner av motiver, for så å se på sammensetningen av motivene lokalitetsvis. Til slutt vil jeg prøve å sammenfatte disse punktene.

Jeg vil i hovedsak konsentrere meg om båt-, fotsåle-, dyr-, ringfigurer og groper. Disse figurene er i flertall. Jeg vil derfor anta at dette var de viktigste symbolene for samfunnet som laget ristningene. De andre motivgruppene er relativt fåtallige. For å begrense omfanget av analysene velger jeg å utelate disse, bortsett fra der de evt. kan ha betydning for tolkningen.

For å bestemme om motivene er satt sammen i bevisste kombinasjoner, baserer jeg meg på følgende punkter:

- a) om motivkombinasjonen gjentar seg ofte
- b) det visuelle inntrykket av at motivene hører sammen. I noen få tilfeller finnes det motivkombinasjoner som eksisterer bare i ett tilfelle. Likevel kan en få et inntrykk av samhörighet mellom motivene. Dette gjelder f.eks. forholdet mellom fotsåler og groper i Fig. 16 d
- c) De større gruppene av bevisste kombinasjoner eksisterer bare i enkelttilfeller. Jeg mener disse er komponert bevisst fordi det er en regelmessighet i måten den enkelte gruppe er bygd opp på.

Med «bevisste kombinasjoner» mener jeg at motivene er hogd nær hverandre for å skape en mening som de hver for seg ikke frambringer. Slike kombinasjoner kan bestå av to eller flere motiver.

Hensikten med å gå gjennom disse kombinasjonsvariantene så nøye er ikke fordi jeg har tenkt å tolke alle variasjonene, men for å underbygge påstanden om at kombinasjonen av to eller flere motiv er bevisst gjort.

2.3.1 Motivene

BÅTENE: Båten er det viktigste symbolet. Det er den i kraft av sitt antall. Like viktig er det at en ofte kan se at andre motiver grupperer seg rundt en eller flere båter. Selv om gropene finnes i et større antall enn båtene, ser en aldri at båtene grupperer seg rundt en eller flere groper. Det motsatte er derimot tilfelle. Som vist nedenfor, finnes båtene i mange flere "bevisste kombinasjoner" enn hva som er tilfelle for de andre motivene.

Båt og båt: Jeg vil først se på hvordan båtene kan stå i forhold til hverandre. 58% av båtene står i det jeg vil kalle en bevisst kombinasjon til andre båter. Størrelsen på disse gruppene varierer. En del av dem består av kun to båter, mens andre kan omfatte mange. Enkelte båter inngår i flere av kombinasjonene nedenfor. Jeg har gruppert disse kombinasjonsformene på følgende måte:

- 1) 23,2% er med i en kombinasjon hvor alle båtene vender samme vei, i en slags flåtelignende formasjon (Fig. 6).

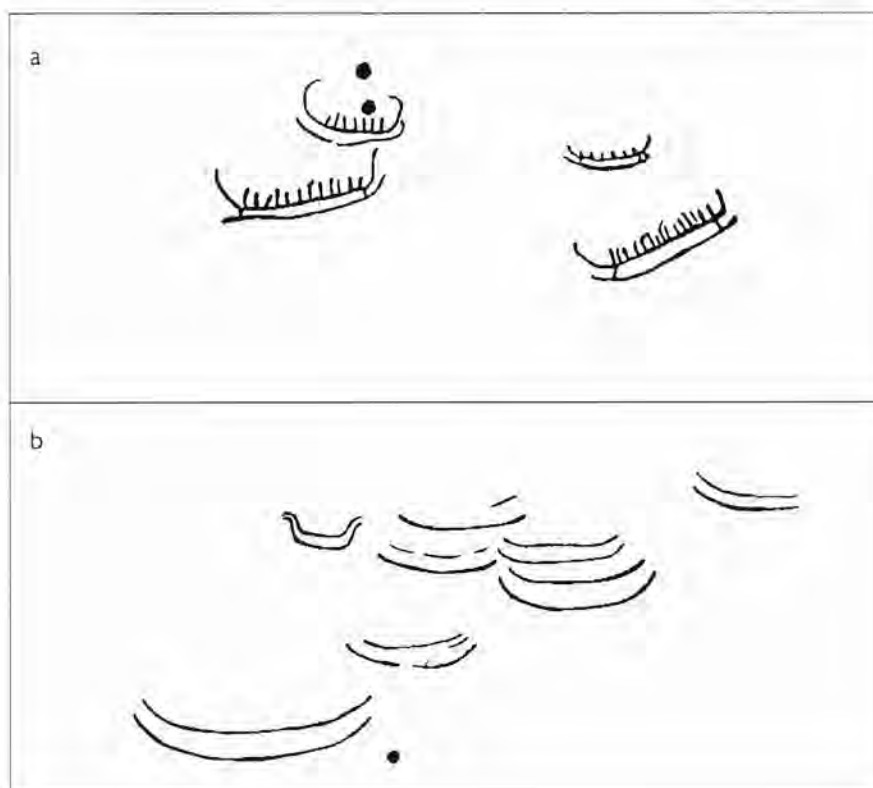

Fig. 6. a) Røkke IV A, b) Auran I C.

Antall motiv i denne gruppen varierer. Den største, på Auran I B og C, har 18 sikre båter. De minste består bare av to båter. Av andre motiver som finnes i forbindelse med slike flåtelignende kombinasjoner, er det gropene og ringene som peker seg ut. Sett i forhold til at det totalt er mange flere fotsåler enn dyrefigurer, er det verd å merke seg at det innen denne gruppen er flere dyrefigurer enn fotsåler.

- 2) 11,2% av båtene er satt sammen slik at båtene er plassert i forskjellig vinkel i forhold til hverandre (Fig. 7 a, b, c og d).

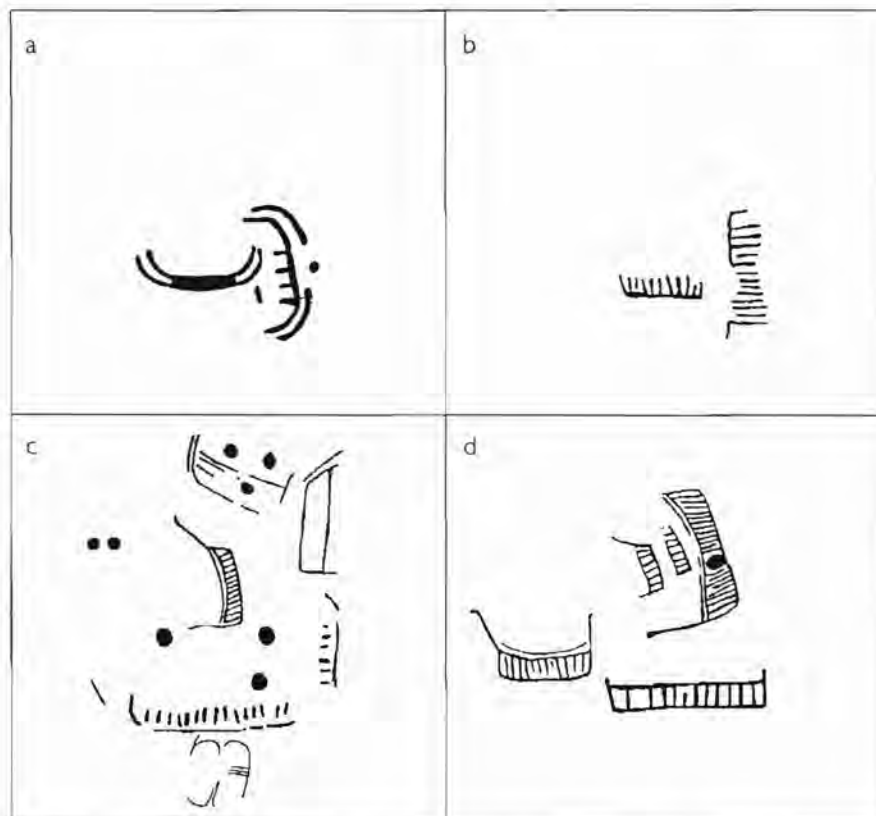

Fig. 7. a) Arnstad II båt 30 og 31, b) Røkke XI båt 9 og 10, c) Røkke III B, d) Røkke III C.

- 3) To like store båter som er plassert rett over hverandre. 8% av båtene er med i en slik kombinasjon (Fig. 8 a - f). Denne kombinasjonen kan også sees på den ene rakekniven i Fig. 22 a.

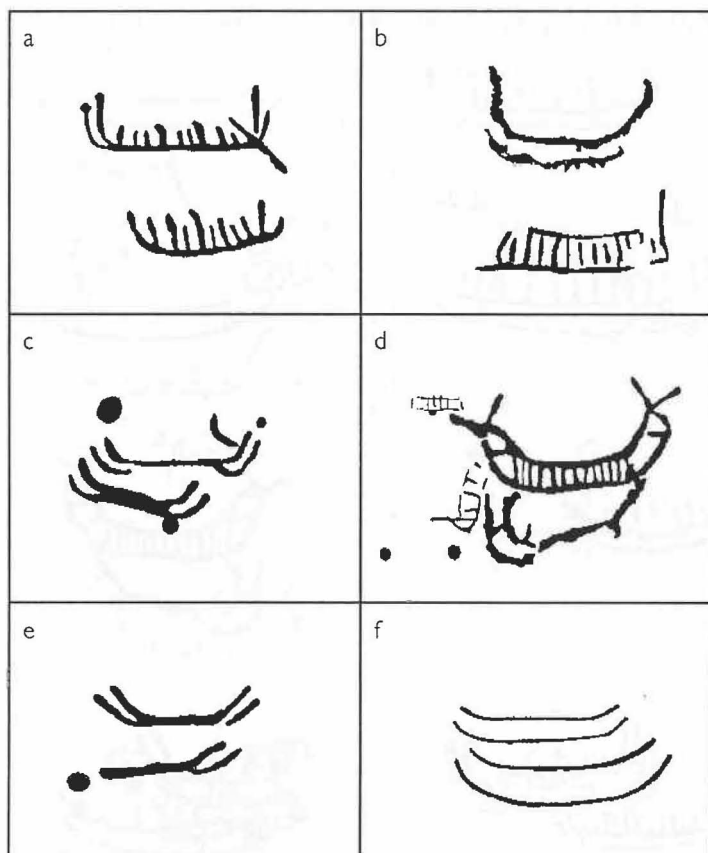

Fig. 8. a) Auran V A nr. 19 og 20, b) Røkke III B nr. 20 og 21, c) Auran V F nr. 85 og 88, d) Røkke III C nr. 59 og 60, e) Auran II nr 49 og 50, f) Auran I C nr. 139 og 140.

- 4) Kombinasjon av to båter hvor en større båt har a) en mindre plassert enten over stavnen (Fig. 9 a - f) eller b) rett over (Fig. 9 g, h). Også denne varianten kan sees på rakeniven i Fig. 22 b. Dette gjelder for 20,1% av båtene.
- 5) 7,6% av båtene er plassert enten med a) dekket på den ene båten vendt mot dekket på den andre (Fig. 10 e - g), eller kjølen på den ene er plassert mot kjølen på den andre (Fig. 10 a - d).
- 6) I en del tilfeller kan en få inntrykk av en todeling i komposisjonen. Denne todelingen kan vise seg ved at båtene står opp ned i forhold til hverandre og/eller at den ene båten (eller gruppen) har mannskapsstreker, den andre ikke (se Fig. 19 a, b, 8 b, 10 a, b, 7 a). Denne todelingen kan sees innen flere

av de ovenstående gruppene, men representerer ingen regel innen noen av gruppene.

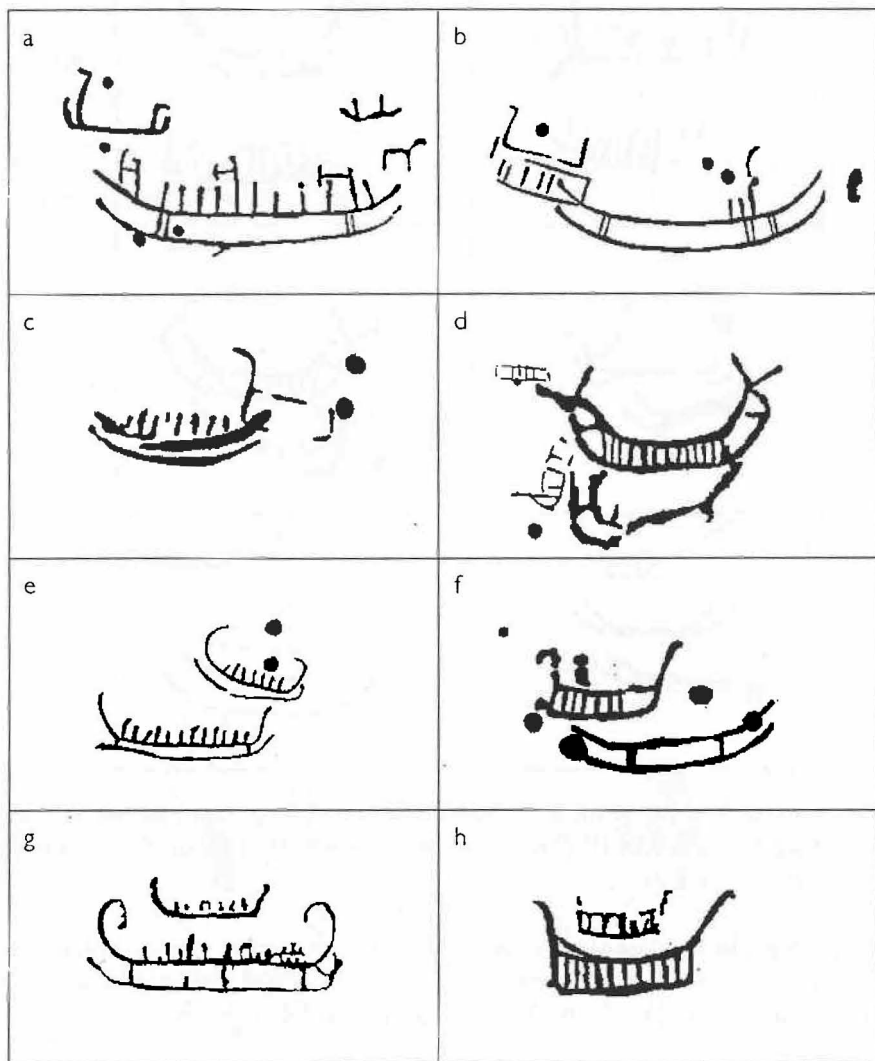

Fig. 9. a) Auran II nr. 19 og 22, b) Auran II nr. 4, 5 og 6, c) Auran IV nr. 101 og 105, d) Røkke III C nr. 59, 60, 62 og 63, e) Røkke IV nr. 3 og 4, f) Auran VI B nr. 3 og 4, g) Bremset II a nr. 3 og 4, h) Røkke I a nr. 23 og 24.

Båt og fotsåle: Dette er en av de viktigste motivkombinasjonene. For det første fordi begge motivene går igjen, for det andre fordi de går igjen i bevisste kombinasjoner. 13,8% av alle båter inngår i en slik bevisst kombinasjon. 40% av

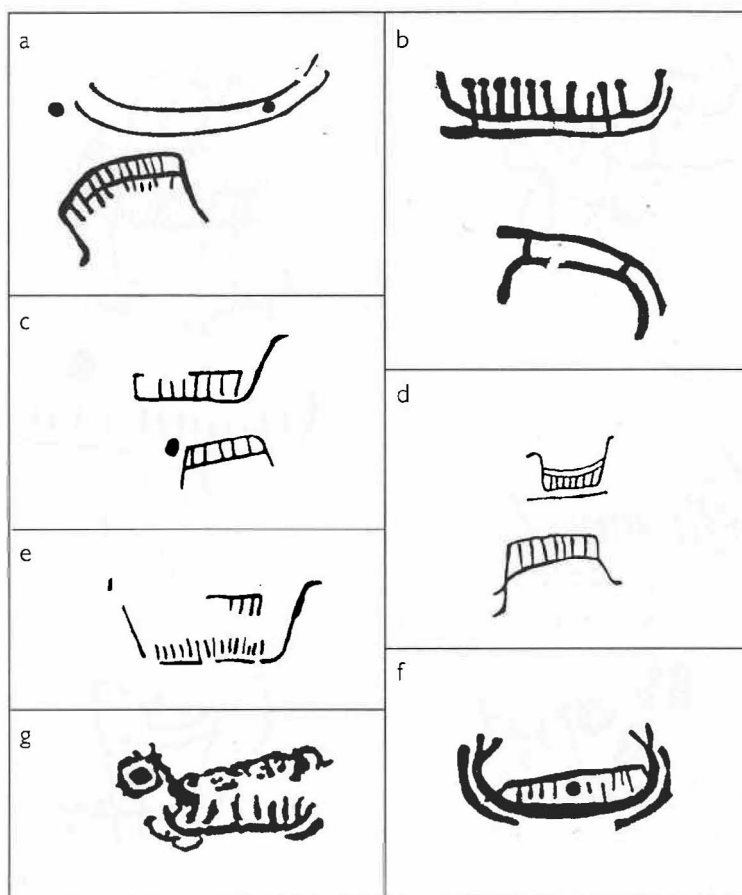

Fig. 10. a) Auran II nr. 10 og 18, b) Røkke II nr. 1 og 2, c) Røkke III B nr. 45 og 46, d) Røkke XI A nr. 11 og 12, e) Røkke I A nr. 7 og 8, f) Arnstad II nr. 40 og 41, g) Arnstad IV nr. 6 og 7.

alle fotsåler, og 44,4% av alle fotsålepar. En kan således hevde at det er viktigere for fotsålenes kommuniserende effekt at de står sammen med en eller flere båter enn det er for båtene å stå sammen med fotsåler. De vanligste kombinasjonene er vist i Fig. 11 a - m. Fotsålene og fotsåleparene er plassert enten ved stavnene eller rett over/under båten. I noen tilfeller er fotsålene/båtene overhøgd. Spesielt interessant er en kombinasjon av båt-fotsåle på Auran IV. En fotsåle av type C har tær som går inn i spantene på en båt (Fig. 11 i).

Båt og ring: 27,7% av alle ringer er å finne i en bevisst kombinasjon med 10,7% av alle båter (Fig. 12 a - g). Alle de forskjellige ringtypene er representert, bortsett fra spiralene. Det finnes seks spiraler. To av dem står i nærheten av båter,

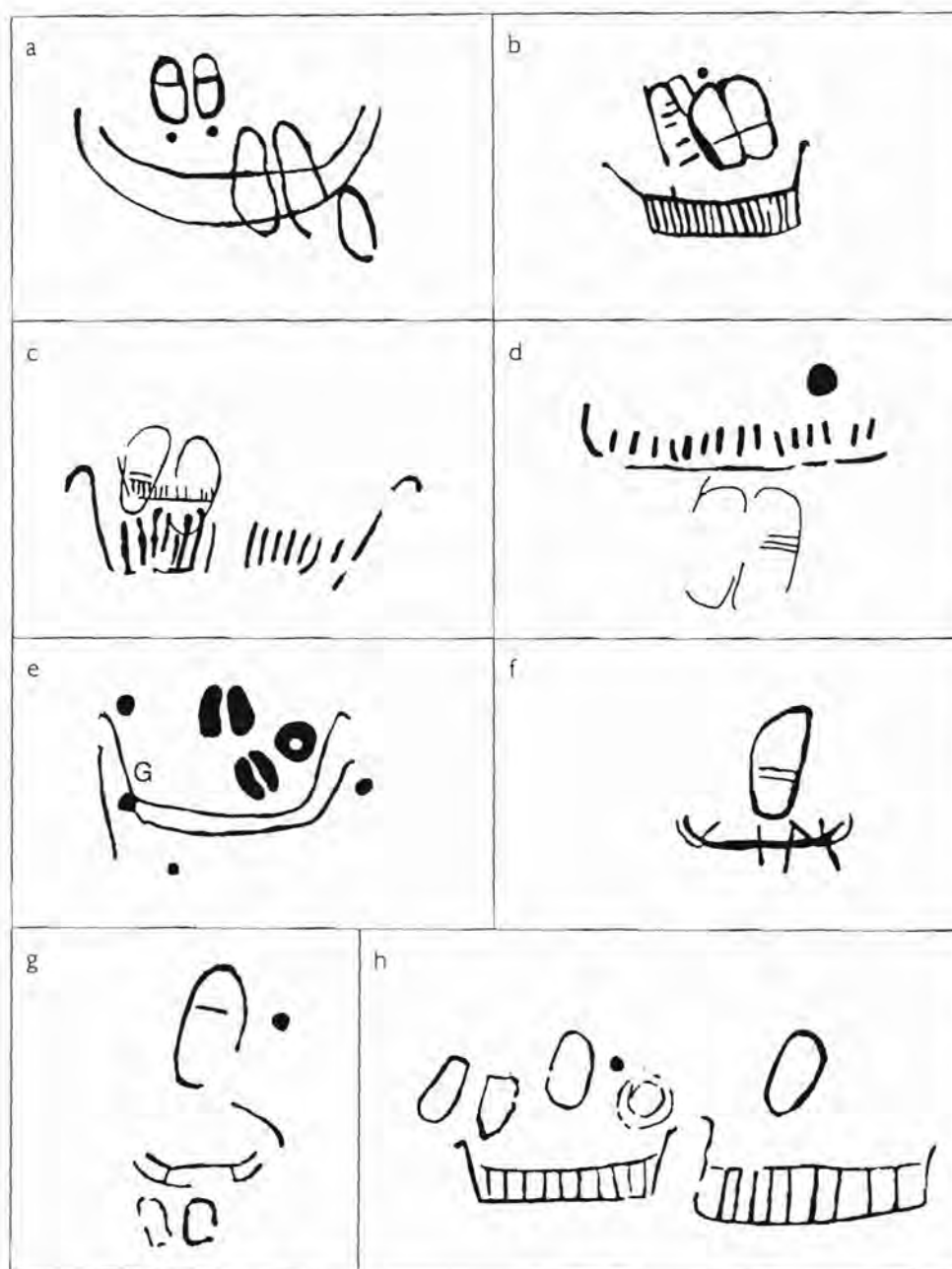

Fig. 11. a) Auran I A båt nr. 87, b) Røkke I A båt nr. 32, c) Røkke I A båt nr. 11, d) Røkke III B båt nr. 56, e) Røkke VI båt nr. 1, f) Auran V A båt nr. 15, g) Røkke III B båt nr. 34, h) Auran IX A båt nr. 9 og 10, i) Auran IV båt nr. 69, j) Røkke VIII D båt nr. 39, k) Bremset I båt nr. 19, l) Røkke III B båt nr. 41, m) Auran IV båt nr. 91.

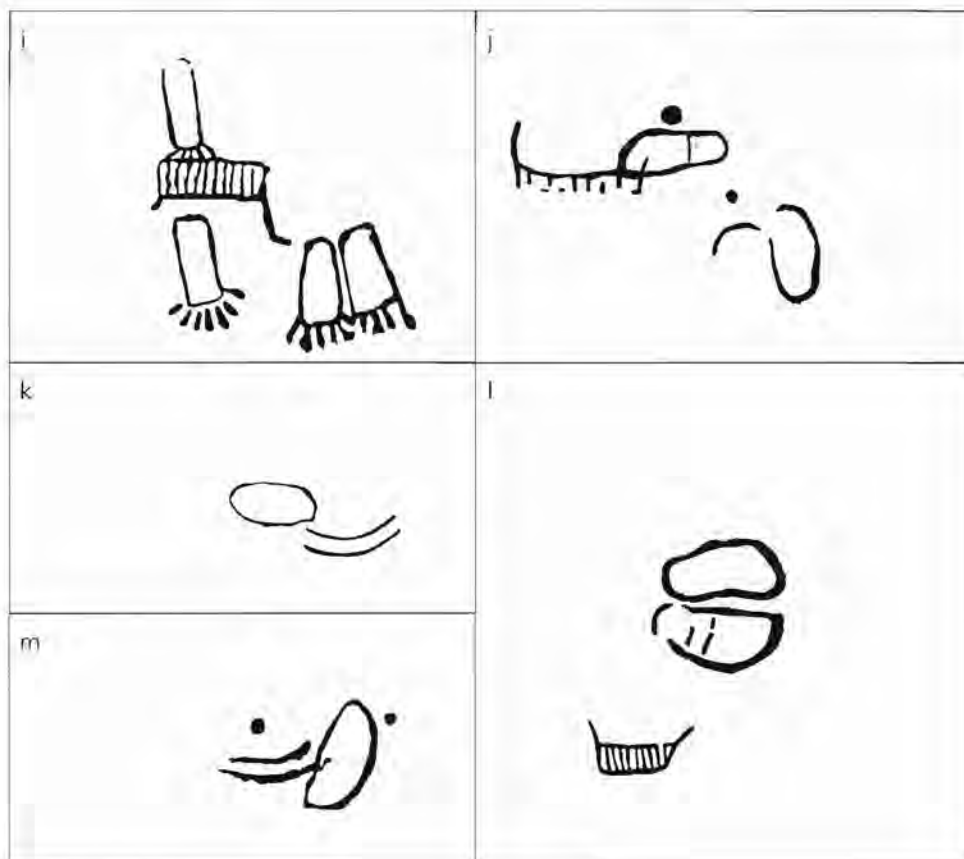

Fig. 11 - forts.

men tilsynelatende ikke i bevisste kombinasjoner. Spesiell er båt/ring-kombinasjonene på Auran V. To båter (kanskje flere) krysser to sidestilte større ringer (Fig. 12 f, g). Denne lokaliteten har for øvrig flere av disse store ringene som ellers er sjeldne.

Båt og dyrefigur: 53% av hestene står i en bevisst kombinasjon med båter (Fig. 13 a - d). Enda flere hester står i nærheten av en eller flere båter. Totalt står 80% av hestene nær båter. Spesiell er båt nr. 10 på Røkke I A (Fig. 13 e). Denne båten synes å ha en halv dyrekropp knyttet til høyre del.

Båt og grop: Over 1/3 av båtene har en eller flere groper plassert bevisst. De mest utbredte kombinasjonene er vist i Fig. 14 a - h. Den vanligste varianten (22% av alle båter) er en båt med en eller flere groper plassert tett ved den ene stavnen (Fig. 14 a, b, g, h). Båter som har en gruppe groper over seg er dessuten tatt med her (Fig. 14 a).

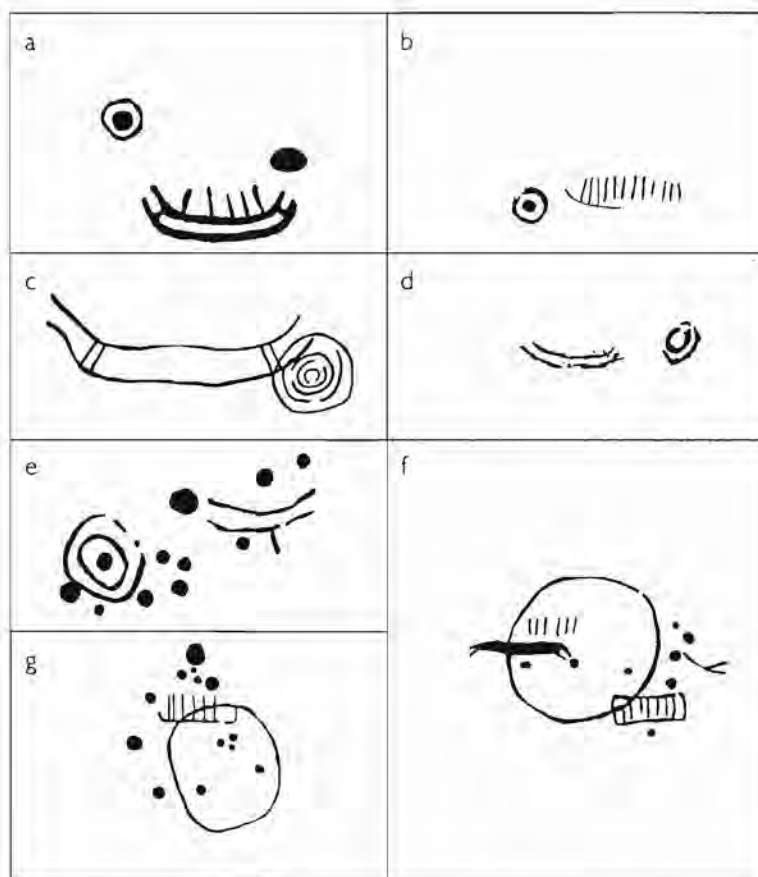

Fig. 12. a) Auran I A båt nr. 23, b) Røkke XI båt nr. 7, c) Auran I B båt nr. 130, d) Auran III båt nr. 11, e) Auran I A båt nr. 28, f) Auran V E båt nr. 78, g) Auran V E båt nr. 75.

Jeg har ikke tatt med groper som er plassert som "hoder" i mannskapsstreker under dette punktet.

FOTSÅLER: Ikke i et eneste tilfelle står fotsålene alene. I noen tilfeller står de litt "avsidet" i forhold til andre motiver, men da har de bestandig en eller flere groper i nærheten. Det er dessuten sjelden at de opptrer i grupper. Hvis de gjør det, er det som regel andre motiver sammen med fotsålene. Gropene er obligatoriske. De er bestandig til stede der flere fotsåler og fotsålepar grupperer seg. De vanligste fotsåleparene er de som består av samme type. Bare fire fotsålepar er satt sammen av to typer fotsåler. Den vanligste varianten er den som er satt sammen av type B. Det er ingen ting som tyder på at fotsåleparene finnes i andre kombinasjoner enn de enkle fotsålene. Bremset I (Fig. 20) skiller seg ut fra de andre lokalitetene med et klart flertall av fotsåler.

Fotsåle og ring: Hhv. 14,2 og 18,5% av fotsåler og fotsålepar står i nærheten av ringer. 14,8% av ringene står sammen med fotsåler og fotsålepar. I halvparten av tilfellene står disse motivene sammen med en båt. Det kan synes som om både ringen og fotsålene forholder seg til båten som det sentrale motiv, og ikke til hverandre. Vi står da tilbake med seks tilfeller hvor fotsåler og ringer står nær hverandre uten at båten er til stede. Bare i få av tilfellene synes det å være snakk om bevisste kombinasjoner. De klareste eksemplene er vist i Fig. 15 a, b. Fotsåler og ringer alene synes dermed å være en lite betydningsfull motivkombinasjon.

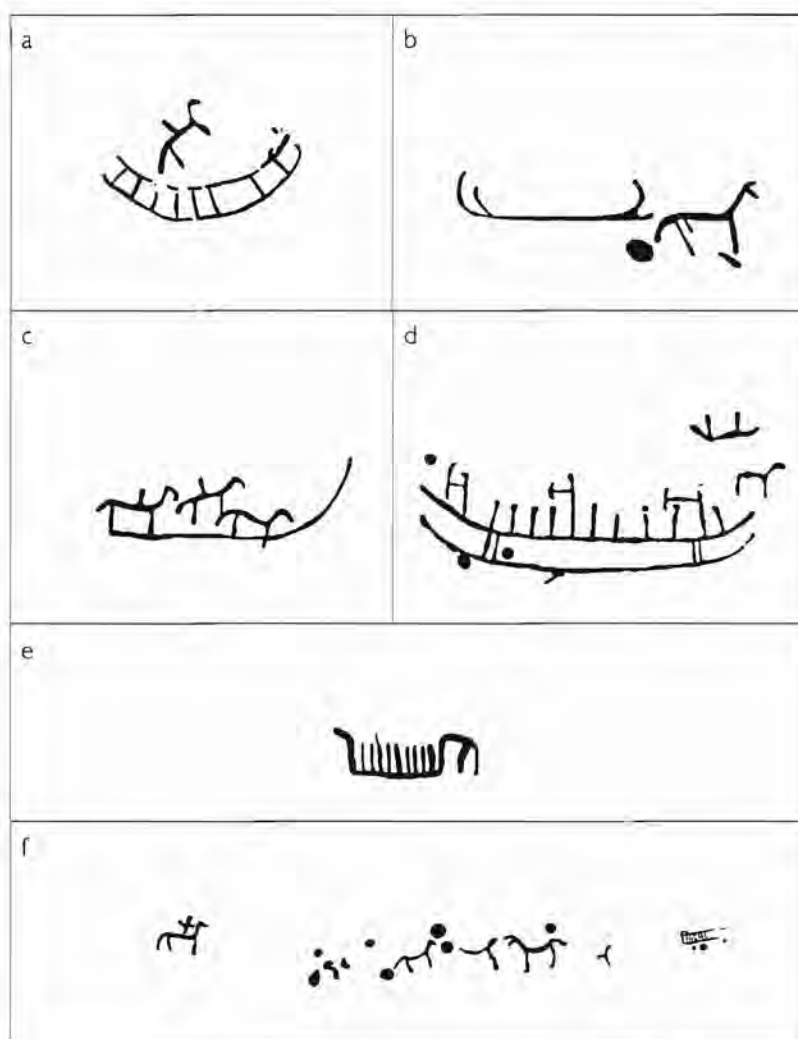

Fig. 13. a) Auran II båt nr. 43, b) Auran I B båt nr. 121, c) Vikan II båt nr. 7, d) Auran II båt nr. 22 e) Røkke I A båt nr. 10, f) Auran VI C.

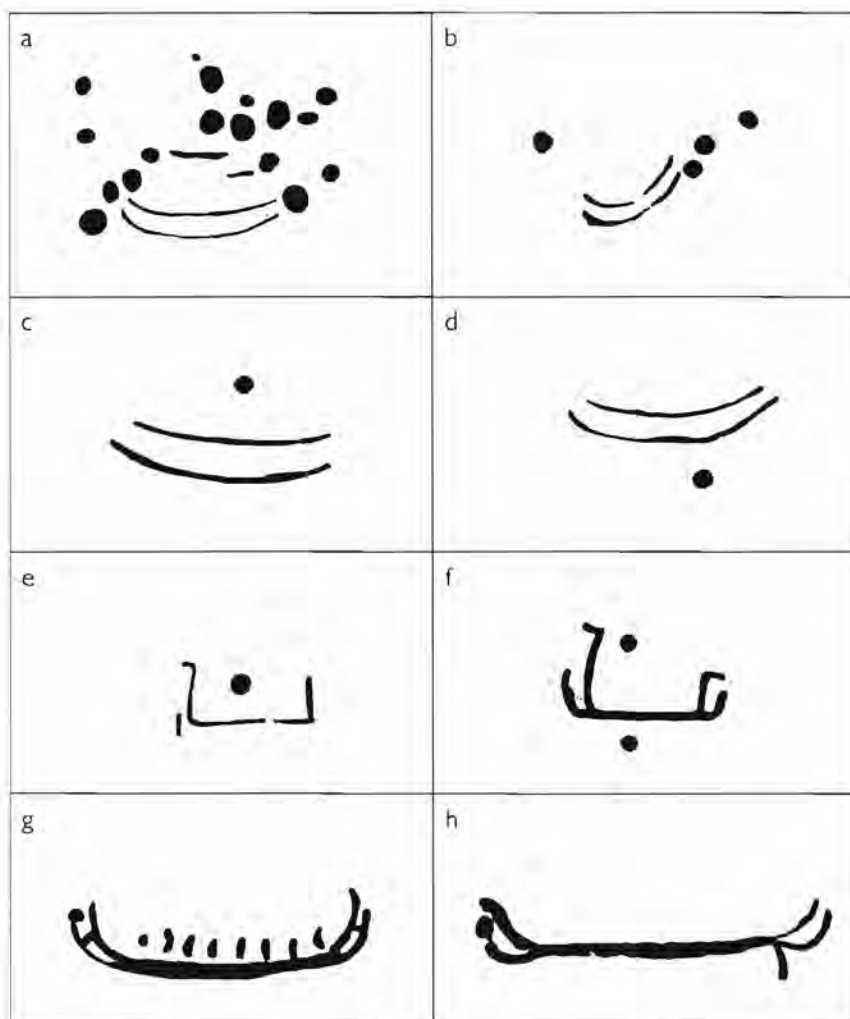

Fig. 14. Auran I A båt nr. 67, b) Auran I A båt nr. 78, c) Auran I B båt nr. 132, d) Auran I B båt nr. 113, e) Auran II båt nr. 4, f) Auran II båt nr. 19, g) Auran V A båt nr. 13, h) Auran V A båt nr. 10.

Fotsåle og dyrefigur: Også fotsåler og dyrefigurer synes å være en ubetydelig kombinasjon. I de tilfellene der det kan være en slik kombinasjon, er dyrefigurene for usikre til at en kan trekke sikre konklusjoner fra dem. Bare i tre tilfeller er tydelige dyrefigurer plassert nær fotsåler. Vanligvis er det da et annet motiv mellom disse.

Fotsåle og grop: 40% av alle enkle fotsåler har en eller flere groper bevisst plassert. 33% av alle fotsålepar har det samme (Fig. 16 a - e).

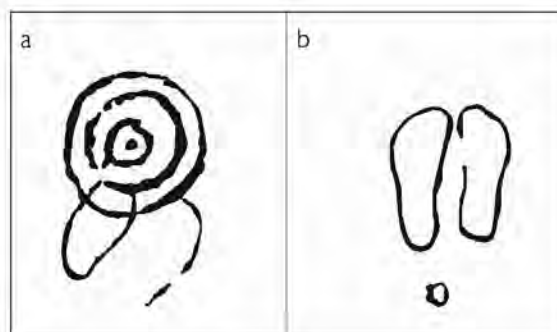

Fig. 15. a) Auran IV, b) Bremset I.

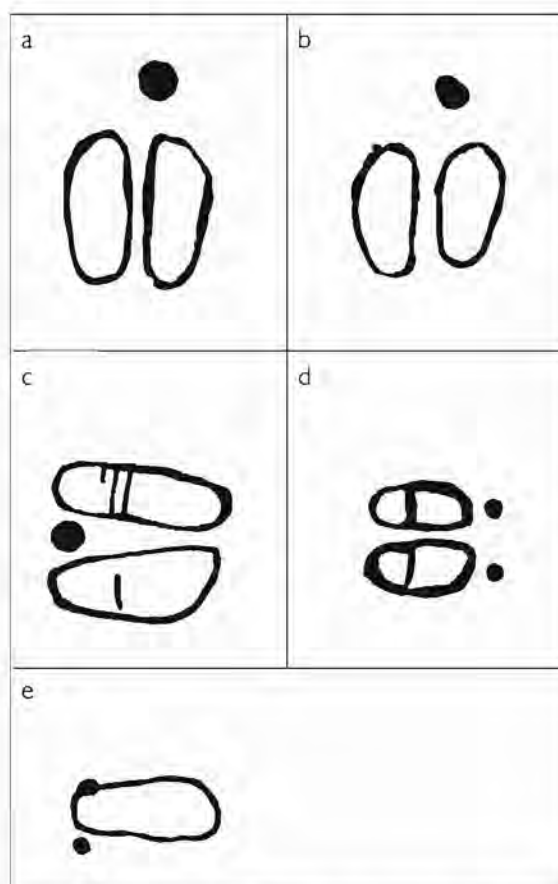

Fig. 16. a) Auran V A fotsålepar nr. 23 og 24, b) Auran III fotsålepar nr. 18 og 19, c) Auran I A fotsålepar nr. 7 og 8, d) Auran I A fotsålepar nr. 85 og 86, e) Auran I A fotsålenr. 76.

RINGER: Ringene kan i større grad enn fotsålene stå alene. Som regel er det også groper i nærheten her. Spesielle er Auran XV og Skatval II. Auran XV er en liten lokalitet med to C3 ringer, to A ringer og 13 groper. Skatval II består av en liten A ring på en ellers ren groplokalitet.

Ring og dyrefigur: Dette er en lite aktuell kombinasjon. Der den opptrer, er dyrefiguren så usikker at det er vanskelig å dra bestemte konklusjoner. Et par steder finnes ringer sammen med båt/dyrefigurkombinasjonen. Kombinasjonen hest/ring, uten at båten er til stede, eksisterer aldri. Dette er litt overraskende når en vet at det er vanlig å tolke ringen som solen som blir dratt over himmelen av hesten (Marstrander 1963: 235, Brønsted 1939: 269).

DYREFIGURER: Dyrefigurene opptrer aldri alene. En hestefigur på Auran V, skiller seg ut ved at den er omgitt av groper og ingen andre motiver (Fig. 17 a). De fleste dyrefigurene har en eller flere groper i nærheten (Fig. 17 b - e). Flere ganger opptrer dyrefigurene i grupper. Da er det imidlertid bestandig sammen med andre motiver, vanligvis sammen med båter. Spesiell er scenen fra Auran VI, hvor flere hester står mellom en hest m/rytter og en båt (Fig. 13 f).

GROPER: Gropene er en motivgruppe som ofte har vært utelatt i forskningen. Men også disse synes noen ganger å opptre i bestemte mønstre. Følgende variasjoner finnes på Skatval:

- a) I grupper, uten direkte tilknytning til andre motiver
- b) Enkeltstående
- c) På rene groplokaliteter
- d) De kan omkranse et motiv. Dette gjelder først og fremst for båtene (Fig. 14 a), men likeledes for fotsåler og i ett tilfelle en hest (Fig. 17 a)
- e) De kan stå i en bevisst kombinasjon med et motiv (se tidligere)
- f) Som del av et motiv. I noen tilfeller er groper hogd som 'hoder' i mannskapsstrekene (Fig. 10 b). I ett tilfelle er groper hogd som hode og hender i en menneskefigur (Auran I A). Gropene er ofte å finne i sammenheng med ringer. For ringer av typen C3 er gropen en del av motivet. Men de kan også danne en sirkel rundt en ring eller en større grop (Fig. 18 b, c, e, f og g). Dette er spesielt tilfelle på Arnstad I. På samme lokalitet finnes noen få tilfeller hvor gropene har en 'hale'
- g) De kan stå i bestemte mønstre. Det vanligste er at de er plassert i rekker. Spesielt på Arnstad II, hvor nettopp dette fenomenet er en iøynefallende del av lokaliteten. På Auran I er 16 groper satt sammen til et kvadrat (Fig. 18 h).

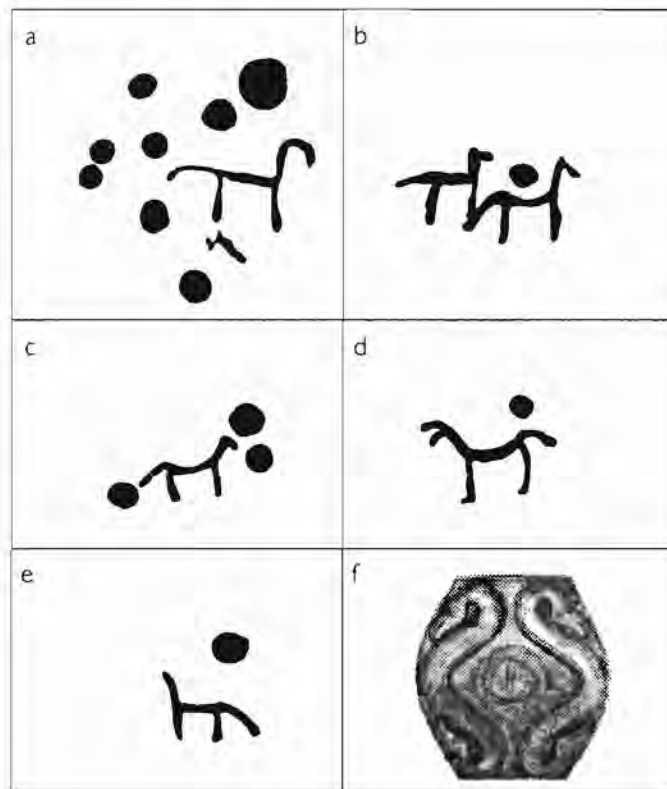

Fig. 17. a) Auran V E dyrefigur nr. 51, b) Auran XIII dyrefigur nr. 11 og 12, c) Auran VI dyrefigur nr. 10, d) Auran VI dyrefigur nr. 8, e) Auran XII dyrefigur nr. 8 og 9, f) "Hodeskammel" av tre fra Byneset utenfor Trondheim (Marstrander 1967).

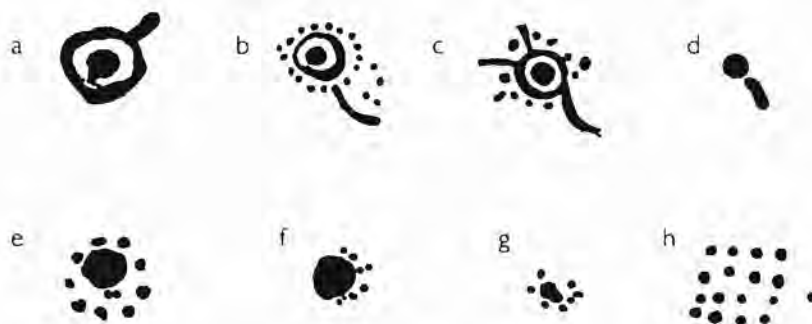

Fig. 18. a) Arnstad I, b) Arnstad I, c) Arnstad I, d) Røkke V, e) Arnstad I, f) Arnstad I, g) Arnstad I, h) Auran I A.

2.3.2 Større komposisjoner

Med 'større komposisjoner' mener jeg grupper av motiver hvor plasseringen av de enkelte motivene synes å være regelmessig bygd opp, dvs. oppbyggingen av dem synes å følge bestemte prinsipper. Disse komposisjonene går utover de enkelte gruppene som jeg har operert med tidligere og eksisterer bare i enkelte tilfeller. De er samtidig mindre enn en lokalitet, dvs. det eksisterer også andre motiver på lokaliteten som ikke inngår i komposisjonen.

Auran II: (Fig. 19 a) Denne komposisjonen består av ni sikre båter og to dyrefigurer, pluss 30-40 groper. Midt i komposisjonen er to båter plassert med bunnen mot hverandre (båt nr. 10 og 18). Den nederste har mannskapsstreker og mulig dyrehode i stavnen. Den øverste har en grop plassert i høyre del, den nederste har en grop over høyre stavn. Øverste og nederste del av bildet er dominert av de to største båtene (nr. 6 og 22). Den nederste båten har en mindre båt plassert over venstre stavn (nr. 19). Denne båten har en grop plassert inne i båten, nær venstre stavn. Båten (nr. 6) i øvre del av feltet har to båter plassert over venstre stavn (nr. 4 og 5). Den ene av disse (nr. 4) har en grop plassert på tilsvarende måte som båt nr. 19 i nedre del. De to parallelle strekene nr. 8 og den buede linjen nr. 9 kan tolkes som restene etter en båt. Denne er i såfall plassert på tilsvarende måte i forhold til båtene nr. 10 og 18, som båt nr. 21. På hver side av feltet finner en to grupper groper (nr. 2 og 15/14). Det finnes imidlertid trekk som ikke er regelmessige. De to dyrefigurene som er plassert ved den nederste båten (nr. 22) høyre stavn, har ikke noe motsvar ved den øverste båten (nr. 6). Selv om det er hogd 'noe' her (nr. 13). Heller ikke båt nr. 26 har noe motsvar ved den øverste båten. Dyrefigurene er imidlertid hogd med ryggen mot hverandre, noe som tilsvarende måten båt nr. 10 og 18 er hogd på. Det kan synes som om det sentrale her er båtene i midten (nr. 10 og 18) som 'møtes' bunn mot bunn. Komposisjonen kan deles i to, hvor skillelinjen går mellom disse to. Hver av de to halvdelene er som et speilbilde av den andre.

Auran V A: (Fig. 19 b) Todelingen som en kan ane i den foregående komposisjonen, finnes også i denne. Komposisjonen består av ni båter, en sikker fotsåle og en usikker. Alle båtene bortsett fra nr. 6 er av samme type. I sentrum av komposisjonen står seks båter. De tre øverste (nr. 11, 12 og 13) har mannskapsstreker, men ikke de tre nederste (nr. 8, 9 og 10). De øverste (øverst på Fig. 19 b) båtene (nr. 10 og 13) i disse to gruppene er de største båtene. Begge disse har en grop plassert ved venstre stavn. Til venstre på Fig. 19 b finner vi en båt (nr. 3) som er plassert opp-ned i forhold til de midterste (nr. 9 - 13). Denne har mannskapsstreker som går tvers igjennom båten. Til høyre på Fig. 19 b finnes båt nr. 15. Også denne båten er plassert i en annen vinkel i forhold til midtgruppen, men i en annen vinkel enn nr. 3. Båt nr. 15 har likeledes mannskapsstreker som går tvers gjennom båten. 'Disse kan også tolkes som årer. I tillegg har den en fotsåle

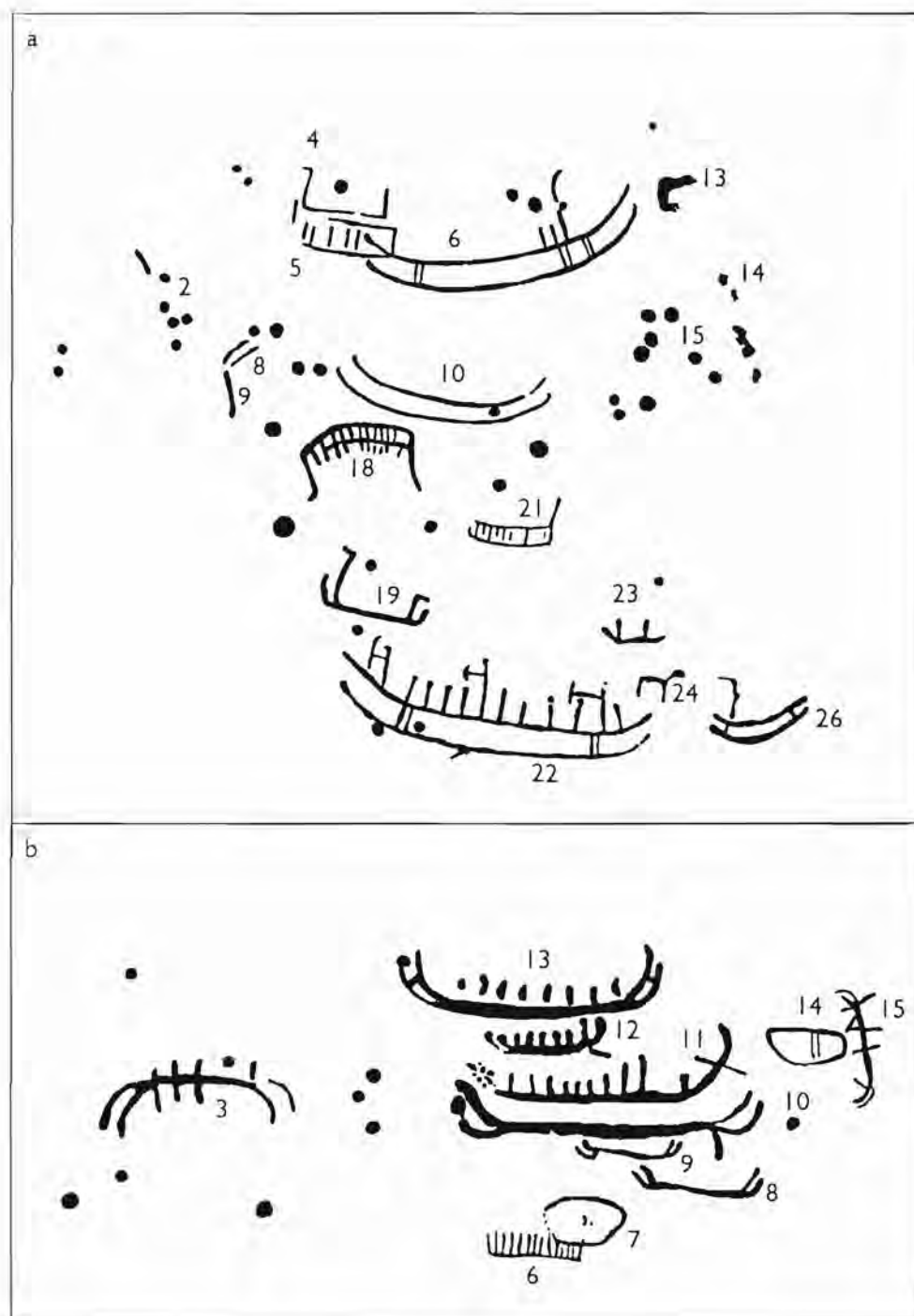

Fig. 19. a) Auran II, b) Auran V A.

plassert i en typisk båt/-fotsåleposisjon. De eneste motivene som faller utenom her, er båt nr. 6 og den usikre fotsålen (nr. 7).

Skillet mellom den øverste (nr. 11 - 13) og nederste (nr. 8 - 10) midtgruppen er markert ved mannskapsstrekene. Dette kan en ane også i den foregående gruppen (Fig. 19 a). Båtene nr. 18 og 10, som er plassert bunn mot bunn, er hhv. med og uten mannskapsstreker. Båt nr. 22 er i tillegg til mannskapsstreker bemannet med tre menneskefigurer. Menneskefigurene mangler i båt nr. 6, som imidlertid har tre mannskapsstreker i høyre del.

Auran VI C: I sentrum av denne komposisjonen (Fig. 13 f) står minst to hester som står vendt mot hverandre. Muligens er det snakk om to til. Disse er imidlertid ufullstendige og dermed noe usikre. Til høyre for denne gruppen er det plassert en båt. Til venstre en hest med rytter, med armene vendt rett ut.

2.3.3 Lokalteter som utgjør en komposisjon

Bremset I: (Fig. 20) Denne lokaliteten er, som nevnt tidligere, spesiell pga. at fotsålene dominerer. Det interessante her, er at 12 av de enkle fotsålene synes å kretse om et fotsålepar i midten. Dette fotsåleparet har en liten ring plassert rett bak hælene.

Gråbrekk I: Denne lokaliteten (Fig. 21) består av en steinblokk som nå finnes på Vitenskapsmuseet i Trondheim. Tidligere har det vært flere motiver her, men de er nå tapt. Lokaliteten består av to sikre båter. Begge båtene (nr. 10 og 2) har en dyrefigur (nr. 7 og 13, type B) på høyre side, som er hogd sammen med menneskefigurer. Hver av de to menneskefigurene har venstre hånd hogd sammen med dyrets hode. De to båtene har hver sin konsentriske ring (nr. 1 og 8) hogd rett over skroget.

Arnstad I: Denne lokaliteten peker seg ut. Den består av groper i varierende størrelse (de minste er 1 cm i diameter, de største er 10 cm). Noen av de større gropene har en krans av mindre groper (Fig. 18 b, c, e, f, g). Mellom en del av gropene er det hogd linjer som binder sammen de fleste gropene. Disse linjene gir lokaliteten et enhetlig preg og kan derfor kalles en komposisjon.

2.3.4 Oppsummering

Båter: 58% av båtene finnes i kombinasjoner med hverandre. I tillegg finnes det en del enkeltstående båter. Ser en på relasjonen til andre motiver, peker forholdet

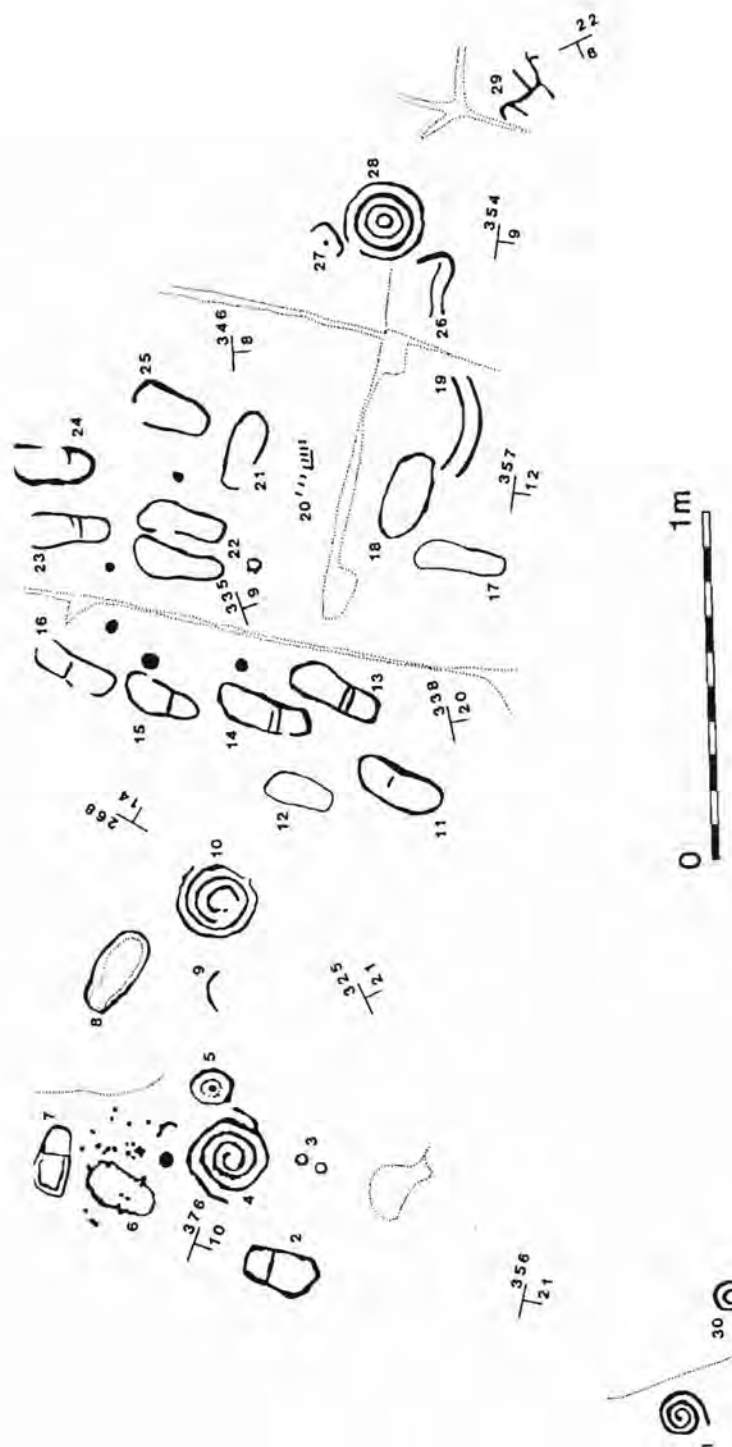

Fig. 20. Bremset I (Sognnes 1982).

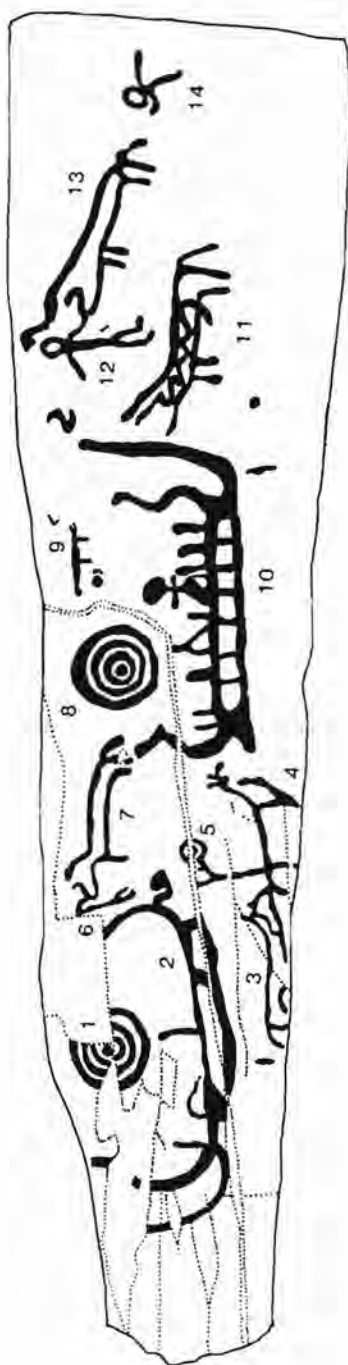

Fig. 21 Gråbrekk I (Sognnes 1983).

til gropene seg ut. Over 33% av alle båter står i et bevisst forhold til groper. 13,8% står i et bevisst forhold til fotsåler. 10% av båtene står i forhold til ringer. Båten er et symbol som fungerer kommunikasjonsmessig meget godt på egen hånd. Av de andre motivene er det gropene båten er mest "avhengig" av. Det kan synes som om alle de andre motivene forholder seg først og fremst til båten. Det er dermed ingen tvil om båtens sentrale betydning. I denne sammenhengen er det interessant at båten er det eneste motivet som finnes i en totalt annen kontekst enn de andre ristningsmotivene. Båten fra Skjervoll I er funnet på en løs helle i et gravkammer.

Fotsåler: Fotsålene forholder seg først og fremst til båten og gropene. Ringene og dyrefigurene er helt klart sekundære kombinasjonsmotiver. En del fotsåler står litt for seg selv på berget, uten andre motiver enn gropene. Gropene er imidlertid alltid til stede der fotsålene står uten andre motiver. Fotsålene synes dermed å være et sekundært motiv sammenlignet med båten. Lokaliteten Bremset I (Fig. 20) skiller seg imidlertid ut. Her er det klart fotsålene som er det sentrale motiv. Denne forskjellen kan skyldes forskjeller i de rituelle aktiviteter som har foregått på disse stedene, noe jeg kommer tilbake til i del II.

Ringer: Ringene er i større grad enn fotsålene et selvstendig motiv. Ringene finnes på egne lokaliteter, sammen med gropene. Ofte hender

det at de er plassert helt i utkanten av en lokalitet, i god avstand til de andre motivene. Men også her er det båten som peker seg ut som det viktigste kombinasjonsmotivet, selv om ringen ikke er så avhengig av båten som fotsålen er. Spiralen peker seg ut ved at den ikke er å finne i en bevisst kombinasjon med båter. Derimot finnes den sammen med fotsåler på Bremset I (Fig. 20). Fire av de seks spiralene finnes på denne lokaliteten.

Dyrefigurer: Dyrefigurene er en gruppe motiv som i stor grad står i et bevisst forhold til båter. Der det er vanskelig å si bestemt om de står i et bevisst forhold til båter, er det som oftest båter i umiddelbar nærhet. Koblingen til andre motiver er svak.

De fem motivene opptrer aldri sammen i en bevisst kombinasjon. Vanligvis begrenser motivkombinasjonene seg til tre eller fire motiver. De vanligste variantene er

- a) to eller flere båter sammen
- b) båt og fotsåle (evt. med innslag av en eller flere ringer)
- c) båt og ring
- d) båt og hest (med få innslag av andre motiver).

Innen disse variantene er gropene nesten alltid til stede.

De motivene som kan sies å være mest effektive på egen hånd som kommunikative symboler, er båten, ringen og gropen. Fotsålene, og spesielt dyrefigurene, synes å være mer avhengig av andre motiver i kommuniseringen av mening. Et unntak for fotsålenes del er lokaliteten Bremset I (Fig. 20), som domineres av fotsåler.

På lokalitetsplanet er det verre å finne regelmessigheter i oppbygningen. Unntakene er noen få, mindre lokaliteter. De største lokalitetene gir et mer kaotisk inntrykk. Den minste kommuniserende enheten er det enkelte motiv. Det vanligste synes imidlertid å være en gruppe bestående av tre - fire motiver. Større komposisjoner finnes, men er sjeldnere. Helhetlige komposisjoner som består av en hel lokalitet, finnes bare der lokalitetene er mindre. Dette kan forklare hvorfor lokalitetene gir et tilsynelatende kaotisk førsteinntrykk. Motivene synes å være plassert uten noe system til hverandre. En må 'bryte' opp lokalitetene i mindre enheter for å finne de enhetene som sammen formidler mening. De fleste lokalitetene har et enhetlig preg, både stilmessig og typemessig. Utvalget av båttyper på den enkelte lokalitet er relativt enhetlig. Dette har også Sognes kommet fram til (1987: 45). Lokaliteten Auran I har f.eks. en klar overvekt av H båter (H2 og H3), samtidig som det finnes fire båter av andre typer.

Dette kan skyldes at de fleste motivene på den enkelte lokalitet er samtidige. Det kan forklares med at lokalitetene representerte spesielle ritualer som krevde spesifikke symboler og kombinasjoner av symboler.

Sannsynligvis er begge disse forklaringene relevante. Det er for eksempel stor forskjell på lokaliteter med abstrakte figurer og groper (som f.eks. Røkke IX), og lokaliteter bestående av båter, fotsåler, ringer og groper. Jeg vil hevde at denne forskjellen i første rekke skyldes forskjeller i ritualer og i det mytisk/symbolske innhold. Samtidig kan det være en kronologisk forskjell, men den mener jeg er underordnet i denne sammenhengen. Det er ingen motsetning mellom disse to forklaringene.

Jeg har gjort følgende inndeling av lokalitetene, basert på hvilke motiver/motivkombinasjoner som dominerer:

- 1) Lokaliteter hvor båter og fotsåler finnes i relativt stort antall. Andre motiver kan være til stede, f.eks. ringer, men båten er hovedmotivet som de andre motivene forholder seg til
- 2) Lokaliteter som domineres av båter og hvor fotsålene stort sett er fraværende
- 3) Lokaliteter som domineres av forholdet båt/dyrefigur. Fotsålene er fraværende på disse
- 4) Fem lokaliteter er rene groplokaliteter. I tillegg kommer en liten lokalitet, Auran XV, som består av groper og noen ringer. Den største lokaliteten, Auran XIV, har 65 groper, mens den minste, Auran VII, har åtte
- 5) Lokaliteter som domineres av abstrakte figurer. To lokaliteter kan karakteriseres som abstrakte, Arnstad I og Røkke IX. Den eneste bestemte figuren på disse lokalitetene er en dyrefigur på Røkke IX (type B). Ellers består de av groper, noen ringer, nettverk og linjer. Lokaliteten Auran III utmerker seg ved at lokalitetens høyre del består av en hest med sammenbundne føtter og en hale som fortsetter i et linjemønster. I tillegg finnes en mengde hoggmerker og tre - fire andre abstrakte figurer. Her finnes også en av de få spiralene på Skatval. Enkeltstående abstrakte figurer finnes også på andre lokaliteter, men ikke i så stor grad som på de nevnte lokalitetene
- 6) Bremset I (Fig. 20) er den eneste lokaliteten som domineres av fotsåler. På flere lokaliteter er fotsålene i flertall, men Bremset I er den eneste hvor fotsålene dominerer rent komposisjonsmessig ved siden av å dominere i antall.

De fleste lokalitetene kan plasseres innen gruppe 1 og 2. Det er dermed vanskelig å oppgi et eksakt antall lokaliteter innen disse gruppene. På de lokalitetene som kan plasseres innen begge disse gruppene, synes det som det er et skille mellom den delen av lokaliteten som består av forholdet båt/fotsåler, og den delen av lokaliteten som domineres av båter.

Denne inndelingen er svært grov. Noen av lokalitetene kan ikke plasseres innen noen av disse gruppene, mens andre kan plasseres innen flere. Jeg vil vende tilbake til denne inndelingen senere i tolkningsdelen.

3 TOLKNING

3.1 RITUALER, MYTER OG DEN SOSIALE STRUKTUR

3.1.1 Ritualer

Helt siden Oscar Almgrens «Hällristningar och kultbruk» kom ut i 1927, er ristninger sett på som en del av en religiøs kult (Mandt 1980: 4). Selve kultaspektet er imidlertid lite utforsket. Almgren, og andre som har forsket i ristningenes religiøse karakter, har i stor grad konsentrert seg om religionshistoriske tolkninger av kulten og av ristningsmotivene. Den siste som har gjort noe slikt er religionshistorikeren Görman (1987), som sammenlignet helleristningene og bronsealderens offerdepoter med keltiske symboler. Bruken av denne typen analogier er dessuten sterkt kritisert (Nordbladh 1978: 201). I de siste tiårene har forskere på helleristninger vært på jakt etter nye tilnæringsmåter for å frambringe ny kunnskap om ristningene og bruken av dem. Sett i forhold til at arkeologer i stor grad jobber med fornminner som er levninger etter rituell atferd, har en i overraskende liten grad brukt forskning på ritualer som en tilnæringsmåte. Dette blir spesielt påfallende når en vet at dette har vært et av de sentrale temaene innen sosialantropologisk forskning. I motsetning til en religionshistorisk tilnærming, har sosialantropologer sett ritualene som en innfallsport til å forstå samfunnets sosiale struktur.

En viktig grunn til at arkeologer ikke har nærmet seg fornminner på denne måten, skyldes i stor grad vitenskapsteoretiske forestillinger om religion. Religion har innen den såkalte prosessuelle arkeologi ikke vært ansett som et viktig forskningsfelt (Trigger 1989: 315, 326). Med den utviklingen som har skjedd innen arkeologisk forskning, har denne tendensen nå snudd. Innen såkalt post-prosessuell arkeologi har en begynt å se på ikke-økonomiske faktorerens rolle innen samfunnsutviklingen (Trigger 1989: 334).

I stedet for å bruke ristningene til å tolke bronsealderens symboler religionshistorisk, vil jeg, ved å se ristningene som levninger etter rituell atferd, se om de kan fortelle oss noe om de sosiale aspekter ved ristningssamfunnet.

Etnografiske eksempler

Begrunnelsen for å se ristningene som reminisenser av ritualer kan forsvares etnografisk. De ristningssamfunn en i dag har skrevne beretninger om, bekrefter bergbildenes rituelle og mytiske tilknytning. Dette gjelder steder som det sørlige Afrika (Lewis-Williams 1981), Australia (Layton 1989: 1, Tacon 1989, Tilley 1991: 164) og Amerika (Berenqer & Martinez 1989, Patterson-Rudolph 1990).

Mest kjent er Lewis-Williams (1981) analyser av bergbildene i det sørlige Afrika. I sine studier av bergbilder laget av en gren av Sanfolket, har Lewis-Williams benyttet seg av skrevne beretninger fra forrige århundre. Dette er skrevne beretninger om det folkeslaget som laget bildene. I tillegg har han benyttet seg av moderne studier blant Kungfolket, en annen gren av Sanfolket, men som ikke har en tradisjon med å lage bergbilder. På denne måten har Lewis-Williams kunnet tolke bildene i en mytisk og rituell sammenheng. Lewis-Williams baserer seg på Victor Turners tredeling av studiet av rituelle symboler (Lewis-Williams 1981: 10). Den første er den posisjonelle tolkningsdimensjonen, dvs. hvordan motivene er plassert i forhold til hverandre på berget. Den andre er den operasjonelle. Dette går på hva deltagerne i et rituale gjør med symbolene. Den siste er den eksegetiske, dvs. hva deltagerne selv kan fortelle om innholdet i symbolene og ritualene. Av disse er det først og fremst den posisjonelle og den eksegetiske dimensjon Lewis-Williams benytter seg av. Den eksegetiske blir ivaretatt av etnografiske beskrivelser fra forrige århundre og moderne antropologiske studier.

Sett i forhold til Turners utgangspunkt, har Lewis-Williams begrenset mulighet til å studere ritualene knyttet til bildene. Utgangspunktet vi har i Skandinavia for å tolke helleristningene, er enda mer begrenset. Den eneste av Turners tolkningsdimensjoner vi har til rådighet, er den posisjonelle. I tillegg har vi muligheten til å benytte oss av etnografiske analogier. Dette er analogier som bør være på et teoretisk plan og de bør være gyldige for et vidt spekter av samfunn, dvs. relativt allmenngyldige. Sammenligningen bør kunne «påvise likheter som har sammenheng med grunnleggende strukturer og prosesser» (Mandt 1992: 2). De bør ikke være konkrete i sin sammenligning, dvs. det Hodder kaller formelle analogier (1982b: kap. 1).

Religiøse manifestasjoner i forskjellige kulturer viser et stort mangfold. Ikke desto mindre finnes det krysskulturelle likhetstrekk (Berger 1967: 25) som kan knyttes til det faktum at vi alle er mennesker. Som mennesker vil vi alltid prøve å skape en mening med tilværelsen. Religionssosiologen Peter Berger (1967: 27) hevder at all 'kosmologisering', dvs. alle menneskelige forsøk på å skape et meningsfullt kosmos, er i sin opprinnelse religiøse. Bare i det moderne samfunn har vi gjort forsøk på å skape mening som har en ikke-religiøs, eller sekulær, opprinnelse.

Ritualer og myter

For å forklare ristningenes rituelle art må en få en forståelse av hva som karakteriserer ritualer og myter. Myter kan defineres som «accounts about how the world came into be the way it is, about a superordinary realm of events before (or behind) the experienced natural world; they are accounts believed to be true and in some sense sacred» (Keesing 1981: 342). Ritualer er «tightly structured performances of prescribed actions accorded sacred or religious meaning»

(Keesing 1981: 343). Ritualer i primitive samfunn kan religionshistorisk deles inn i tre forskjellige grupper:

- 1) Ritualer knyttet til den økologiske syklus som f.eks. ved innhøsting, sommersolverv, vintersolverv osv. Et gjennomgående tema er kampen mellom kaos og kosmos. Ritualene skal sikre det hellige kosmos mot det destruktive kaos og gjennom dette sikre innhøstingen av årets avling eller byttet fra jakten.
- 2) Ritualer knyttet til viktige begivenheter i menneskelivets syklus. Dette kan bl.a. være ved fødsel, død, ekteskap, ved overgangen fra barn til voksen, ved innlemmelse i hemmelige samfunn og mannssamfunn, og ved initiering av sjamaner (eller medisinnmenn)
- 3) Ikkesykliske kriseritualer. Ved ikkeforutsette begivenheter som sykdom og ved manglende fruktbarhet (Pilgrim 1978: 65).

Ritualer som følger den økologiske syklus er for en stor del ritualer som omfatter en stor gruppe mennesker. Dette står i motsetning til ikkesykliske kriseritualer som er et individorientert rituale. Ritualer knyttet til menneskets livssyklus er ritualer for individet, men samtidig et anliggende for hele fellesskapet.

Dette må sees som en hovedinndeling. Det finnes mange typer ritualer, og noen kan plasseres innen flere av disse gruppene.

For å forstå ritualet må det sees i en kontekst. Ritualer må bestandig settes inn i en hellig sammenheng. Det er gjennom ritualet at mennesket kommer i kontakt med det hellige i tilværelsen. Det hellige kan være guder, forfedre, ånder og det altomfattende hellige kosmos. Det som skaper denne helligheten er hele konteksten til ritualet. Konteksten omfatter, foruten det sosiale og det mytiske, også tid og rom (Eliade 1958a: 367-408). Alle ritualer utføres på steder som oppfattes som hellige. Det kan være flere forskjellige kriterier som skaper et hellig sted, f.eks. naturformasjoner, spesielle stedbundne hendelser og lignende. Det rituelle rom markerer et brudd med hverdagslivets rom. Et rituale utføres vanligvis på et spesielt tidspunkt. Dette tidspunktet kan velges f.eks. i forhold til årets gang eller døgnetts gang. Det kan være egenskaper ved tidspunktet som oppleves som hellig, f.eks. soloppgang/solnedgang, eller det kan være knyttet til spesielle hendelser. Valg av tid og rom begrunnes mytisk og er en del av den hellige tradisjon. Disse elementene, deltagerne, mytene, stedet og tidspunktet skaper den grunnleggende hellighet som gjør at ritualene er så virkningsfulle.

Gjennom ritualet møter deltagerne det hellige. Det hellige åpenbarer seg gjennom mytene som er nært knyttet til ritualene. Mytene er det som sies, ritualene er handlingen. Kultens form og mytens mening smelter sammen (Pettersson 1972: 228). Eliade (1958b) har vist hvordan ritualene reaktualiserer mytene, eller den

mytiske tid da forfedrene, eller hellige ånder, la grunnlaget for det eksisterende hellige kosmos. Mytens handling er hentet fra en mytisk tid og utspilles gjennom ritualet. På denne måten blir den mytiske tid gjort til nåtid (reaktualisert). Denne forbindelsen mellom myter og ritualer uttrykkes også gjennom symboler felles for begge deler.

Gjennom ritualet skaffer deltagerne seg den religiøse erfaring, noe som skjer ved at ritualet overskrider grensene for hverdagslivets hendelser. Dette aspektet ved ritualer har spesielt Turner (1967, 1969) befattet seg med. Et viktig begrep for Turner er liminalitet. Liminaliteten er den fasen av ritualet hvor deltagerne trer ut av hverdagslivets strukturer og inn i en hellig tilstand. Deltagerne blir opplært og får avslørt hellige hemmeligheter (Pilgrim 1978).

Ritualet har den egenskapen at det kan skape forandringer, eller forandringer kan skje gjennom ritualet. Forandringene kan være knyttet til individet, den sosiale gruppen, økosystemet eller til det altomfattende hellige kosmos. Disse forandringene har en religiøs og en sosiokulturell side. Her vil den siste bli vektlagt.

Siden ritualer kan sies å dramatisere myter og mytene forklarer deltagerne atferd i ritualer, diskuterte antropologer lenge hva som var en refleksjon av hva. I dag blir myter og ritualer sett som to former for menneskets evne til å uttrykke seg gjennom symboler. Mange antropologer konsentrerer seg i stedet om å redegjøre for relasjonene mellom myter, ritualer og den sosiale struktur (Keesing 1981: 342, Doty 1986: kap. 3).

Turner viste (1967: kap. 1) at ritualer må sees som distinkte faser av den sosiale prosess hvor gruppen justerer seg både til interne forandringer og de eksterne omgivelser. Rituelle handlinger og symboler er faktorer i sosial handling. All sosial handling virker rekonstruerende på den sosiale strukturen. Dette skjer ved bruk av eksisterende symboler og klassifikasjoner som menneskelige erfaringer blir reklassifisert inn i. Rituell handling kan sees som en spesielt effektiv rekonstruksjon av sosialt liv (Garwood 1991: 13). Turner (1967: 30) forklarer ritualenes effektivitet ved å se på rituelle symbolers meningsaspekt som et kontinuum med to poler. Den ene er den ideologiske pol som består av meninger knyttet til normer og verdier. Disse refererer til prinsipper for sosial organisering. Ønsker og emosjoner er knyttet til den andre polen, «the sensory pole». Det som skjer er at normer og verdier (som noe obligatorisk) gjennom ritualet blir til noe som er ønskelig, en positiv følelse. Ritualet gjør dette ved å ta i bruk sterke stimuli som f.eks. sang, dans, narkotiske stoffer, alkohol osv.

Turner definerer symbol som «a thing regarded by general consent as naturally typifying or representing or recalling something by possession of analogous qualities or by association in fact or thought» (1967: 19).

Rite-de-passage

Turner er kanskje mest kjent for sin videreutvikling av Van Genneps teori om *rites-de-passage*, eller overgangs-/initieringsritualer (1967: 93). Teorien om overgangsritualer går på selve strukturen av det rituelle forløp, og defineres av Turner (1967: 94) som alle ritualer som markerer enhver forandring i tilstand. Dette er en viktig teori fordi den er gyldig for en stor gruppe ritualer, og fordi ritualenes evne til å rekonstruere det sosiale liv etter viktige forandringer i samfunnet kommer klart fram i denne teorien. Turners eksempel er hentet fra ritualet hvor individet, eller mindre grupper, blir initiert inn i nye statuser, f.eks. fra barn til voksne. Det finnes også eksempler på at dette skjemaet er gyldig for ritualer der hele den sosiale gruppen er involvert, f.eks. ved innhøstningsritualer (1967: 108) og begravelsesritualer (Huntington & Metcalf 1979). Tanken er at novisen oppfattes som på vei gjennom en passasje. Denne består av tre faser. Den første er separasjonsfasen da novisen blir atskilt fra det sosiale system. Dette gjelder både sosialt og symbolsk. Den siste fasen består av at novisen blir gjenforent med det sosiale system, men nå med helt andre statuser. Transformasjonen er gjennomført.

Den midterste fasen i denne passasjen er liminalfasen. Det er her selve transformasjonen foregår. Det spesielle med denne fasen er at alle hverdagslivets klassifikasjoner blir brutt ned. Novisen blir strukturelt sett usynlig. Alle hans/hennes tidligere statuser blir ikke-eksisterende, og han/hun går inn i en tilstand av ikke-lenger-klassifisert og ikke-ennå-klassifisert. Symboliseringen rundt denne tilstand av strukturell usynlighet består ofte av symboler hentet fra fødsel og død. I sin tilstand av ikke-lenger-klassifisert oppfattes novisen som strukturelt død. I enkelte tilfeller oppfattes personen som faktisk død (Eliade 1958b). Symbolene knyttet til denne tilstanden er forbundet med død, forråtnelse o.l. I liminalfasen skjer det imidlertid en gjenfødelse, en forberedelse til den nye personen novisen blir. I denne forstand er novisen ikke-ennå-klassifisert. Symbolene er hentet fra temaer omkring fødsel. I liminalfasen er novisen verken levende eller død, samtidig som han/hun er begge deler. Det er slående hvor ofte symboler omkring liminalfasen har flere, og gjerne helt motsatte betydninger. Hytten som novisene isoleres i, kan stå både for død («tomb») og fødsel («womb»). Novisenes strukturelle usynlighet gir seg ofte utslag i at de blir oppfattet som urene, og ekskludert/isolert fra det normale samfunnsliv. De blir gjerne plassert i en hytte eller på et øde sted. Sosialt sett er novisen gjenfødt i en ny status. Alle de tidligere sosiale relasjoner som vedkommende har hatt til omgivelsene, må fornyes i henhold til den nye statusen. Gjennom ritualet restruktureres samfunnet etterhvert som nye individer blir født, blir voksne, gifter seg og dør.

Det novisene ser, hører og lærer i løpet av liminalfasen blir betraktet som hellige hemmeligheter. Avsløringen av disse forandrer novisen som menneske, og dermed som samfunnsmedlem. Turner tar opp karakteristiske trekk ved masker,

figurer og andre gjenstander brukt i opplæringen av novisene (1967: 103). Det første er disproporsjon av legemsdeler på f.eks. figurer. En nese, fallos eller lignende kan være overdimensjonert eller underdimensjonert i forhold til andre kroppsdelene. Det andre trekk er bruken av monsterlignende figurer. Disse har gjerne trekk både fra mennesker og dyr. Elementer fra virkeligheten blir satt sammen på nye og 'urealistiske' måter. Hensikten er ifølge Turner å få novisene til å reflektere over virkeligheten. Denne prosessen har tre faser (som kan sees som analoge til ritualets tre faser). Den første består av at virkeligheten blir plukket fra hverandre. Den andre av at løsrevne elementer fra virkeligheten blir satt sammen i fantastiske kombinasjoner, den tredje av at virkeligheten blir satt sammen på en måte som stemmer overens med novisenes nye posisjon i den sosiale struktur.

Som vi ser er symbolenes flertydighet et særdeles viktig aspekt ved ritualer. Den grunnleggende årsak til dette er at den sosiale gruppen skal godta de viktige forandringer som skjer i samfunnet ved at individer forandrer seg fra barn til gamle mennesker, årstidene skifter osv. Symbolenes tvetydighet og multi-meninger muliggjør en bearbeidelse av disse forandringene ved at verden bli oppløst i mindre bestanddeler for så å bli satt sammen igjen. Hensikten er at forandringene skjer innenfor samfunnets eksisterende sosiale klassifikasjoner, eller innenfor den stadige sosiale verdenskonstruksjon gruppen står for.

Myter kan på samme måte som ritualene sees som faktorer i struktureringen av sosialt liv. Den sosiale gruppen kan manipulere den mytiske fortid slik at fortiden kan rettferdiggjøre nåtiden (Garwood 1991: 25).

Kunst/symboler

Antropologiske studier av kunst som kommunikative symboler i primitive samfunn kan også brukes som et argument for ristningenes rituelle tilknytning. Moderne forskning viser at kunsten som symbolsystem har en tvetydig natur (Forge 1973: xvii). Med tvetydig menes her at det visuelle bildet i utgangspunktet gir rom for flere tolkninger. Dette kan spores tilbake til de rituelle meningers flertydighet. Et gitt symbols mening er avhengig av den spesifikke konteksten symbolet står i, både sosialt og fysisk. Denne tvetydigheten er kunstens styrke, og det er gjennom den at kunsten oppnår sin effektivitet som kommunikasjons-system. Dette kommer spesielt til syne i liminalfasen, hvor et vell av visuelle symboler blir tatt i bruk.

Turner (1967) beskriver hvordan symbolene kan ha mange forskjellige meninger, avhengig av konteksten. Tilsynelatende er det ingen ting som knytter disse meningene sammen. Turner viser at et symbol kan ha mange ulike betydninger. Disse betydningene har imidlertid analoge kvaliteter, eller assosiasjoner mellom dem i 'fakta eller tanke', som binder disse meningene sammen. Slike kvaliteter,

eller assosiasjoner, kan være trivielle eller tilfeldige. Det er denne generelle karakteren som gjør det mulig å knytte sammen fenomener som i utgangspunktet er forskjellige.

Legitimering av maktrelasjoner

Hele komplekset rundt ritualene (myter, handling og symboler) kan settes i sammenheng med legitimering av maktrelasjoner. Utgangspunktet er at alle relasjoner inneholder et element av makt (Adams 1977). Religion kan i primitive samfunn sies å være identisk med ideologi. Det vanlige er å knytte ideologibegrepet til 'falsk bevissthet', altså et helhetlig tankesystem som tilslører de reelle maktrelasjonene i samfunnet. Ved at ideologien rettferdiggjør en bestemt sosial struktur, rettferdiggjøres de eksisterende maktforhold i samfunnet. Denne forståelsen av ideologi er marxistisk inspirert. Tilley hevder at det ikke finnes noen 'ekte bevissthet', og dermed ikke en 'falsk bevissthet'. Han ser ideologien som en påvirkning på sosiale relasjoner gjennom praksis. Denne praksisen reproducerer sosiale formasjoner hvor det finnes motsetninger mellom strukturerende prinsipper. Disse strukturelle motsetningene kan gi seg utslag i interessekonflikter mellom aktører og grupper i samfunnet (Tilley 1982: 131).

Det er viktig å være klar over at ideologien ikke er et statisk system, men forandres etter de aktuelle forhold. Ideologien er underlagt aktiv manipulering av grupper som ønsker å bevare de rådende maktforhold (Larsson 1986: 13).

Et annet moment her er ritualenes rolle som instrument for kontrollert overføring av 'hellig kunnskap'. Kunnskap er makt også i primitive samfunn. Kjennskap til kosmologiens innerste hemmeligheter er vanligvis forbeholdt de få. Tilgangen til denne type kunnskap blir regulert gjennom ritualer (Keesing 1981: 364).

Ideologienes betydning for maskering av de reelle motsetninger i samfunnet illustreres godt av Turner (1967: 22). Han beskriver hvordan aktørenes muntlige forklaring av symbolene i ritualen står i motsetning til det som faktisk uttrykkes rituelt/symbolsk. Den muntlige forklaring går på samfunnets harmoni, den praktiske utføring av ritualen demonstrerer motsetningene.

Berger (1969: 29) sier at med legitimering menes sosialt objektivt kunnskap som forklarer og rettferdiggjør den sosiale struktur. Berger hevder at religionen er det historisk sett mest effektive instrument for legitimering. Religionens styrke er at det lokaliserer den sosialt konstruerte virkelighet innenfor en hellig og kosmisk referanseramme.

Sørensen (1989: 460) hevder at ideologien, som et ikke-materielt aspekt av samfunnet, innebærer forestillinger om sosiale relasjoner med elementer av maktforskjeller mellom mennesker. Via ritualer, og bruken av materielle objekter,

blir denne oppfattelsen av den sosiale verden rettferdiggjort med henvisning til forfedrene og den overnaturlige verden.

Ritualets betydning ligger i at det er fellesskapets måte for kontroll av den stadige sosiale virkelighetskonstruksjon. Hvis denne kontrollen ikke er effektiv, kan resultatet i verste fall bli anomi på alle plan (religiøst, sosialt, økonomisk osv.). Siden elementer av makt er til stede i alle relasjoner og i alle samfunn, vil utøvelsen av denne kontrollen alltid innebære forsøk på manipulering.

Hvis det er slik at helleristningene er etterlatenskaper etter ritualer, er det derfor mulig å se dem som materialiserte levninger etter menneskers rekonstruering av deres sosiale og kosmiske verden, både gjennom sin blotte eksistens og gjennom det de uttrykker. Siden vi som arkeologer bare har noen visuelle levninger etter ritualene, og dermed mangler en stor del av konteksten, vil vår forståelse av ristningssamfunnets sosiale struktur, religion og rituelle praksis uansett være mangelfull.

3.1.2 Ristningene på Skatval som reminisenser etter ritualer

Hvis helleristningene er levninger etter ritualer, er det da mulig å bestemme nærmere hvilke typer ritualer det var snakk om? For å komme nærmere et svar på dette spørsmålet er det nødvendig å se på forskjellige egenskaper knyttet til ristningene som fenomen.

Helleristningene som kommunikasjon

Ristningene ble laget for å fortelle noe til noen. Det er mange måter å formidle et budskap på. Det kan snakkes, synges, det kan formidles i form av skulpturer, bilder osv. Det er likevel ikke likegyldig hvordan et budskap formidles eller hvilket medium som brukes. Måten et budskap formidles på, forsterker vanligvis budskapet. Når menneskene på Skatval valgte å hogge bildene inn i berget, har det sammenheng med det budskapet de ønsket å formidle. Det er derfor viktig å skille ut egenskaper ved ristningene som kan fortelle oss noe om formidlingen av budskapet.

Jeg vil derfor diskutere visse sider ved ristningene som jeg mener er viktige for tolkningen av dem som ritualer.

Valg av sted

Et kultsted har aldri en tilfeldig plassering (Eliade 1958a: kap. 10). Det må ligge på det 'rette' stedet. Dette er et universelt trekk ved alle religioner. Det paradoksale med en slik plass er at stedet nettopp er et hellig sted, samtidig som det er et vanlig sted i terrenget. Det hellige åpenbarer seg i naturen. Slike hellige steder er bare for innvidde og brukes kun ved spesielle anledninger. For

helleristningenes del må det da være ett eller flere kriterier for at nettopp de stedene er valgt. Det har vært vanlig å anta at ristningene har ligget nær dyrkbar mark. Mandt (1972) har imidlertid påpekt at det ikke bestandig er tilfelle på Vestlandet. I Stjørdal synes det imidlertid å være slik (Sognnes 1983). En teori har vært at ristningene skulle være knyttet til strandlinjen. Dette er ikke tilfelle i Stjørdal, der ristningene på Skatval ligger inne på halvøya. Ristningene i Hegra har ligget i dalføret langs elva.

Vinsrygg (1980, 1982) har foreslått en alternativ tolkning av lokaliseringsproblematikken. Hun mener at observering av astronomiske fenomen kan ha vært bestemmende for valg av sted. Hun ser samtidig for seg at kriteriene for valg av sted kan ha variert over tid og rom.

Det som imidlertid er sikkert, er at alle ristningene i Stjørdalsområdet ligger åpent i terrenget (Sognnes 1990: 124). Dette er et vesentlig poeng. Ser en helleristningene i forhold til hulemaleriene, er det påfallende forskjell i plasseringen. Hesjedal (1990: 85) tolker dette dithen at den mening figurene i hulene representerer, var beregnet på få mennesker, og måtte kontrolleres. Jeg er uenig i denne tolkningen. Plasseringen tyder på at denne meningen var kjent av mange, men ikke alle. Av den grunn måtte det skapes et skinn av 'eksklusivitet'. Dette skapes nettopp gjennom plasseringen. Bildenes meninger i seg selv var ikke nok til å skape en aura av hellighet, av eksklusivitet. Dette passer godt i f.eks. et overgangsrituale fra gutt til mann. Alle voksne menn kjente meningen til disse bildene (sannsynligvis var kunnskap om meningen knyttet til kjønn). I den rituelle situasjonen var det av betydning å gi et sterkt inntrykk til novisene. Hulemaleriene passer godt innen en rites-de-passage modell, da det er vanlig at novisene isoleres i en hytte eller lignende, f.eks. en hule, under liminalfasen.

Helleristningene i Stjørdal var tydeligvis ment å skulle synes. Betyr dette at meningen(e) knyttet til helleristningene var kjent av alle? Ikke nødvendigvis. Meningen/kunnskapen knyttet til lokalitetene kan ha vært kjent av et fåtall mennesker. Symbolene og ritualene i seg selv var nok til å skape den aura av legitimitet som var nødvendig. Hvis dette stemmer, har det implikasjoner for teorier om sosial differensiering. Den hellige kunnskapen knyttet til ristningene var kjent og kontrollert av et fåtall mennesker. Nettopp av den grunn var det viktig å vise fram helleristningene.

Størrelsen og deres åpne plassering i terrenget, kan indikere at ritualene som har vært utført på stedet, har vært for et relativt stort antall mennesker. Mens hulenenes størrelse setter begrensninger for hvor mange som kunne delta i huleritualene, omfattet ritualene på ristningslokalitetene et større antall mennesker.

Gren (1989: 64) tar helleristninger som eksempel på det han kaller monumentologi. Et monument skal synes, det skal være laget av et uforgjengelig materiale, og har dermed en historisk dimensjon. Det har ingen praktisk funksjon. Et monument forutsetter to parter. En avsender og en mottaker. Bygging av et monument viser at mottakeren har et potensielt annet synspunkt enn senderen, og må sees som en «reträttposisjon i en argumentasjon» (Gren 1989: 64). Et monument er derfor et forsøk på å løse et problem i en gitt sosioøkonomisk situasjon, og kan ikke forstås uten kunnskap om denne situasjonen. Her går det klart fram at helleristningene må sees som et middel til å bevare/påvirke den sosiale struktur på en ønskelig måte. Er det mulig å påvise hvem som er sender og hvem som er mottaker for helleristningene på Skatval? Dette punktet kommer jeg tilbake til i et senere kapittel.

Å hogge bilder i berg

En annen sikker karakteristikk er at bildene er hogd inn i berg. Bergets kvaliteter er at det er evigvarende og ikkemobilt. Disse elementene har sannsynligvis vært av betydning innen det meningskomplekset helleristningene befant seg innenfor. Ved å hogge meningsbærende motiver inn i berget knytter en sin egen historie og mytologi til naturen og den faktiske verden. Menneskenes plass i kosmologien blir definert i forhold til geografien. Ofte begrunnes den faktiske mytologi med referanse tilbake til fortiden og forfedrene. Forfedrene har på et tidligere tidspunkt hogd inn sine ristninger i berget. Senere slekter forsterker båndene tilbake til fortiden ved å benytte seg av de samme helligstedene. Dette kan knyttes til legitimering av makt. Mytologien legitimerer samfunnets orden ved å referere tilbake til forfedrene. Selve fenomenet helleristninger er i seg selv en indikasjon på at forfedrene, eller en mytisk fortid blir brukt som et rituelt referansepunkt.

Med helleristninger banket inn i berget kan en også lese en natur/kultur dikotomi. Ved å hogge i berget kultiverer en berget som representant for naturen.

Hood (1988), som bygger på Conkey (1982, 1984), har sett på forskjellen mellom bærbar og ikkebærbar informasjon. Hood definerer informasjon som «a meaningfully coded semiotic system of knowledge and culturally produced objects» (1988: 68). Hans utgangspunkt er det sosiale rom som menneskene definerer som meningsfylt, og som dermed er et element i menneskets sosiale system. Det sosiale rom blir dermed en faktor i sosiale relasjoner og i samfunnets makt-strukturer. Helleristningene på Skatval representerer ikkebærbar informasjon som kan binde sammen de personene som laget ristningene med geografien. Behovet for å understreke denne forbindelsen kan være en del av legitimeringen av retten til Skatval som et geografisk område. Dette kan videre knyttes til ristningens plassering langs kysten. I konfrontasjonen med en befolkning med et annet

annet subsistensgrunnlag, kan det ha vært av betydning å markere sitt rettmessige forhold til geografien, eller det sosiale landskap.

Kommunikasjon og samkvem

Et sikkert trekk ved ristningene i Stjørdal er at de er knyttet til kysten og til elva. Dette, sammen med betydningen av båten som symbol, kan tyde på at kyst, kommunikasjon og samkvem med andre mennesker andre steder, var av betydning for plasseringen av ristningene. Hvis det samfunnet som laget ristningene var en del av et større rituelt byttesystem, hvor alliansedannelser var et viktig element, kan dette forklare behovet for å understreke forholdet til geografien gjennom å hogge bilder inn i berget.

Helleristningenes plass i det sosiale system

Larsson (1984) har tatt for seg forholdet mellom geografisk distribusjon i terrenget og nivået i det sosiale system, for hhv. bosetning, gravrøyser og helleristninger. Ved å se på de forskjellige geografiske distribusjonsmønstre disse fenomenene har, mener han at de sosiale institusjoner som er knyttet til disse, refererer til forskjellige nivåer i det sosiale system. Helleristningslokalitetene har et forskjellig spredningsmønster enn bosetning og gravrøyser. Helleristningene må, etter Larssons mening, ha fungert som et slags «tribal flag», og dermed vært knyttet til en stor sosial enhet, som f.eks. en stamme. De kan ha fungert på et interstammenivå. Larssons undersøkelse er gjort i Östergötland, men selve prinsippet burde kunne anvendes for Trøndelag. Det forutsetter likevel at en i større grad er i stand til å identifisere bosetningene. Selve distribusjonen av helleristninger og av funn som kan indikere bosetning, antyder imidlertid at bosetning og ristningslokaliteter har et forskjellig distribusjonsmønster. Hvis en sammenligner spredningen av jordbruksristningene i Trøndelag (Sognes 1990: Fig. 47) med spredningen av graver og løsfunn fra bronsealderen (Sognes 1990: Fig. 48 og 49), ser en at de sistnevnte har en tettere spredning enn helleristningene. Dette kan bety at store ristningslokaliteter, som dem en finner på Skatval, fungerte på et overlokalt nivå i det sosiale system. Dvs. at ritualene som foregikk her, var aktuelle for mennesker fra et større område enn bare Skatval. Mandt har kommet til samme konklusjon for Sogn og Fjordane (1991: 484). Distribusjonen av hhv. helleristninger, offerdepoter og funn som indikerer bosetning, viser forskjellige mønstre. Hun mener imidlertid at det er et annet mønster på Sunnmøre, og at dette kan gjenspeile en annen samfunnsorganisasjon (Mandt 1991: 486).

Helleristninger og bosetning

Som nevnt tidligere, har Sognes (1983) tolket distribusjonen av ristningslokalitetene i Stjørdal som en indikasjon på territorier. Hypotesen hans er at hver gårdsenhet hadde hver sin ristningslokalitet. Hvis dette stemmer, kan ritualene ha

hatt sin plass innen familiestrukturen. Da viser de ikke «til aktiviteter som når utover familieplanet», som Johansen mener (1988: 210).

Sognes har vist hvordan få store territorier med tiden splittes opp til flere mindre enheter. Etnografisk/antropologisk forskning har vist hvordan press på landskapet ofte fører til stor spenning innad i primitive samfunn. Denne spenningen kan bli kontrollert gjennom ritualer og myter. Kanskje ristningene ble hugget inn i berget i anledning oppsplitting av territoriene? Denne oppsplittingen ville sannsynligvis skje i sammenheng med dødsfall, og ritualene ved ristningene ble kanskje utført i forbindelse med begravelser.

Et påfallende trekk ved ristningene på Skatval og nedre del av Stjørdalselva er at hvis en deler antall figurer på antatte antall år lokalitetene var i bruk, viser det seg at det ble hogd inn to figurer pr. tiår (Sognes 1987: 103). Dette kan forklares på fire måter. Enten finnes det mange ristninger som ikke er oppdaget, noe som Sognes (1983: 46) ved hjelp av en matematisk formel for tilfeldig fordeling har funnet ut er usannsynlig. En annen mulighet er at ritualene som ristningene representerer, ble utført svært sjeldent. En tredje mulighet er at ristningene ble hogd opp gjentatte ganger (Sognes 1990). Dessuten kan en tenke seg at det ble utført ritualer her uten at det ble hogd nye motiver. Hogging av nye motiver skjedde bare ved spesielle anledninger.

Helleristninger og offerdepoter

På samme måte som for hulemaleriene, kan en se ristningene i forhold til andre levninger etter ritualer, nemlig bronsealderens offerdepoter.

Johansen (1988) har tolket offerdepotene som ledd i en privatkult utført av enkeltmennesker. Muligens var mottakeren i yngre bronsealder en fruktbarhetsgudinne. Johansen (1988: 226) mener disse ritualene kan være kriseritualer. Disse ritualene praktiseres i forbindelse med manglende fruktbarhet osv. De kan også være overgangsritualer, f.eks ved overgangen barn/voksen, eller fruktbarhetsofre. Johansen (1988: 210) mener at offerdepotenes plassering og innhold tyder på at ofringene var enkeltmenneskets kult, og at dette står i motsetning til helleristningene som når utover familieplanet. At offerdepotene angikk en mindre sosial gruppe enn helleristningene, er sannsynlig. I motsetning til helleristningene var ikke 'synligheten' og 'evigheten' av så stor betydning. Dette kan bety at helleristningene var knyttet til den offentlige sfære, mens offerdepotene i større grad var knyttet til den private.

Mandt (1986, 1987) ser en motsetning mellom yngre bronsealders offerdepoter, som i de fleste tilfeller inneholder gjenstander tolket som kvinnelige, og helleristningene som har et klart flertall av fallosfigurer (i forhold til kvinnelige figurer) (dette gjelder imidlertid ikke Stjørdal, der menneskefigurer er sjeldne).

Sett i forhold til valg av sted for de respektive ritualene, kan dette bety at symbolisering av mannligheit var av større betydning i legitimeringen av makt enn kvinnelighet. Muligens reflekterer dette en kvinne/manndikotomi.

Offerdepotene i Norge følger samme mønster mht. fordeling av gjenstander som depotene i Danmark og ellers i det området som defineres som den Sør-Skandinaviske bronsealder (Johansen 1980, 1981, 1988, Sørensen 1987: 91,93, 1989: 458). Det er flere interessante trekk i dette materialet som har relevans for dette arbeidet. Både Bodilsen (1986), Sørensen (1987, 1989) og Gibbs (1987) har sett på fordelingen av gjenstander i graver, depoter og enkeltfunn, og hvilke forandringer som skjer i disse funngruppene over tid. Nedenfor følger en forenklet beskrivelse av utviklingen gjennom bronsealderen.

Gravene: I eldre bronsealder inneholdt gravene et bredt spekter av gjenstander, både det som kan defineres som mannsgjenstander og kvinnegjenstander. I løpet av bronsealderen innskrenkes gjenstandsinventaret til å bestå av mannens toalettgjenstander og enkle draktgjenstander (Bodilsen 1986: 6). Kvinnegjenstandene forsvinner fra gravene. En svakhet ved slike analyser er at kjønnsbestemmelsene av gravene vanligvis er basert på hva vi tror er hhv. kvinne- og mannsgjenstander. Gibbs (1987) har imidlertid gjort en analyse av graver hvor en har lyktes å kjønnsbestemme den avdøde. Ut fra resultatet har hun knyttet kjønn til de forskjellige gjenstandene.

Depotene: Depotene er i begynnelsen dominert av mannsgjenstander. Fom. per. II kommer kvinnegjenstandene inn og øker i antall til de dominerer i per. IV. Depotene skiller seg fra enkeltfunnene ved at de består av to eller flere gjenstander.

Enkeltfunnene: Mannsgjenstander som våpen og økser dominerer helt til per. VI, hvor det skjer en brå forandring til kvinnegjenstander som hals- og armringer.

Både Bodilsen og Sørensen (1987) har sett på fordelingen av hhv. import og lokalproduserte gjenstander. De lokalproduserte blir definert av sin spesifikke nordiske ornamentstil. Dette skjemaet gjelder for bronsealderens senere del.

lokalt	lokalt	import
kvinner	menn	menn
depoter	graver	enkeftunn
		(Bodilsen 1986: 10)

Dette mønstret knyttes til det faktum at blant importgjenstandene er de fleste av unik karakter, mens de lokalproduserte viser en økende grad av standardisering i løpet av bronsealderen, både med hensyn til utforming og ornamentikk. I tidlig bronsealder finnes den typiske nordiske ornamentikk både på kvinne- og manns-

gjenstander. Lokalproduserte mannsgjenstander blir mer anonyme i ornamentikken i løpet av yngre bronsealder (Bodilsen 1986: 11). Dette gjelder imidlertid ikke mennenes rakekniver. Sørensen (1987: 100) hevder at lokalproduserte bronsegjenstander fra dansk bronsealder har en ornamentikk bestående av strukturerte linjærdesign. Lokalproduserte rakekniver har ornamentikk som ligner de motiver som finnes på helleristningene (hester, skip og slanger).

Sørensen (1987: 100) foreslår at dette påfallende mønstret kan tyde på at menn og kvinner var knyttet til to forskjellige univers av materielle objekter som involverte ulike rituelle aktiviteter. Gibbs (1987: 85) påviser at sigder i begynnelsen av bronsealderen finnes i mannsgrover, mens de fom. per. II er i flertall i kvinnedepotene. Dette og det faktum at husene blir større og mer komplekse, tyder på en økende vektlegging på aktiviteter i og rundt husene, og at kvinnene får en større betydning innen økonomien (1987: 86). Kvinnene er knyttet til disse aktivitetene på grunnlag av boplassfunn. Gibbs foreslår (1987: 87) at det gjennom bronsealderen kommer en økende grad av spenning mellom kjønnene, noe som gjenspeiler seg i den rituelle praksis. Dette skyldes en forskyvning av arbeidsfordelingen mellom kjønnene. Sannsynligvis har kvinnene i økende grad fått en viktig rolle innen jordbruket. Gibbs mener at grunnen til at kvinner ikke får gjenstander med seg i groven, og til fraværet av kvinner blant helleristningsmotivene, er at menn gjennom disse ritualene offentlig hevder sin kontroll over kvinner. Gjennom offerdepotene 'forhandlet' kvinner om makt i et samfunn med en offisiell maskulin ideologi.

Helleristninger og gravskikk

En tredje gruppe levninger etter ritualer er bronsealderens grover. I yngre bronsealder ble branngrover vanlige. Måten grovene er arrangert på, med beina bearbeidet etter brenningen av liket, tyder på at det er snakk om sekundærbegravelser. Med sekundærbegravelser menes her at selve begravelsesritualet har foregått i to faser. Først selve brenningen av liket og deretter deponering av beina i en urne. Dette er et kjent fenomen som ofte beskrives i etnografisk litteratur. Mønstret for ritualet passer med modellen for overgangsritualer (Huntington & Metcalf 1979). Ved Ryghs (1906) utgravninger av bronsealdergravfeltet på Toldnes/Holan ble det ofte funnet kull i grovene. Dette kan tyde på at selve brenningen har foregått på stedet. Samtidig er ofte bein og kull samlet sammen i små kamre. Brenningen kan dermed ha foregått et annet sted. I denne sammenheng er det interessant å legge merke til at ved Johansens (1980) utgravninger ved Bjørnstadfeltet og Hornesfeltet i Østfold, ble det funnet spor etter brenning innenfor steinringen. Det er umulig å si hva som er blitt brent her, men det er en fascinerende tanke at det muligens kan ha foregått et begravelsesrituale ved helleristningene. Det må i såfall bekreftes med flere tilsvarende gravninger.

Det som definitivt knytter ristningene til gravskikken er forekomsten av ristninger i graver. På Skatval gjelder dette hellen fra Skjervoll. Dette er et fenomen som også kjennes fra andre steder (Lange 1912). Ristningene har også tidligere vært knyttet til dødekulten (Mandt 1991: 127). Ekholm er vel den siste som eksplisitt knyttet ristningene til dødekulten (1917, 1919). Sannsynligvis er ikke dette et enten eller spørsmål. Det eksistensen av ristninger i graver viser, er at den trosverden som knytter seg til ristningene, var integrert i alle livets aspekter.

Når jeg har sammenlignet helleristninger, hulemalerier, graver og offerdepoter, er spørsmålet om samtidighet og kronologi utelatt. Hensikten har vært å vise at det er bestemte kriterier for plasseringen av «hellige steder». Det må være en eller flere assosiasjoner til stedene som gjør at ritualene har fått sine bestemte plasseringer.

Oppsummering

Som en foreløpig oppsummering kan vi si at ristningene på Skatval var beregnet til å sees av mange mennesker. Det betyr ikke at alle disse hadde detaljkunnskap om motivenes 'mening'. Ritualene ble utført av mennesker fra et stort område. Betydningen av sjøveien antyder at folk kom langveis fra, og at bytte var en del av ritualene. Ritualene hadde en sender og en mottaker. Det er mye som tyder på at senderen var menn, kanskje et segment av mannsbefolkningen som hadde den nødvendige hellige kunnskap, f.eks. eldre menn. Disse representerte samfunnets offisielle ideologi. Mottakeren var hele samfunnet. Kvinnene var muligens en potensiell trussel mot den gruppen som var sendere. Kvinnene som gjennom sin sosiale posisjon utgjorde en trussel mot den maskuline offisielle ideologien, ble 'holdt utenfor' den rituelle praksis som kom til uttrykk gjennom helleristningene og begravelser. Kvinnene hevdet i stedet sin makt gjennom et eget rituelt system, nemlig offerdepotene.

Det synes som om samfunnet hadde et behov for å legitimere sitt forhold til landskapet. Den hellige kunnskap som ristningene representerer, og makten til senderne, ble legitimert med henvisning til forfedrene.

3.2 TOLKNING

De tolkningene av motiver og motivkombinasjonene som jeg foreslår nedenfor, må sees som elementer av det totale meningskompleks som helleristningene representerer. Bronsealderens virkelige symbolske univers var komplisert og meget sammensatt. Vi kan i beste fall bare håpe på å få et lite innblikk i dette universet.

3.2.1 Tolkning av motiver

Motivene er tolket etter en assosiasjonsmetode. Som Turner beskriver, er de mange meningene assosiert med et symbol knyttet sammen i et bånd av assosiasjoner i egenskap av sine analoge kvaliteter. Det er vanskelig, for ikke å si umulig, å tolke de faktiske meningene et motiv hadde i konkrete rituelle situasjoner. Derimot er det verd å prøve å finne fram til mulige felles 'bånd av assosiasjoner' ved motivene. Det er viktig å ha in mente symbolenes mangetydighet. Et symbol kan stå for mange forskjellige meninger. Det avgjørende for den konkrete meningen er den faktiske konteksten symbolet står i.

Båtene:

Utgangspunktet er at båtene som er avbildet er virkelige båter. De ble av deltagerne i ritualene oppfattet som avbildninger av virkelige båter. Disse ble tillagt symbolske meninger knyttet til myter og ritualer. Siden båten er det motivet som er avbildet flest ganger, ikke bare i Stjørdal, men i store deler av det skandinaviske ristningsområdet, må båten ha hatt en sentral betydning i datidens samfunn. På hvilke områder kan båten tenkes å ha hatt en sentral betydning? Jeg vil drøfte følgende stikkord: fiske, bytte/status/langdistansereiser, den mytologiske reise, båtenes størrelse og utrustning, byggematerialet og bronsealderens gjenstandsmateriale.

- *Fiske:* En kan tenke seg at fiske var av stor betydning for samfunnet, og at båten av den grunn var et viktig symbol. Jeg vil tro at dette ikke er tilfelle. Fiske har menneskene drevet med langs norskekysten til alle tider, sannsynligvis også i tiden menneskene benyttet seg av helleristningene som helligsteder. Mangelen på andre motiver som kan assosieres med fiske, er likevel påfallende. Ingen sjødyr, verken fugl, fisk eller sjøpattedyr er avbildet. Heller ikke finnes det noe som kan assosieres med fiskeredskaper. Jeg er enig med Mandt (1972) i at hverken motivene eller lokaliseringen primært reflekterer økonomi. En skal i utgangspunktet være forsiktig med å si at fordi det ikke er avbildet dyr eller gjenstander som kan assosieres med fiske, var likevel ikke fiske av stor betydning for menneskene. Det er imidlertid svært lite som taler for at fiske hadde så stor betydning at det gjenspeilte seg i ritualene knyttet til helleristningene på Skatval.

- *Bytte/status/langdistansereiser:* Jeg vil hevde at båtens store betydning ligger i langdistansebytte. Kristiansen (1987) har tegnet et bilde av den skandinaviske bronsealderen som et system av interregionalt bytte. Dette systemet var basert på senter/periferirelasjoner, både lokalt og for hele Skandinavia. Det utviklet seg regionale sentra som var avhengig av overskuddsproduksjon og deltagelse i alliansenettverk. Disse ga tilgang til rituell informasjon og prestisjegoder. For at et slikt system skal kunne fungere over et så stort område, er en avhengig av god kommunikasjon. Hvis Marstrandens (1963) teorier om bronsealderens skinnbåter, deres sjødyktighet og fraktkapasitet er riktig, er det fullt mulig at et slikt system

kunne fungere. Som en indikasjon på at denne kommunikasjonen fungerte effektivt, er det faktum at en ikke kan påvise en forsinkelse i bronseartefaktenes tilstedeværelse i Øst-Norge i forhold til Sør-Skandinavia (Johansen 1981: 92). Jeg vil anta at en slik forsinkelse heller ikke er til stede for Trøndelags vedkommende.

På bakgrunn av dette vil jeg knytte båten til stikkordene status og bytte. Begge deler blir formidlet gjennom ristningsritualene.

- *Den mytologiske reise*: Båten er velegnet til å symbolisere den mytologiske reise. Eksistensen av båtmotiv i graver forsterker tolkningen av båten som et framkomstmiddel mellom vår verden og det hinsidige. En kan også tenke seg båten som et symbol på forfedrenes eller åndenes reiser mellom de forskjellige verdener. Båten er dessuten kjent som et slikt symbol i mange kulturer, f. eks. i norrøn mytologi, og er også tidligere tolket slik innen ristningsforskningen (Hansen 1908, Ekholm 1917, 1918, Almgren 1927).

- *Båtenes størrelse og utrustning*: Hvis mannskapsstrekene på båtfigurene virkelig er båtmannskap, har det vært noenlunde stor bemanning på båtene. Den eneste kjente båten som kan knyttes til helleristningenes båter, er Hjort-springbåten. Den ble bemannet med 22-24 personer (Brønsted 1939). Enkelte båter har mannskapsstreker med groper til 'hode', noe som forsterker teorien om at det er mennesker som er avbildet. Dette indikerer at båten var et ansvars-område for en stor gruppe mennesker. Sannsynligvis langt utover enkelt-menneskets og den nære families grenser. Hvor stor den sosiale gruppen knyttet til en båt var, er det vanskelig å ha noen formening om. På bakgrunn av dette vil jeg derfor sette 'fellesskap' som stikkord for tolkningen av båtene. Mannskaps-strekenes stilisering kan forklares med at det er fellesskapet som er viktig å få fram, ikke individene. I denne sammenhengen blir individet underkommunisert. I noen få tilfeller er mannskapsstrekene mer menneskelignende (Fig. 9 a). Disse representerer unntakene, og kan forklares med at det i disse tilfellene var nødvendig med en mer detaljert henvisning til mytologien.

Dersom båten er et symbol som på en eller annen måte representerer fellesskapet, må den representere fellesskapet mot noe som er 'ikke-fellesskap'. Dette kan enten være en kulturelt sett ytre gruppe eller en indre gruppe. Det har vært, og er, en diskusjon om kulturdualisme i norsk bronsealder (Bakka 1976, Simonsen & Stamsø Munch 1973, Hagen 1983: 151-152, Johansen 1983: 33, Sognnes 1993). En kan kanskje tenke seg at båten som et symbol på fellesskapet markerer avstand til en ytre gruppe. Dette kan være riktig for deler av området som betegnes som den nordiske bronsealderkultur, men ikke hele. Siden båten er et dominerende symbol i hele dette området (Sognnes 1990: 146), må en anta at den representerer fellesskapet mot noen innad i samfunnet. Uansett om ristningene

fungerer som en slags symbolsk markering mot andre kulturelle grupper, har de også en betydning innover i samfunnet.

Det er usannsynlig at båtene som symbol representerer lokale stammer eller territorier. Sognnes har kommet fram til det samme mht. lokalitetene. Han mener at lokalitetene ikke må oppfattes som territoriemarkeringer (1990: 124).

Det samme gjelder båten. Riktignok synes det som om hver lokalitetsgruppe har en eller flere båttyper som dominerer (Sognnes 1987: 45). Materialet er imidlertid ikke entydig, mange lokalitetsgrupper har flere typer, og mange av typene er spredd på flere lokalitetsgrupper. I tillegg er mange av typene å finne over store deler av Skandinavia. Alt dette taler for at båten som symbol ikke er en lokal territoriemarkør.

Båten må, hvis den representerer et fellesskap, være en markør mot andre indre sosiale grupper underlagt fellesskapet.

Men hvem er fellesskapet? Alle menneskelige relasjoner inneholder elementer av makt. Det finnes således ikke virkelig egalitære samfunn. Alle samfunn kan deles opp i forskjellige sosiale komponenter. De mest grunnleggende er forskjellen mellom menn og kvinner, gammel og ung. En av ideologiens sosiale funksjoner er å bevare, evt. å bearbeide forandringer slik at samfunnsordenen blir opprettholdt. Ideologien rettferdiggjør og forklarer den eksisterende sosiale virkelighet. Den dominerende rolle båten har på ristningsbergene, tyder på at båten som symbol er et nøkkelmotiv i ristningssamfunnets ideologi. Båtens symbolske rolle er å formidle at samfunnet er et fellesskap. Behovet for å vektlegge fellesskapet forutsetter at det finnes sosiale komponenter som er en potensiell trussel mot fellesskapsideen. Er det mulig å identifisere hvem 'fellesskapet' er, og er det mulig å identifisere hvem som truer fellesskapsideen?

- *Byggemateriale*: Hvis Marstrander har rett i sin teori om at bronsealderbåtene var laget av dyreskinn, er det ikke utenkelig at det var et nært symbolsk fellesskap mellom båter og dyr. Dette eksemplifiseres av at mange av båtene er utstyrt med dyrehoder i stevnen. På Skatval er 16% av båtene utstyrt med dyrehode. Alle er stilisert. På Røkke I A (Fig. 13 e) er det avbildet en båt hvis høyre del kan være bakdelen på en dyrefigur. På en del helleristninger andre steder finnes klare avbildninger av dyrehoder i stavnen (f.eks. Brandskogskeppet fra Uppland i Sverige. Se Sognnes 1987: 24). Også på en del rakekniver er det avbildninger av båter med dyrehode i stavnen. Marstrander mener at stedsnavnet Noatun i norrøn mytologi kommer av ordene 'båt' og 'innhegning' (1963: 265). Dette kan være en arv etter det symbolske fellesskapet mellom dyr og båter. Det er ingenting i veien for at assosiasjonen mellom dyr og båter kan ha fortsatt etter at trebåter ble

vanlig. Hjortspringbåten, som er en trebåt av type H, er ikke utstyrt med dyrehode.

- *Gjenstandsmateriale*: Gjenstander fra bronsealderen med motiver som ligner de som finnes på helleristningene, er blitt brukt til å datere ristningene. Flere av motivene er representert på gjenstandsmaterialet. Dette gjelder særlig båten. Båten er først og fremst representert på rakekniver (Fig. 22 a, b). Rakeknivene finnes i mannsgraver (Gibbs 1987) og må ansees som mannsgjenstander. Tolkningen av rakeknivene som rakekniver er bekreftet ved at det på en rakekniv i Slesvig er funnet rester etter skjegghår (Thrane 1987, fotnote 3). Jeg vil derfor hevde at det er en symbolsk assosiasjon mellom helleristningenes båter og menn.

Også dyrefigurer finnes på rakekniver. Mange rakekniver er utstyrt med heste- eller dyrehode på håndtaket. Hesten på rakekniven avbildet i Fig. 22 e, er så å si identisk med de hestefigurene en finner på Skatval. Denne rakekniven understreker dermed den symbolske assosiasjonen mellom menn og dyr. Rent morfologisk er det en viss likhet mellom en del rakekniver og helleristningenes båter. Dyrehodet i rakeknivens håndtak kan sees som tilsvarende dyrehodet i båtens stavn. På denne måten knyttes båten til relasjonen mellom menn og dyr.

Jeg mener det er flere forhold som tyder på at rakeknivene kan være en spesiell symbolsk gjenstand assosiert med mannen. Rakeknivene finnes i graver, og kan derfor knyttes til den individuelle mann. Den kommuniserer et eller annet om denne mannen. Det kan bety at knivene er knyttet til mannens sosiale rolle som mann, og dermed kan sees i sammenheng med overgangsritualer. Rakekniver med hestehodehåndtak er morfologisk sett lik en del av båttypene. Den sosiale rollen 'voksen mann' er i såfall nært knyttet både til båter/reiser og husdyr. I så fall kan båten på denne måten sees som en indikasjon på mannlighet. I tillegg til at det finnes flere varianter av rakekniver, var det sannsynligvis ikke alle menn som hadde en rakekniv. En kan tenke seg at den symboliserer en gruppe av menn. En slik gruppe kan f.eks. være en rituelt aldersbestemt gruppe.

Nordbladh (1980: 27) advarer mot å sammenligne motiver fra helleristningene med bronsealderens gjenstandsmateriale fordi de hører til forskjellige 'symbolsystem'. Jeg er uenig i dette. Selv om motivene er avbildet på forskjellige medier og på den måten kan sies å tilhøre to forskjellige symbolsystem, er det ingen grunn til å anta at de tilhørte to så forskjellige system at de er usammenlignbare. En kan like gjerne si at en båt avbildet på en gravhelle er usammenlignbar med en båt avbildet på en bergflate fordi de tilhører to forskjellige symbolsystem. Den mest fruktbare måten å se på forskjellen mellom helleristningenes og rakeknivenes båter er, som også Nordbladh påpeker, som en forskjell i informasjonens mobilitet. Som symbolgjenstand kan rakeknivene sies å representere mobil informasjon (Hood 1988). Eier av kniven kan uansett hvor han befinner

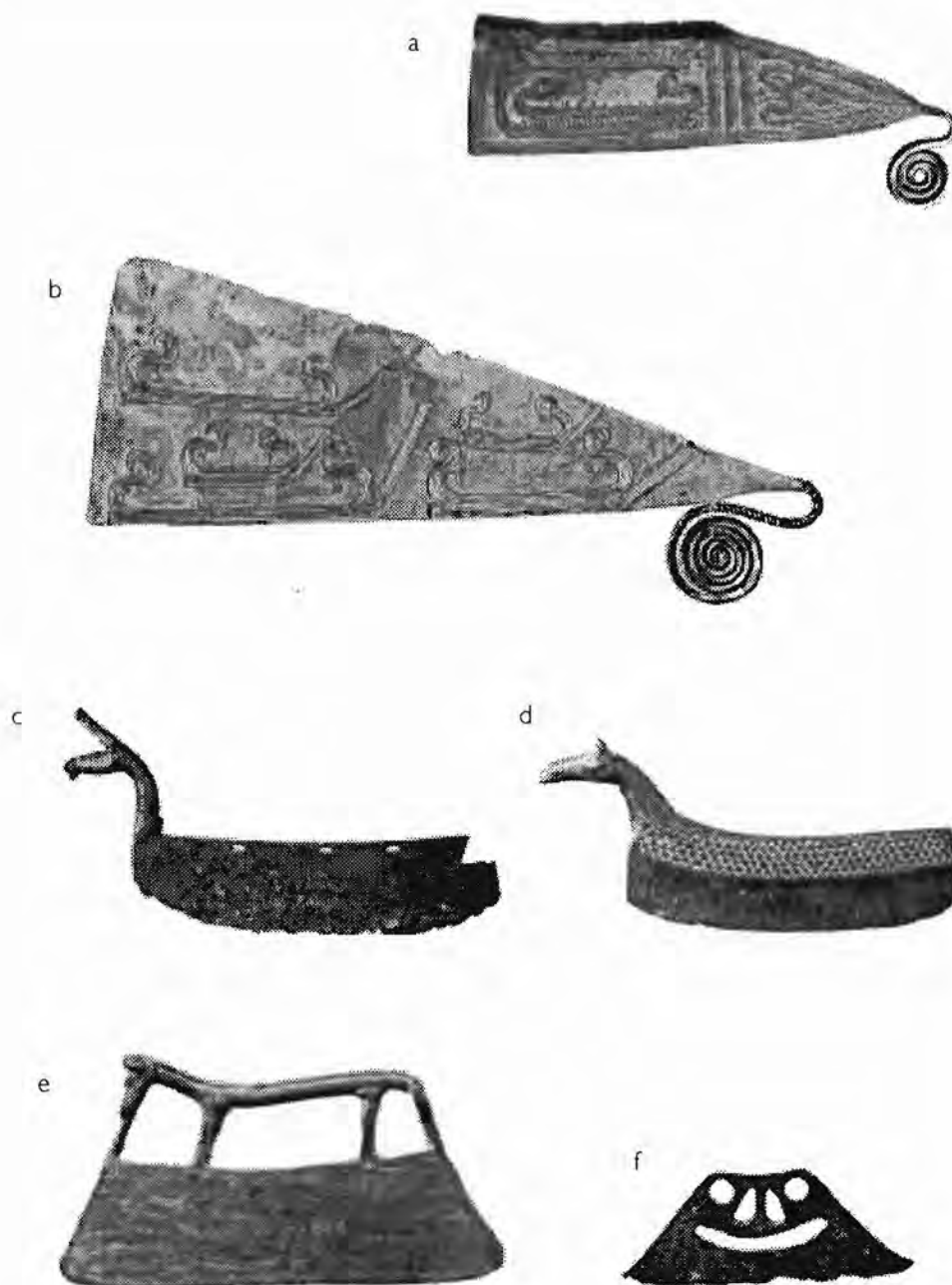

Fig. 22. a-b) danske rakekniver fra per. V (Broholm 1952), c) dansk rakekniv fra per. II (Broholm 1952) d) dansk rakekniv fra per. IV (Broholm 1952), e) dansk rakekniv fra per. VI (Broholm 1952), f) dansk rakekniv fra per. VI (Broholm 1952).

seg vise sin tilhørighet til noe som er representert ved kniven og det bildet som finnes på den.

Det å barbere seg var kanskje et rituelt fenomen. Ved å barbere seg fjerner mannen noe som er spesifikt mannlig, nemlig skjegget. Skjegggløshet kan muligens knyttes til liminalfasen ved at mannen da blir ikke-mann, samtidig som han ikke er kvinne. Han blir ikke-voksen, samtidig som han ikke er barn.

Min tolkning av båten kan derfor knyttes til følgende stikkord: båt-bytte/status-fellesskap-dyr-menn.

Fotsålene: Ser en bort fra gropene, er fotsålene, ved siden av båtene, det dominerende motivet. Jeg vil tolke fotsålene som et motstykke til båtene som fellesskapsmotiv. Fotsålene representerer virkelige mennesker og står dermed for individet. Håndavtrykk i form av omrisset av en hånd, er sjeldne i Trøndelag, men de er funnet i Selbu (Marstrander 1949). Andre steder i verden er håndavtrykk vanlige motiver. Bl.a. er de godt representert i paleolittisk hulekunst og blant Australias bergbilder (Forge 1991). Jeg vil anta at fotsålene representerer ritualer der individet står i sentrum. En kan også tenke seg fellesskapsritualer der fotsålen, eller individet, er et element i ritualet.

Eksistensen av et fotsålepar bestående av to høyresåler (Auran IX B) indikerer at fotsåleparene ikke nødvendigvis representerer ett menneske, men muligens to. Giftermål er et vanlig middel i primitive samfunn når man skal inngå allianser (Seymour-Smith 1986). Fotsåleparene kan derfor representere en forening av to personer i et ekteskap.

Det er flest av type B, som er uten tverrstrek, nest flest av type D, med ett tverrstrek. Type E med to tverrstreker er det få av. Dette gjelder både for fotsålepar og enkle fotsåler. Mennesker signaliserer sin status overfor omverdenen på ulike måter. Dette kan gjøres ved hjelp av klær, smykker, maling av kroppen osv. Marstrander (1963) mener at tverrstrekene på fotsålene kan være reimer som ble knyttet rundt foten. Dette er påvist i noen eikekister fra Danmark (1963: 225). I Sømna kommune i Nordland er det også funnet en slik sko i ei myr (Schia 1986). Skoen har hatt to reimer under foten og er C14 datert til førromersk jernalder. En kan tenke seg at disse reimene har en slik symbolfunksjon. Siden det er færrest av type E, vil denne være den mest eksklusive, mens B uten tverrstrek, er den minst eksklusive. Forskjellen i disse typene kan stå for grupper av individer med forskjellig status. Denne forskjellen i status er symbolisert med eller uten tverrstreker, eller reimer i virkelighetens verden.

Fotsåler av typene B, D, og E varierer i størrelse fra 14 til 30 cm. De kan altså representere alt fra barn til voksne mennesker. Gjennomsnittsstørrelsen ligger på

ca. 22 cm. Type B har en gjennomsnittsstørrelse på 20,7 cm, mens typene D og E ligger på ca. 23 cm. De fleste fotsålene representerer sannsynligvis voksne mennesker. Men det faktum at det finnes så stor variasjon mellom størrelsene, indikerer at de fleste aldersklasser var representert gjennom ritualene. Dette kan bety at overgangsritualer var en del av den rituelle aktiviteten ved ristningsbergene.

Selv om type C skiller seg fra de vanlige fotsåletypene, må også denne typen oppfattes som fotsåler. I ett tilfelle opptrer de som par. Alle sammen står tett ved båter, slik mange av de andre fotsåletypene gjør. Samtlige er å finne på lokaliteten Auran IV. Som nevnt tidligere, skiller type C seg ut fra typene B, D, og E ved at de:

- har en mer rektangulær form
- har tær. De fleste har fem tær, en har syv og en har åtte
- er større. Gjennomsnittsstørrelsen er ca. 31 cm, altså godt over de andre typene.

Dette fenomenet kan knyttes til Turners teori om liminalfasen. Et av trekkene ved symboler brukt i liminalfasen er disproporsjon av legemsdeler. I så fall kan denne lokaliteten sees som et sted hvor elementer fra selve liminalfasen har vært viktig å kommunisere. Kanskje kan dette igjen knyttes til avsløringen av hellig kunnskap, noe som er en sentral del av liminalfasen.

Ringene: Ringene er en mangeartet gruppe. Disse kan tolkes på to måter.

- a) Den ene måten er å se på ringen i form av sin egenskap som ring. En ring er 'god å tenke med' (Hesjedal 1990: 108). En ring kan representere en gjennomgang. Inn på den ene siden og ut på den andre. Den kan representere en grense, innside/utside. Den kan stå for uendelighet, eller gjentakning. I tillegg kan ringen stå for senter/periferi. Hos Walbiriene i Sentral-Australia kan ringer ha forskjellige meninger. De kan stå for leirplass, vannhull, ildsted osv. Det som avgjør hvilken mening ringsymbolene kan ha, er implisitte regler for hvordan de kan kombineres med andre motiver (Munn 1973:196). Alle disse meningene kan relateres til begrepene «come out», «go in» og «outside/inside», og er knyttet til ringens form. Munn demonstrerer hvordan disse begrepene, og ringen som symbol, kan knyttes til Walbiriernes fundamentale forestillinger om tid og rom. Dette gjør ringen som symbol til en viktig del i kommuniseringen av kosmologien. Like viktig er det at ringen kan knyttes til overgangsritualer, nettopp fordi det sentrale ved liminalfasen er 'gjennomgang', eller transformasjon.
- b) En annen måte å tolke ringene på er i kraft av deres likhet med virkelighetens verden. I så måte kan ringen f.eks. stå for solen. Det er ingen motsetning mellom disse to måtene å tolke ringene på. Å tolke ringen som et symbol for solen, bygger i utgangspunktet på ringens form. Dette utelukker ikke at ringen

kan ha flere meninger som tilsynelatende ikke har noe med solen å gjøre. Det som binder de forskjellige meningene og ringen som symbol sammen, er en referanse til felles form, "rundhet", og en felles symbolsk assosiasjon mellom de forskjellige meningene.

En del av ringene har ett eller flere strek inne i ringen. Noen av disse er tverrstrek som går fra kant til kant, mens andre er et små streker som ikke er forbundet med kantene. Innen forskning på paleolittiske hulemalerier har dette vært tolket som et symbol for det kvinnelige kjønnsorgan (se Bahn 1986 for diskusjon). Enkelte av disse motivene er lik noen av ringene på Skatval. Sammenlign ringene i Fig. 23. En tolkning av disse ringene som representanter for det kvinnelige kjønnsorgan passer godt med den ovenstående tolkning av ringen som "god å tenke med". Det kvinnelige kjønnsorgan er ofte brukt som symbol for død/gjenfødelse i overgangsritualer (Eliade 1958b). Transformasjonen til en ny sosial tilstand, blir symbolisert ved gjenfødselen. Ringen trenger ikke å være et symbol for kvinner, men representerer et kvinnelig element i symbolverdenen.

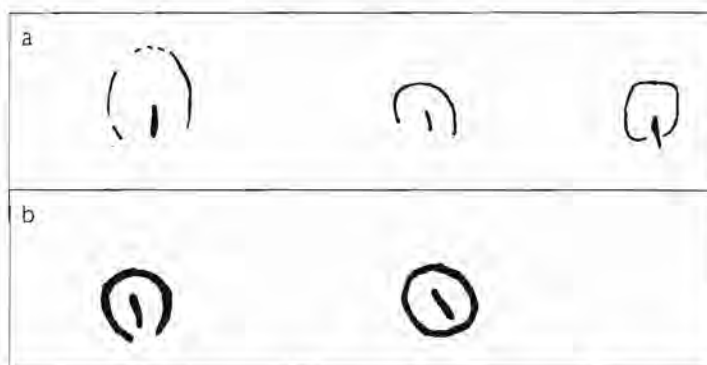

Fig. 23. a) Ringmotiver fra paleolittiske hulemalerier (Bahn)1986, b) Røkke III B, ring nr. 28 og 32.

Spiralen har mange av de samme egenskapene som ringene. Den kan stå for "gjennomgang" - en bevegelse fra det ytre til det indre.

Dyrefigurene: Jeg vil anta at dyrefigurene representerer husdyr. Sannsynligvis er det snakk om hester (type A1 og A2) og muligens kveg (type B og C). Bare tre av figurene er utstyrt med fallos, og det er dermed rimelig å knytte et element av fruktbarhet til disse. En annen tolkning er at de representerer manndom. Flere skandinaviske forskere (Kristiansen 1981, 1984, Bertilsson & Larsson 1985, Mandt 1991: 495) har etterhvert kommet til at bronsealderens samfunn i større grad var basert på dyrehold enn på åkerbruk. Selv om materialet er sparsomt, indikeres dette av pollenanalyser for Trøndelags vedkommende (Hafsten 1987:

115). Det er en nær forbindelse mellom rakekniver, dyr, båter og menn. En kan tenke seg et samfunn hvor dyrehold og båter var menns ansvarsområde. Dette forholdet ble symbolisert med helleristninger og rakekniver.

Gropene: Dette er en motivgruppe som er det er vanskelig å tolke. For det første er det problematisk å basere tolkningen på likheter med ting i virkelighetens verden. Dette står i motsetning til båtene, fotsålene og dyrefigurene. Det er også vanskelig å utlede noen tolkning fra selve formen, slik som tilfellet er med ringene. På den ene side kan de være meningsbærende symboler, på den andre kan de sees som tekniske hjelpemidler i ritualer. Dette gjelder hvis de har vært brukt til f.eks. å ha mat, væske e.l. i ved en ofring. Det kan tenkes at gropenes betydning ligger i selve handlingen. Det å hogge groper kan sees som analogt til å hogge andre ristninger der selve motivet har en meningsbærende kraft. I såfall representerer ikke gropene en mening i kraft av sitt visuelle utseende. Det var handlingen i øyeblikket som var av betydning. Dette kan forklare det høye antallet groper, og at det finnes rene groplokaliteter. Dette kan likevel ikke forklare alle gropene. Noen steder er gropene hogd som del av et annet motiv. De kan være hogd som 'hoder' i mannskapsstreker, f.eks. slik som på Røkke II. Det finnes dessuten en grop som hode til en menneskefigur på Auran I A, og de utgjør deler av forskjellige ringfigurer. Enkelte ganger er de satt opp i bestemte mønstre, f.eks. i rekker. Her kan det være snakk om en kombinasjon av et motiv som er ment til å kommunisere mening, samtidig som gropene er en understrekning av selve handlingen.

Lokaliteten Arnstad I er i denne sammenhengen interessant. Enkelte av ringene, av C3 type, er utstyrt med en 'hale' (Fig. 18 a, b, c). Dette gjelder også for en grop på Røkke V (Fig. 18 d). Denne 'halen' sammen med kransen av groper rundt, gjør at disse motivene ligner bronsealderlurene.

Linjene mellom gropene får figuren til å ligne de såkalte nettfigurer (Marstrander 1963: 244). Disse er representert i paleolittisk hulekunst, i Sør-Afrika (Lewis-Williams & Dowson 1988) og i Australia (Flood 1987: 99).

3.2.2 Tolkning av motivkombinasjoner

De mange eksemplene på kombinasjoner av båter understreker den betydning det ble lagt på fellesskapet. Der båtene eksisterer som eneste motiv, evt. sammen med groper, kan en tenke seg ritualer hvor bare fellesskapet er understreket. Dette kan være i forbindelse med rituell bytte med grupper av mennesker som kommer langveis fra. Gjennom dette byttet skapte en alliansenettverk som ble symbolisert med et fellesskapsymbol som understreket enheten mellom gruppene. Interessant her er den todelingen som kan observeres enkelte steder i forholdet mellom båter som inngår i bevisste kombinasjoner (se Fig. 7 a, 8 b, 10 a, b, 19 a, b). Kanskje

denne todelingen nettopp markerer at to grupper forenes i et fellesskap. Denne foreningen begrunnes, gjennom helleristningene, med henvisning til mytologien og forfedrene.

Som reminisenser etter ritualer, må ristningene settes i forbindelse med legitimering av makt. Senderne av meningene som ristningene representerer, er 'fellesskapet', dvs. den gruppe i samfunnet som definerer hva som er fellesskapet og hva som er fellesskapets beste. Jeg har tolket fotsålene som et motstykke til fellesskapet, nemlig som symbol for individet. Jeg vil hevde at det 'ikke-fellesskap' som 'fellesskapet' forutsetter, er representert ved fotsålene. Turner (1967: 22) viser hvordan symboler kan representere motsetninger mellom forskjellige sosiale komponenter som ideelt sett skal fungere som et harmonisk hele. Fotsålen og båten kommuniserer et ideelt, harmonisk forhold mellom fellesskap og individ. Behovet for å understreke dette forholdet så sterkt, skyldes nettopp at det er et motsetningsforhold mellom dem. Individet kan være representert ved ett av kjønnene, eller det kan være uavhengig av kjønnene. Dette forholdet vil jeg vende tilbake til.

Hvis fotsåleparene representerer en forening av to mennesker, og dermed ekteskap, kan de i kombinasjon med båten sees som et uttrykk for en allianse mellom to sosiale grupper. Denne alliansen skjer med vektlegging på enhet og harmoni mellom de to grupper. Det finnes imidlertid flere eksempler på kombinasjoner mellom enkle fotsåler og båter. Disse representerer i så fall noe annet.

Rakekniven vist i Fig. 22 f, funnet i Danmark, er vanligvis presentert som rakekniv med utskåret ansikt. En alternativ tolkning er å se 'ansiktet' som båten, fotsåler og ringer/groper. I såfall er dette et unikt eksempel på at denne relasjonen uttrykkes et annet sted enn på helleristningene.

Siden ringen er velegnet til å symbolisere transformasjon, et nøkkelement i liminalfasen, er det av interesse å se ringen i forhold til andre motiver. Båten er flere steder knyttet til ringer med ett eller flere strek i (Fig. 24 a, b). Noen ganger er denne kombinasjonen knyttet til fotsåler. Det er dermed mulig å knytte disse tre motivene til overgangsritualer etter modellen; fotsåle/individ-ring/ transformasjon-båt/fellesskap. I løpet av liminalfasen får novisen tilgang til hemmelig kunnskap som danner grunnlaget for en posisjon som innebærer en høyere status innen det sosiale system. Vedkommende blir en del av 'fellesskapet'.

Det er ikke grunnlag for å hevde at alle ringer representerer transformasjon, og dermed er en indikasjon på overgangsritualer. Siden ringer av forskjellige typer er blitt tolket som et solsymbol, kan det tenkes at det er en symbolsk assosiasjon mellom solen og det å gi liv, representert ved ringer med strek i. Dette passer godt med tidligere religionshistoriske koblinger mellom solsymbolet og fruktbarhet

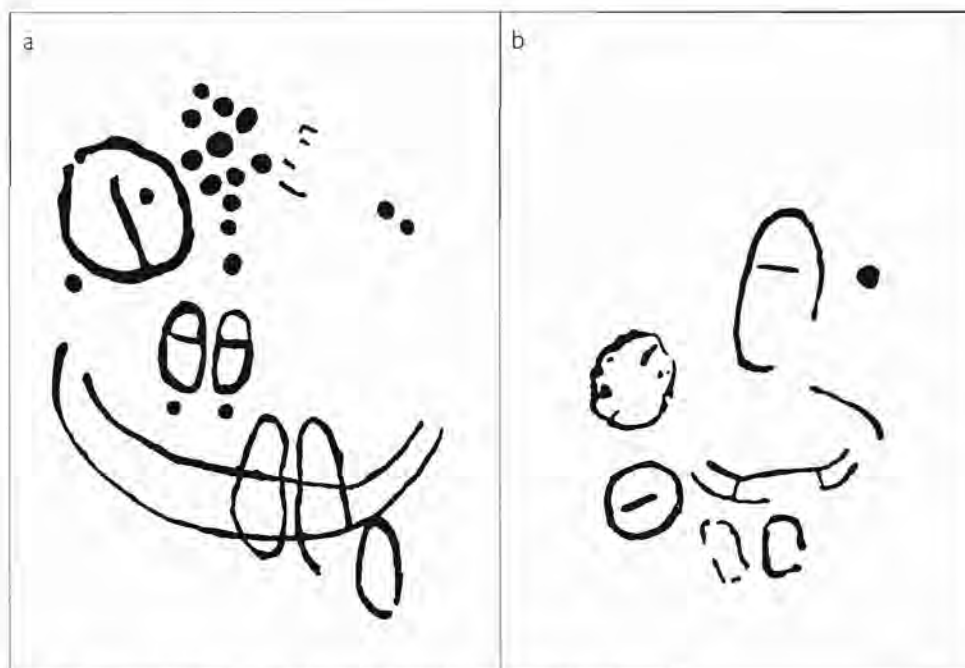

Fig. 24. a) Auran I A båt nr. 87, b) Røkke III B båt nr. 34.

(Almgren 1927, Marstrander 1963). Kombinasjonen båt/ring kan i såfall representere ritualer hvor fruktbarhet er et element.

Det kan synes som om båten i kombinasjon med andre motiv fordeler seg i to grupper. Den ene er der hvor båten inngår i en kombinasjon med fotsåler, og den andre hvor båten kombineres med andre båter og/eller i kombinasjon med dyrefigurer.

Dyrefigurene knytter seg i stor grad til båter. Den antatte symbolske assosiasjonen mellom dyr og båter, kan bety at betydningen av fellesskapet var viktig i forhold til dyreholdet. Hvis dyrehold var det subsistensgrunnlaget menneskene i hovedsak baserte seg på, kan konflikt mellom den enheten som hadde eiendomsrett til dyrene og fellesskapet, utvikle seg. Dette kan skje hvis samfunnet var basert på felles bruksrett til beitemarkene.

3.2.3 Tolkning av lokalitetene

Under punkt 2.3.4 delte jeg lokalitetene i seks grupper. De to største er:

Gruppe 1) lokaliteter hvor de dominerende motivene er båter og fotsåler

Gruppe 2) lokaliteter med dominans av båter, og hvor fotsålene stort sett mangler.

I tråd med tolkningen av motivkombinasjonene ovenfor vil jeg tro at disse delvis representerer ritualer med forskjellig innhold. Denne inndelingen av lokaliteter er en grov inndeling, slik at overlappinger mht. innhold er en mulighet. Samtidig er det mulig at lokalitetene innen hver enkelt av gruppene representerer ritualer med forskjellig innhold. Denne inndelingen må derfor ikke oppfattes absolutt.

Gruppe 1) kan oppfattes som lokaliteter hvor forholdet mellom individ og fellesskap uttrykkes, gjerne i forbindelse med overgangsritualer. Interessant i så måte er lokaliteten Auran IV (se Fig. 25 som viser venstre del av gruppen som blir beskrevet). Hvis en "leser" motivsammensetningen fra venstre til høyre, får en følgende oppsetning: Menneskefigur/individ-oval ring med strek/transformasjon-fotsåler (type B, E)/individ-ring med strek/transformasjon-fotsåler (type C)/liminalitet-ring med strek/transformasjon. Bortsett fra én, står alle fotsålene av type C (med tær) relativt samlet mellom de to store ringene. En av disse fotsålene har tær som går inn i spantene på en båt (Fig. 11 i). Her er et klart eksempel på hvordan fotsålen (individene) er nødvendig for å opprettholde fellesskapet. De to store ringene kan være en avgrensning av det liminale innholdet i ritualet.

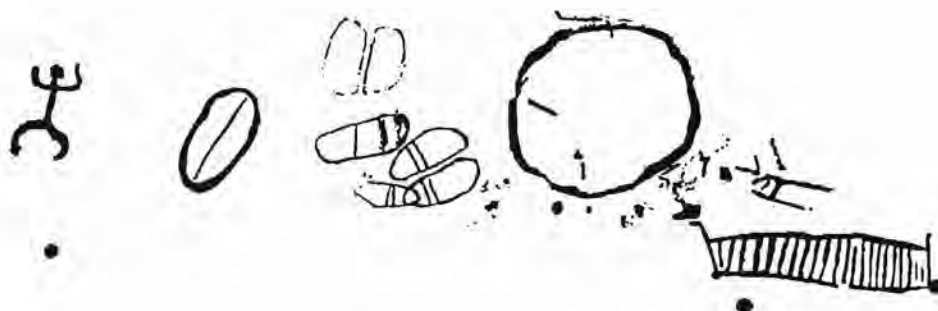

Fig. 25. Auran IV.

Jeg har tolket kombinasjoner av båter som vektlegging av fellesskapet. Det samme gjelder for lokaliteter i gruppe 2). Disse kan være lokaliteter som ble brukt ved ritualer som markerte enhet/allianse mellom to sosiale grupper. Dette er en type ritualer som virker utover lokalsamfunnets sosiale grenser. Lokaliteter i gruppe 1) vender i større grad innover i lokalsamfunnet. Noen lokaliteter kan plasseres i begge disse gruppene. En kan likevel ikke se bort fra at lokaliteter assosiert med båt/fotsålekombinasjoner representerer ritualer som ble utført ved spesielle anledninger da grupper av mennesker kom til Skatval fra omkringliggende

spesielle anledninger da grupper av mennesker kom til Skatval fra omkringliggende områder.

Gruppe 3) utmerker seg med båt/dyrefigur kombinasjoner. Det bemerkelsesverdige ved disse lokalitetene er at fotsålene mangler. Jeg har tolket rakeknivene som et uttrykk for mannens individuelle status, hvor en har en sterk assosiasjon til båt og dyr. Jeg har også tolket fotsåler med og uten tverrstreker som et uttrykk for status. Siden båt/dyrkombinasjonen på den ene siden, og båt/fotsålekombinasjonen på den andre tilsynelatende ikke går sammen, kan en her tenke seg to systemer som uttrykker status på forskjellige områder.

Rakeknivene, med sin assosiasjon til båt og dyr, kan representere et statussystem knyttet til eiendom av husdyr, og dermed være et uttrykk for status som først og fremst er knyttet til lokalsamfunnet. Interessant her er lokaliteten Auran VI (Fig. 13 f). I sentrum av denne lokaliteten står en gruppe hester. Bare to av disse er sikre hestemotiver, de andre synes å danne hhv. bakdel og framdel av hester. De sikre hestene er vendt mot hverandre. Denne gruppen 'rammes inn' av en båt på høyre side og en hestefigur med rytter på venstre side. Kanskje man her kan ane en rituell/mytisk historie som forteller noe om dyrenes betydning for samfunnet (fellesskapet). Muligens uttrykkes også forholdet mellom dyrenes betydning for individet (hest med rytter) og forholdet til fellesskapet (båten).

Hvordan en skal tolke statussystemet knyttet til fotsåler, er avhengig av om en tillegger fotsålene et kjønn. Skinnsko med reimer er funnet både i kvinne- og mannsgraver i Danmark (Jensen 1979: 47). I motsetning til rakeknivene, som er klart mannlige, synes det som om fotsålene uttrykker et statussystem som omfatter både kvinner og menn. Det betyr ikke det samme som at fotsålene på ristningsbergene representerer både kvinner og menn. Det er derfor vanskelig å bestemme nærmere hvilket statussystem fotsålene evt. representerer.

Gruppe 4) Mandt har foreslått at de rene groplokalitetene er ristninger som fungerte på et annet sosialt nivå enn lokaliteter med blandede motiver (Mandt 1991: 507). Dette er forenlig med den mulige tolkningen jeg har gitt ovenfor. Hvis gropenes betydning ligger i selve handlingen og/eller de sees som tekniske hjelpemidler i ritualet, kan de være levninger etter ritualer på et lavere nivå i det sosiale system. I forhold til de blandede motivlokalitetene, var det ikke av betydning å kommunisere noe over tid. Gropene representerer handlingen der og da. Sannsynligvis ble det hogd motiver som båter, fotsåler osv. ved helt spesielle anledninger, antakelig ved ritualer da mange mennesker fra områder omkring Skatval var deltagere. Groplokalitetene kan representere ritualer for lokalsamfunnet eller enda mindre sosiale grupper.

Gruppe 5) Det spesielle med figurene på de 'abstrakte' lokalitetene er at de ikke er bestembare, og at de finnes kun enkeltvis. Dette har implikasjoner rent kommunikasjonsmessig. Sannsynligvis representerer de motiver som få kjente meningen av. De kan derfor innebære kunnskap som var eksklusiv, og som av den grunn kan knyttes til makt. Det er fristende å knytte kommuniseringen av slike abstrakte figurer til enkeltmenneskets religiøse opplevelser. Dvs. at en legitimerer en maktposisjon med religiøs erfaring/innsikt.

Mens båter, fotsåler, hester osv. er mønstre som er lett gjenkjennelige, er abstrakte motiver og «krot» (streker, buer, uferdige motiver osv.) ubestemmelige og kan være en manifestasjon av religiøs/rituell kunnskap som bare ytterst få i samfunnet er i besittelse av. I de fleste av de nåtidige religioner (Noll 1985) oppnås religiøs erfaring gjennom transe. Transe og sjamanisme er blitt viktige forklaringsfaktorer for Lewis-Williams i hans tolkning av bergkunsten i det sørlige Afrika (Lewis-Williams & Dowson 1988). En kan tenke seg en tilsvarende forklaring for Skatval. Gjennom religiøse transeopplevelser oppnådde «sjamaner» innsikt i mytiske forhold. Dette kan ha vært et maktgrunnlag som måtte kommuniseres til resten av befolkningen. Det var ikke nødvendigvis den religiøse opplevelsen som ble kommunisert, men det at en hadde hatt en slik kontakt med det hellige.

Gruppe 6) Lokaliteten Bremset I (Fig. 20) er interessant av flere grunner. For det første er det en klar dominans av fotsåler. Disse fotsålene synes å være plassert i et bevisst forhold til hverandre med fotsåleparet i sentrum og de enkle fotsålene i en sirkel rundt. For det andre at lokaliteten har fire spiraler. Disse er alle plassert på den venstre delen av lokaliteten sammen med fotsåler og noen ringer. På lokalitetens høyre del er det hogd to båter og en hestefigur. Den ene båten står i en bevisst kombinasjon med en fotsåle. Jeg har tidligere tolket denne kombinasjonen som en individ/fellesskaprelasjon. Jeg har dessuten tolket båt- og dyrefigurer som representanter for menn. Siden dette mannlige element er plassert på lokalitetens ene side og spiralene i den andre, er det fristende å tolke spiralene som uttrykk for en motsetning, nemlig et kvinnelig element. Dette er en lokalitet hvor individet står i sentrum. Sannsynligvis kan denne lokaliteten knyttes til ritualer hvor individet står i sentrum. Dette kan være livssyklusritualer eller overgangsritualer. I så måte synes den å skille seg fra de fleste andre lokaliteter som gir inntrykk av å være mer fellesskapsorientert.

3.3 RISTNINGENE OVER TID

3.3.1 Kronologi

Det er flere usikkerhetsmomenter knyttet til kronologier utviklet for helleristningene. Som Sognnes påpeker (1987: 65), er kronologien for helleristningene

svært usikker, selv for et arkeologisk materiale. Stort sett har en brukt båtene til å bygge en kronologi (Sognnes 1987: 18). De andre motivene viser mindre variasjon i utformingen og finnes dessuten ikke i så stort antall.

For det første kan en stille spørsmålstegn ved tolkningen av båtmotivene som båter. Det er ikke alle som med sikkerhet kan tolkes som båter. Den tidligere omtalte morfologiske likheten mellom båter og rakekniver, gjør at noen av båtmotivene like gjerne kan være avbildninger av rakekniver. Denne likheten har jeg tolket som et resultat av religiøse symbolers flertydighet. Begge har en form som kan forveksles fordi de har felles symbolske referansepunkter i menn og dyr.

For det andre mener jeg at ristningene først og fremst henspiller på en mytologi, og at det er fullt mulig at båtene har en utforming som ikke har sin opprinnelse i båtteknologien. Hensikten har ikke vært å kommunisere om teknologi, men om mytiske anliggender. Det er et faktum at mange av båttypene finnes over store deler av Skandinavia. Dette kan skyldes en spredning av en båtteknologi, noe som impliserer at den religiøse ide uttrykt ved båtene er nært knyttet til samtidig teknologi. Assosiasjonen mellom det rituelle symbol og samtidens båter var så stor at en forandret symbolet etterhvert som båtteknologien forandret seg. En kan også tenke seg en spredning av en religiøs ide eller et religiøst symbol. Det er ikke snakk om spredning av båtteknologi, men religiøse ideer. De ulike båtenes utforming kan da skyldes forskjeller i symbolikk. De trenger ikke representere kronologiske forskjeller. Den vanlige oppfatningen innen ristningsforskningen er at båtmotivene representerer virkelige båter, noe som også har vært mitt utgangspunkt. Selv om båtene først og fremst viser til en mytologi og ikke til samtidens båtteknologi, må en anta at det er et visst samsvar mellom mytens båter og teknologien. Skal en utføre en klassifisering av båtmaterialiet, må en skille ut de elementene som kan sies å ha en teknologisk opprinnelse. Jeg mener Sognnes er inne på dette når han skiller mellom stil og type (1987: 23-24). Men selv da befinner en seg på et usikkert grunnlag.

For å svare på disse spørsmålene må en ha økt viten om spredning av religiøse ideer/rituell praksis og forholdet mellom disse og teknologiske forhold i samfunnet. Hjortspringfunnet er i så måte et svært viktig funn, nettopp fordi det gir oss en anledning til å sammenligne helleristningenes båter med virkelighetens.

De forskjellige typenes fordeling innen kombinasjonene

Stort sett domineres de enkelte lokalitetene av en type og har for øvrig et enhetlig stilmessig preg. Dette er et forhold som også Sognnes har kommet fram til (1990: 128). Ofte finnes det imidlertid 'fremmedelement'. Lokaliteten Auran IV består i hovedsak av E-båter. Helt til høyre på lokaliteten er det imidlertid hogd inn to H-båter. Disse er plassert helt i ytterkanten på lokaliteten og kan være båter som er hogd på et senere tidspunkt. Som jeg var inne på i innledningen, er jeg enig med

Mandt som sier at motivene på en ristningsflate har en tidsmessig og tankemessig sammenheng. Hver ristningslokalitet må oppfattes som en tankemessig enhet (Mandt 1991: 254). Ristningene må oppfattes som en slik enhet selv om de enkelte motivene ble akkumulert over lang tid.

Også Marstrander mente at motivene på den enkelte lokalitet måtte oppfattes som samtidige (1963: 75). Han baserte sitt argument på at lokalitetene var stilistisk ensartet.

Jeg har sett på ristningslokalitetene som de framsto på det tidspunktet da de siste figurene ble hogd inn. En person som hogde motiver inn i en bergflate hvor det fantes motiver fra før, tolket disse inn i sin mytologiske verden. De eksisterende motivene ble brukt aktivt for å skape 'nye' meninger ved å hogge nye motiver i forhold til de gamle.

De to båttypene som dominerer materialet (H og E) synes å opptre på samme vis. Stort sett finner man ensartede typer innen de gruppene jeg har definert som bevisste kombinasjoner. Eksempler på det finnes i bl.a. Fig. 8 a, 9 a, c, d, e, og f. I Fig. 19 a synes båt nr. 6 å være et 'fremmedelement'. Båten er en E-båt og dateres av Sognnes som en tidlig båt. De andre er H-båter som dateres mye senere. I slike situasjoner kan en tenke seg at de yngste båtene er hogd i forhold til båt nr. 6 nettopp for å knytte bånd til fortiden og forfedrene.

Innen gruppen bevisste kombinasjoner av to eller flere båter, finnes både tidlige og sene båtfigurer. E-båtene (tidlige) er det forholdsvis mange av. De seneste etter Sognnes kronologi er K-båtene (Fig. 9 d). Alle de fire kronologiske periodene Sognnes opererer med er dekket (1987:86).

For kombinasjonen båt/fotsåle er bildet litt annerledes. Både E- og H-båtene er godt representert. G-båtene er ikke representert. Statistisk sett er dette ikke så merkelig, siden det er relativt få G-båter. Kronologisk sett er det desto mer bemerkelsesverdig. Både Sognnes' første og tredje fase er representert, men ikke fase 2.

Det er først og fremst båttypene H2 og E4 som dominerer. H1, E1 og H3, som er godt representert i antall, finnes sjelden i båt/fotsålekombinasjoner. Dette er bemerkelsesverdig og må forklares enten som en følge av kronologi eller som følge av at disse båtene står for forskjellige 'meninger'. H2 og H3 er nesten identiske båttyper og antatt å være samtidige. Det er likevel en klar forskjell på dem når det gjelder forholdet de har til fotsålene.

Alle fotsåletypene finnes i kombinasjon med båter. De sprer seg jevnt mellom de forskjellige båttypene. Hvis fotsålenes tverrstreker står for statusforskjeller, betyr dette at kommuniseringen av disse forskjellene ikke har noe med båttipe å gjøre.

De forskjellige båttypene fordeler seg jevnt mellom de forskjellige ringtypene. De vanligste båttypene er de som oftest finnes i kombinasjoner med ringer. Det samme gjelder for ringene, de vanligste er de som hyppigst finnes sammen med båter.

Konklusjonen på dette må bli at det er vanskelig å påvise endringer over tid i motivkombinasjonene. Stort sett er det flest kombinasjoner av de motivene det er flest av. Sannsynligvis må lokalitetene sees som samtidige. Mange lokaliteter har imidlertid innslag av båter som kan være kronologisk forskjellig. Dette betyr i så fall at det var uhyre sjeldent det ble hogd nye motiver på bergene. Når det ble hogd nye ristninger, så gikk dette først og fremst på båtene, ikke motivkombinasjonene. Det er først og fremst båttypene som forandres, ikke måten motivene er satt sammen på. En sitter igjen med inntrykk av at det rituelle symbolsystem var uhyre konservativt. Meningene knyttet til ristningene kan ha forandret seg over tid, men dette gjenspeiler seg i så fall dårlig i symbolsystemet.

3.3.2 Ritualer og sosial forandring

Sognnes mener at ristningene i Hegra synes å være generelt sett yngre enn ristningene på Skatval (1990: 131). Her er han på linje med Marstrander (Sognnes 1990: 131). Det finnes flere av det Marstrander kaller kompliserte kretstegn (1963: 275) i Hegra. Disse er ikke representert på Skatval. Menneskefigurene i Hegra er representert ved Marstrandens strekskikkelser og profilskikkelser. De førstnevnte finnes også på Skatval og regnes av Marstrander for å tilhøre hele ristningsperioden. Profilskikkelsene daterer han til slutten av per. IV og til per. VI (1963: 219). I Hegra finnes også avbildninger av lurer som Marstrander daterer til per. IV-V (1963: 38).

I forhold til Skatval er det av interesse å legge merke til at variasjonen innen hvert enkelt motiv er større, og at det finnes en rekke motiver i Hegra som ikke finnes på Skatval.

Sognnes tolker dette dithen at det ved overgangen til yngre bronsealder skjer et skifte i tyngdepunkt fra Skatval til Hegra (1990: 131).

Hvordan forklare denne markerte forskjellen mellom Skatval og Hegra? Mary Douglas (Wuthnow, Hunter, Bergesen, Kurzweil 1984: 110) har satt et skille mellom abstrakt kunst og realistisk kunst. Den abstrakte kunsten er mer kontekst-avhengig. Siden det finnes et utall mulige meninger, kreves det en større grad av

tolkning. Abstrakt kunst kan forventes å finnes i samfunn med en høy grad av solidaritet og felles tankegods. Realistisk kunst derimot er en mer utviklet form for kommunikasjon. Den realistiske kunsten 'forteller' i en mer detaljert form. Menningene knyttet til kunsten er i større grad knyttet til den visuelle formen. Den er lettere å forstå av seg selv. Denne type kunst finnes i samfunn hvor solidariteten er svakere og enheten innad er løsere. Jeg vil ikke gå så langt som å kalle skillet mellom Skatval og Hegra for et skille mellom abstrakt og realistisk kunst, men elementer av dette er til stede. Ristningene i Hegra synes å være mer detaljert i sin referanse til mytologien, altså mer 'realistiske' enn ristningene på Skatval. På Skatval finnes et mer begrenset motiv- og typeutvalg som sannsynligvis refererer til grunnleggende faktorer i mytologien. Disse er mer 'abstrakte' for å bruke Douglas' terminologi. Samfunnet som sto for disse ristningene var, ifølge Douglas' teori, et samfunn hvor den sosiale kontroll var sterkere enn i samfunn med 'realistisk' kunst. Det var mindre rom for individet til å tolke ristningene. Det fantes en større grad av felles tankegods og sett av meninger knyttet til dem.

Hvorfor blir det viktigere med en mer detaljert referanse til mytologien? Jeg vil forklare dette med at den rådende ideologi, eller det jeg kaller 'fellesskapet', er på vikende grunn. Fellesskapet, eller den gruppe som definerer fellesskapet, har mistet noe av sitt grep om den sosiale kontrollen. Dette nødvendiggjør en mer detaljert henvisning til mytologien som ledd i kampen om makt. Den rådende ideologi er ikke lenger så selvfølgelig.

Det er viktig å være klar over at begrepet 'sosial kontroll' her er et relativt begrep. Den absolutte grad av sosial kontroll i samfunnet som laget ristningene, er umulig å fastslå. Jeg mener at forskjellen mellom Skatval og Hegra kan tilskrives en forandring i den relative graden av sosial kontroll. Dette er sannsynligvis en gradvis prosess som kan sees fordi det på et tidspunkt skjer en forskyving av det rituelle sentrum fra Skatval til Hegra. Denne forandringen må igjen tilskrives en forandring i de sosiale forhold i samfunnet.

De sosiale forandringene kan også forklares med et annet utgangspunkt. Garwood (1991) har sett på gravhauger fra senneolittikum og tidlig bronsealder i Storbritannia. Disse viser en stor grad av likhet, samtidig som det er helt klare forskjeller. Garwood knytter dette forholdet til at ritualene som ble utført på disse stedene, blir utført innen rammen av en rituell tradisjon. Dette forklarer likheten i materialet. Ulikhetene forklares med at ritualer er en del av den stadige kulturelle reproduksjon. Utforming og nedlegging av gjenstander skjer innen en tradisjonell ramme, men samtidig er det plass for å gjøre justeringer avhengig av hva som skal kommuniseres. Dette kan legitimeres med en 'bearbeiding' av fortiden, slik at fortidens rituelle praksis kan forklare nåtidens (Garwood 1990: 25). Dess lenger tid det går mellom utføringen av ritualer på stedet, dess større er muligheten for

forandring. Garwood mener ritualene knyttet til gravhaugene var slike ritualer, og at de dermed var spesielt åpne for forandring (1990: 25). Ritualer utført med jevne mellomrom (f.eks. årlig) er mindre åpne for forandringer. Den rituelle tradisjonen står sterkere.

Ritualene er altså knyttet til en historisk tradisjon, samtidig som den rituelle praksis er knyttet til samfunnets sosiale organisasjon. Tilknytning til den sosiale organisasjon gjør det mulig å innføre forandringer i den rituelle praksis. Fortiden justeres i takt med forandringene i ritualene, slik at det hele tiden framstilles som om de utføres på den måten de bestandig er utført på.

Helleristningene på Skatval gir inntrykk av en tradisjon hvor det er relativt lite rom for forandringer i forhold til tradisjonen. Forandringene er der, men de er begrenset gitt den antatte lange brukstiden. Forandringene blir større når en sammenligner med Hegra. Den utvikling som skjer i Hegra i forhold til Skatval, kan forklares med at det etter en lang periode med samsvar mellom samfunnets sosiale organisering og mytologi/rituell praksis, blir en større grad av uoverensstemmelse mellom disse to faktorene. Denne uoverensstemmelsen prøver en å løse ved å innføre nye symboler med et nytt betydningsinnhold.

Det kan også påvises store forskjeller i motivfordelingen i de regionene der det finnes helleristninger. Disse forskjellene er kanskje mest påfallende dersom en sammenligner med Østfold (Marstrander 1963) og Båhuslän (Bertilsson 1987). Mange av de motivene som finnes i Hegra og ikke på Skatval, finnes i disse områdene. I tillegg finnes motiver i dette området som ikke finnes i Stjørdal i det hele tatt.

Hvis en sammenligner med Johnsens tall for Rogaland (Johnsen 1974: 140) og Mandts (1991: 204) materiale for Sogn og Fjordane og Sunnmøre (1991: 239), er enkelte forskjeller tydelige. Felles for disse fylkene og Skatval er en klar dominans av groper. Hegra skiller seg fra disse ved at gropene er fåtallige i sammenligning. De utgjør bare 18% av det totale Hegramaterialet (Sognnes 1990: 94). Skatval skiller seg fra Rogaland, Sunnmøre, og Sogn og Fjordane ved at fotsålene og ringene finnes i et høyere antall i forhold til antall båter. I alle de tre fylkene undersøkt av Mandt og Johnsen dominerer båtene materialet i forhold til fotsålene, ringene og dyrefigurene.

Om disse forskjellene skal tilskrives kronologiske eller rituelle årsaker er usikkert. Mandt (1991: 362-63) kommer fram til at det ble hogd ristninger fra sen-neolittikum til eldre jernalder, kanskje ned til yngre jernalder. Siden Mandt og Sognnes kommer fram til at det ble hogd ristninger i de samme periodene i hvert sitt område, synes det som om kronologi ikke er hovedårsaken til de store forskjellene. I stedet kan en tenke seg at ristningstradisjonen er en og samme

tradisjon i hele ristningsområdet, men det var rom for lokale forskjeller. Disse forskjellene kan forklares med at behovet for å kommunisere gjennom å hogge i berg var vekslende. Det var de lokale sosiale strukturer som avgjorde betydningen av å hogge i berg. Det som ble meddelt gjennom ristningene på Skatval, var ikke nødvendigvis det samme som det ristningene andre steder kommuniserte. Det som gjør at de hører sammen i en fellestradisjon, og som knyttet disse samfunnene sammen, kan være noe av det jeg tror uttrykkes gjennom båten; rituelt bytte og alliansedannelser. Dette var viktige ting for lokale sosiale strukturer i ristningssamfunnene.

4 AVSLUTNING

4.1 RISTNINGENES INDRE LOGIKK

Jeg mener at jeg med dette arbeidet har sannsynliggjort at plasseringen av ristningene på ristningsberget ikke er tilfeldig. Ristningsmotivene som finnes på Skatval er hogd bevisst i relasjon til hverandre. Mange av motivkombinasjonene går igjen flere ganger, mens andre kombinasjoner ikke finnes eller forekommer i meget få tilfeller. En del av kombinasjonene finnes også på gjenstander (rakekniver, Fig. 22 a - f), og på helleristningslokaliteter andre steder i Skandinavia. Båter hogd over hverandre kan bl.a. sees hos Marstrander (1963: pl. 59, 2. pl. 62), Glob (1969: 14, 28) Kjellén & Hyenstrand (1977: 52, 77). Kombinasjonen båt/fotsåle kan sees hos Gelling & Davidson (1969: 40, 41). Et fotsålepar med en liten ring rett bak hos Glob (1969: 94), er identisk med fotsåleparet og ringen på Bremset I (Fig. 20, 15 b). Store konsentriske ringer med en båt som krysser linjene kan sees hos Kjellén & Hyenstrand (1977: 74). Denne kan oppfattes som tilsvarende de store ringene på Auran V E (Fig. 12 f, g). Hos Glob (1969: 45) kan sees 10 båter som står i vinkel i forhold til hverandre.

Også mange av de andre kombinasjonene på Skatval kan sees i disse og andre publikasjoner.

Noen av de kombinasjonene/mangel på kombinasjoner jeg mener jeg har påvist på Skatval, er muligens spesielle for Skatval. F.eks. er mangelen på kombinasjon av dyrefigurer og ringer påfallende. Denne kombinasjonen finnes på solvogner fra Trundholm. Den finnes også på en 'skammel' av tre funnet på Byeneset utenfor Trondheim (Fig. 17 f). Skammelen har i sentrum konsentriske ringer med hjulkors. Rundt finnes fire dyrehoder som kan være hestehoder, evt. elghoder (Marstrander 1967). Denne kombinasjonen er også representert på helleristningene, vanligvis i form av hjulene på en hestetrukket vogn. Hos Glob (1969: 166) finnes avbildet en ristning fra Båhuslän av en hest som trekker en ring. Ringen ligner mer på et solsymbol enn på en vogn.

Jeg har hevdet at selv om gropene finnes i et langt høyere antall, er det båten som er det sentrale motivet. I de fleste tilfellene synes det som om det er båten de andre motivene forholder seg til. Båten står vanligvis i sentrum, med de andre motivene rundt. Den største variasjonen av kombinasjoner finnes i måten båtene står i forhold til hverandre. Alle de andre motivene jeg har behandlet, kan stå sammen med båter. Ingen av de andre motivene har en slik sentral rolle. Fotsåler og dyrefigurer, ringer og fotsåler, dyrefigurer og ringer synes å være lite aktuelle kombinasjoner.

Dette betyr ikke at de andre motivene er avhengig av båten for å kommunisere noe. Alle de andre motivene kan fungere som selvstendige kommuniserende motiver. Det motivet som er mest avhengig av andre motiver, og spesielt av båten, synes å være dyrefigurene.

De vanligste kommuniserende enhetene kan sies å være det enkelte motiv, grupper med tre til fem, eller det jeg har kalt større komposisjoner. Enkelte lokaliteter synes å være oppbygd som en komposisjon. Disse er imidlertid av de mindre lokalitetene. De største virker mer kaotiske.

Den inndeling av lokalitetene som jeg har gjort, kan sees som analog til inndelingen av motivkombinasjoner. Selv om inndelingen er grov, tror jeg disse variasjonene refererer til forskjellig mytisk innhold. Det er derfor en mulighet for at de kan representere ulike ritualer.

Det jeg har gjennomført, er imidlertid ikke en ekte kontekstuell analyse av ristningenes indre logikk. Jeg har utelatt de motivene som er ubestemmelige og de som det finnes få av. Analysen ville imidlertid bli mer omfattende og komplisert hvis alle figurene ble tatt med.

Vi mangler i tillegg funn av rituelle gjenstander som med sikkerhet kan knyttes til ritualer ved ristningene. Disse kan ha hatt symbolske betydninger som hadde en funksjon i forhold til bildene på berget. Vi vet heller ikke hva som ble 'gjort med' bildene under ritualene (dvs. Turners operasjonelle tolkningsdimensjon).

I tillegg har jeg i liten grad sett på hvordan ristningene er plassert i terrenget. Jeg har slått fast at de fleste ristningene ligger åpent til, men utover det har jeg ikke tatt terrengforholdene i betraktning.

4.2 HELLERISTNINGER OG SAMFUNN

4.2.1 Bronsealderens samfunn

Ved siden av de forandringer som tilsynelatende skjer innen bronsealderens rituelle liv, synes det også som om subsistensgrunnlaget forandrer seg. Fra å være et i hovedsak pastoralt samfunn, er det ting som tyder på at samfunnet ved slutten av bronsealderen i større grad baserer seg på åkerbruk. Dette må nødvendigvis ha hatt store konsekvenser for det sosiale system. Kristiansen mener at samfunnet i første del av bronsealderen hadde åkerbruk og fiske som tilleggsnæringer til dyrehold (1981: 245). I yngre bronsealder ble bosetningen mer konsentrert, og en ble mer avhengig av åkerbruk (1984: 92). Han bygger dette på at pollenanalysene viser økt bruk av korn, buearden blir introdusert, og at bøketrær sprer seg over tidligere beiteområder (1984: 94). Kristiansen mener at en hierarkisk sosial

struktur stabiliserte seg i løpet av tidlig i bronsealder. Dette resulterte i at behovet for å markere menns personlige status med prestisjegenstander ble mindre. I stedet ble det av større betydning å markere høvdingens fellesfunksjoner, dvs. som et samlende overhode, gjennom rituelt utstyr som lur, hjelmer osv. (Kristiansen 1984: 93). Kvinnenes status økte som følge av deres viktigere betydning i bytterelasjonene mellom forskjellige regioner (1984: 94). En annen grunn til at kvinnene fikk høyere status, var deres rolle innen åkerbruket. Åkerbruket fikk i løpet av bronsealderen økt betydning, og dermed fikk kvinnen en viktigere posisjon økonomisk. Dette baserer han på at sigder oftest finnes i kvinnekontekst (1984: 94).

Sherrat har sett på hvordan «the secondary products revolution», dvs. innføring av sekundær bruk av dyr, innvirket på samfunn i neolittikum og bronsealder (1981). Med sekundære produkter menes bruken av dyr som trekkdyr (til vogner og plog) og til produsenter av melk og ull. Disse forandringene førte til økt produktivitet, kolonisering av tidligere uutnyttede områder, mer effektiv transport, nye bosetningstyper og handel med tekstiler. Samtidig ble det økonomisk med større bestand av husdyr (Sherrat 1981: 262). Disse forandringene førte til to typer samfunn; plogjordbruk og pastorale samfunn. Antropologi/etnografi/historie viser at begge subsistensstypene er sterkt knyttet til mannlig dominans i produksjonen. Kvinnen ble i økende grad henvist til den domestiske sfæren og fikk nye oppgaver gjennom den nye betydningen bruken av dyr fikk.

Man kan tenke seg et bronsealderssamfunn hvor menn hadde hovedrollen både økonomisk, gjennom kontrollen over dyreflokkene, og ideologisk, gjennom kontrollen over et rituelt byttesystem. Kvinnene hadde på begge disse områdene en sekundær rolle. Ved at åkerbruket fikk en større betydning økonomisk ble, det et misforhold mellom økonomi og ideologi. Sørensen (1987: 101) (og Kristiansen 1984: 94) er inne på dette når de hevder at det ble et misforhold mellom ideologien og økonomien. Dette kan knyttes til det jeg har sagt om forskjellen mellom Skatval og Hegra. Avviket mellom det virkelige liv og det rituelle ble større og større. Legitimeringen av den offisielle maskuline ideologien måtte skje med større grad av detaljert henvisning til mytologien for å skape et mer troverdig maktgrunnlag.

Sørensen (1989: 472) hevder, med referanse til Hansen (1979, 1980) at det under bronsealderen var felles råderett over land, noe som bl.a. viser seg ved at bosetningen flyttet til tidligere dyrket jord. Dette forandrer seg i løpet av den seneste delen av bronsealderen, slik at en i jernalderen får et system med privat eiendom av husdyr og land. En kan tenke seg at forholdet mellom private og felles eiendomsretter var et konfliktområdet. Dette ville i så fall bli en konflikt mellom individet og fellesskapet. Hvis dyrking av jorda var et kvinneanliggende, kan en tenke seg at dette i praksis ble en konflikt mellom kvinner og menn. På den ene

siden har en kvinner, åkerbruk, privat eiendoms-/bruksrett til land og individet. På den andre siden har en menn, dyrehold, felles eiendoms-/bruksrett til land og fellesskapet. Motsetningen mellom disse to 'kreftene' i samfunnet ble større og større etterhvert som åkerbruket fikk større økonomisk betydning. I så måte kan kombinasjonen av båt/fotsåle være et symbolsk/rituelt uttrykk for denne konflikten.

Også i andre deler av Skandinavia synes det som om en i stor grad har basert seg på dyrehold (Bertilsson & Larsson 1985). Som nevnt tyder også pollenanalysene i Trøndelag på at åkerbruket slo gjennom for fullt først i tidlig jernalder, etter en lang periode med dyrehold (Hafsten 1987).

Den ujevne spredningen av ristningene i Skandinavia kan tolkes med Kristiansens senter/periferimodell (1987). Sentralområdene for helleristninger kan forklares som rituelle sentra hvor bytte og alliansedannelser sto i sentrum. Enkelt sagt kan en si at Stjørdal var periferi til Danmark og sentrum for et visst område omkring. Hvor stort dette området var er usikkert.

Forandringene i subsistensgrunnlaget gjennom bronsealderen må sees i sammenheng med de øvrige forandringene som skjer i funnmaterialet. Med utgangspunkt i Sørensen (1987, 1989) og Gibbs (1987), kan det virke som om samfunnet i løpet av bronsealderen utviklet seg til et rituelt todelt samfunn. På den ene siden den offisielle sfære med gravene og helleristningene, og muligens enkeltfunnene. På den andre siden kvinnenens offerdepoter. Disse gir inntrykk av å tilhøre et lavere nivå i den sosiale organisasjonen enn gravene og helleristningene. Begge de sistnevnte kan karakteriseres som monumentale (Gren 1989: 64).

Hvis vi ser på bronsealderens øvrige rituelle uttrykk, utgjør de:

- *Gravene* som på den ene siden representerer ritualer som kommuniserte noe om individet. Menn har fått med seg gravgaver som uttrykte deres plass i den sosiale orden. Dette trenger nødvendigvis ikke å være en ren hierarkisk orden, men en rituell, religiøs orden. Samtidig fungerte gravritualet sosialt. Det restrukturerte samfunnsordenen etter frafallet av en (viktig) person. På samme vis restrukturerte ritualet samfunnet på et større plan ved å vektlegge menn gjentatte ganger i begravelsene. Fraværet av gjenstander i yngre bronsealders kvinnegraver kan ha vært en offisiell underkommunisering av kvinnens betydning. Graver kan dermed sies å fungere på flere nivåer i samfunnets sosiale organisasjon. For det første er de av betydning for den avdødes nærmeste. Ved begravelser av en person med høy status kan de være av betydning for en langt større sosial gruppe. Ved å vektlegge begravelser forskjellig etter sosial rang og kjønn, fungerte begravelser som en legitimering av den sosiale orden.

- *Offerdepotene* viser, på samme måte som gravene, til individet, og da først og fremst kvinner. Sannsynligvis kan de knyttes til kriseritualer og/eller overgangsritualer. Derimot synes det ikke som om depotene fungerte på samme måte som gravene på det offisielle plan. De kan i større grad ha vært knyttet til et lavere nivå i den sosiale organisasjonen, noe som også Johansen (1988: 210) er inne på. I motsetning til helleristningene og gravene kan depotene sees som kvinners 'forhandlinger om makt'.

- *Enkeltpennene* består i større grad av mannsgjenstander som f.eks. sverd, og kan tolkes som mannlige.

- *Unike funn* som figurer, bronselurer osv. kan representere ritualer som fungerte på et høyere nivå i det sosiale system enn kvinne- og depotene (Bodilsen 1986: 8, Sørensen 1989: 98).

4.2.2 Hva slags ritualer representerer ristningene?

Jeg tror ristningene representerer mange typer ritualer med vidt forskjellig innhold. Felles for de fleste lokaliteter er at de tilhører samfunnets offisielle sfære, og at de angikk mennesker fra et videre område enn Skatval. Groplokalitetene og de 'abstrakte' lokalitetene kan være unntak fra dette. De kan ha fungert på et lavere nivå i den sosiale organisasjonen. Hvis det er rett at de 'offisielle' ritualene angikk mennesker over et større område, tror jeg de var knyttet til sykliske begivenheter. Dette kan være fenomen i forbindelse med den økologiske syklus, eller det kan være astronomiske fenomen. Spesielle tider på året kan ha vært naturlige tidspunkt å møtes på.

Mulige ritualer som kan ha foregått i forbindelse med ristningene, er ritualer knyttet til den økologiske syklus og ritualer knyttet til menneskelivets syklus. De siste kan være ritualer i forbindelse med fødsler, overgangen mellom barn og voksen, ekteskap og begravelser. Eksistensen av ristninger på gravheller indikerer at forestillinger omkring begravelse/død var en integrert del av den trosverden ristningene hørte til.

Det er således ikke utenkelig at det ble utført ritualer ved ristningsbergene i forbindelse med begravelser. Hvis allianser og bytte var en del av ritualene, er det mulig at ekteskapsdannelser var en del av ritualene. Antropologiske studier har vist at ekteskapsdannelser ofte er et middel for å skape allianser mellom forskjellige grupper (Keesing 1981: 252). De forskjellige størrelsene på fotsålene kan ha sin bakgrunn i at de menneskene de representerer, var av forskjellig alder. Dette betyr kanskje at overgangsritualer var en del av ritualene utført ved helleristningene.

Interessant er ristningenes tilknytning til alliansedannelser og rituelt bytte. En av forutsetningene for maktoppretholdelse var deltagelse i dette rituelle systemet og tilgangen til prestisjegoder (Kristiansen 1987), som bl.a. besto av bronse-gjenstander. At det var menn som sto for dette byttet, indikeres av at import-gjenstander finnes i mannskontekst, dvs. graver og enkeltdepoter (Sørensen 1987: 100). Offerdepotene med kvinnegjenstander er tolket som kvinneoffer knyttet til kriseritualer. Hvis disse representerer rene kvinneritualer og gjenstandene er lagt ned av kvinner, betyr dette at det har skjedd en overføring av prestisjegoder fra menn til kvinner. Denne overføringen kan ha skjedd i forbindelse med inngåelse av ekteskap, f.eks. i form av medgift eller brudepris som igjen kan knyttes til alliansedannelser.

Et visst element av liminalitet kan finnes. Det betyr i såfall at ristningene representerer mytisk kunnskap, som ble avslørt for novisene under et overgangsrituale i en eller annen form.

Flere forskere (bl.a. Vinsrygg 1980: 38) har etterhvert ment at det er noe smal-sporet å karakterisere ristningene som en solkult eller fruktbarhetskult. Den primitive religionen integrerer alle livets aspekter på en slik måte at mange av symbolene brukt i en kontekst også kan brukes i andre. Den viktige diskusjonen er hvilken rolle ristningene hadde i forhold til samfunnet omkring, hvordan de ble brukt og av hvem. Det er lite eller ingenting ved ristningene på Skatval som gjør at betegnelsene 'solkult' eller 'fruktbarhetskult' passer.

Motivkombinasjonene: Turner (1967) deler symbolene inn i dominante og instrumentelle symboler. Dominante symboler er symboler som referer til aksiomatiske verdier (1967: 20), mens instrumentelle symboler er mer kontekst-avhengige (1967: 32). Meningsinnholdet i dominante symboler har en høy grad av konsistens gjennom ritualet og i den rituelle syklus, dvs. de forskjellige ritualene symbolet deltar i. Ritualets andre symboler, dvs. de instrumentelle symbolene, blir orientert mot dominante symboler og dermed samfunnets aksiomatiske verdier, gjennom metaforiske og metonymiske assosiasjoner. Deltagernes mulighet til å forstå, eller til å tillegge ritualet mening, er avhengig av deres tidligere erfaringsgrunnlag. De kommer til ritualet med forskjellige erfaringer og forventninger, og dermed ulike muligheter til fortolkning. Tolkningen av det som foregår i et rituale, kan dermed bli meget forskjellig. Dette gjelder særlig hvis ikke all kunnskap om symbolene er kjent av alle. Derfor trengs et dominant symbol, som representerer aksiomatiske verdier, til å skape en felles tolkningsplattform. Individenes tolkninger og opplevelser av ritualet er fremdeles forskjellig, men en felles tolkningsdimensjon er oppnådd på grunn av det eller de dominante symbol(ene). De instrumentelle symbolene er mer kontekstavhengig og kan i større grad oppfattes forskjellig av deltagerne. Disse oppfatter Turner som midler til å oppnå ritualets mål. De må forstås i relasjon til det totale

symbolske system i et gitt rituale (1967: 32). Dominante symboler er ikke bare et middel men også et mål i seg selv.

Helleristningsbåten kan etter min mening sees som et dominant symbol. Båten forekommer i et høyt antall, den dominerer rent komposisjonsmessig og den finnes i andre kontekster (bl.a. i graver og på rakekniver). Dette betyr at de meningene som var knyttet til båten, var mindre kontekstavhengig enn hva tilfellet var for de andre motivene. Meningsaspektet knyttet til båten var av aksiomatisk karakter og tolkningsmulighetene for individet var mindre.

Munn (1973) har demonstrert at 'meningen' knyttet til et motiv er svært kontekstavhengig. Min oppfatning er at dette i første rekke gjelder for Turners instrumentelle symboler. De dominante symboler har mer definerte og begrensede meninger. Det er nettopp ringenes enkelhet som gjør at de er velegnet til å stå for mange forskjellige meninger. Det blir litt annerledes med en båt. En båt er uansett en båt, selv om den også kan stå for mange forskjellige meninger. Utgangspunktet for de mange meningene en båt har, er i større grad gitt i og med sin likhet med virkelighetens båter.

Jeg vil sammenligne båten som et sentraltmotiv med det Tilley (1991) har kommet fram til med hensyn til elgen, som Tilley mener er det sentrale ristningsmotivet på Nämforsen.

«... the symbolic and cosmological integration of scattered hunter-gatherer groups through visual storytelling, and an ontology of the world based on similitude and resemblance revolving around the form of the elk as a life-giving and connective force constitute the essence of Nämforsen. As a central heterotopic ritual site it creates social, cosmological and ontological cohesion in an otherwise fragmented world» (1991: 147).

Jeg tror båten på helleristningene på Skatval fungerte på samme måte. Ikke bare knyttet den sammen mennesker fra et stort område, men den var det sentrale symbol som rommet alle livets aspekter og gav livet en dypere mening.

De andre motivene må sees i sammenheng med båten. Det er båten som knytter alle elementene sammen.

«In this world each element becomes adjusted to another and elks with everything. In this manner meaning is effected through the ordering of the carved rock surfaces» (Tilley 1991: 147).

Båten som et aksiomatisk symbol er egnet til bruk i mange typer ritualer. I båten 'møtes' alle livets motsetninger og 'løses' i et symbol. Båten er det integrerende motiv. Det er båten som skaper følelse av 'jeg er, og jeg tilhører'.

I tråd med Turner (1967) har jeg tolket ristningene som en framvisning av harmoni, der det egentlig er motsetninger. Jeg har identifisert båten som 'fellesskapet' og fotsålen som 'individet'. Kombinasjonen av disse to tolker jeg som en framvisning av harmoni i dette forholdet. Behovet for å understreke denne harmonien skyldes at det i realiteten er en konflikt mellom dem. Med utgangspunkt i at alle samfunn inneholder elementer av makt, kan en si at et virkelig 'fellesskap' ikke eksisterer fordi samfunnets forskjellige grupper har forskjellige interesser. En av samfunnets grupper definerer dermed hva som er 'fellesskapet' og dets beste. Jeg vil hevde at denne gruppen er menn, sannsynligvis samfunnets 'eldste'. Rakeknivene som på den ene siden kan assosieres med båten, og på den andre med dyr, kan sies å være den individuelle manns identitetsgjenstand. Rakekniven som 'bærbar informasjon' knyttet den enkelte mann til et rituell system representert ved helleristningene som helligsteder. Det er ikke alle mannsgraver som inneholder rakekniver, i tillegg er utformingen og kvaliteten på knivene forskjellig (Thrane 1987). En kan tenke seg at knivene representerer mannens plass innen et rituell system som deler menn inn i forskjellige 'aldersklasser'. Den øverste av disse og den mektigste er de 'eldste'. Helleristningene kan ha vært steder hvor det ble arrangert overgangsritualer mellom disse klassene. Kanskje forskjellen mellom på den ene siden båt/fotsåler, og på den andre siden båter og/eller dyrefigurer representerer forskjellige aldersklasser. Slike ritualer kan ha blitt arrangert i regi av lokalsamfunnet, men de kan også ha foregått innen rammen av et rituale der folk fra et større område deltok. Det er imidlertid vanskelig å knytte kjønn til fotsålene som symbol. Muligheten er derfor til stede for at også kvinner kan ha deltatt i slike ritualer på ristningsbergene. Det er dermed vanskelig å si hvem 'individet' var. Det kan ha vært en motsetning mellom kvinner og menn, men det kan like gjerne ha vært motsetninger mellom grupper av menn.

Kombinasjonene av båter i grupper, evt. med dyrefigurer, finnes sjelden med fotsåler. Disse kan ha en annen mytisk referanse enn fotsåle/båtkombinasjonene. Hvis disse representerer en annen type ritualer, kan det ha vært hvor foreningen mellom to grupper ble understreket. Det at dyrefigurer finnes innen denne gruppen mens fotsålene er sjeldne, indikerer at det var menn som sto for denne foreningen.

Kombinasjonen av en analyse av ristningslokalitetenes indre logikk og et studium av ristningene som ritualer er meget fruktbar. Metoden gir mange muligheter for å studere ristningene på måter som hittil er lite brukt i Skandinavia. Det er mange ting her som jeg ikke har tatt opp. Jeg har ikke diskutert hvor stort område

ristningene i Stjørdal var sentralområde for. Jeg har ikke sett bronsealderkulturen i forhold til en evt. samtidig jegerbefolkning. Ristningene er ikke sett spesifikt i relasjon til samtidig funnmaterialet fra Stjørdal/Trøndelag. Ristningenes tilknytning til gravkulten er et interessant emne og kan utforskes mer. Sognnes har datert ristningene i Stjørdal som delvis tilhørende jernalderen (1987, 1990). Også Mandt (1991) har datert enkelte båttyper til jernalderen. Hvilke implikasjoner har så dette for studiet av ristningene som ritualer? Hvis det stemmer at ristningene sto i nær tilknytning til bytte av bronse, hva var det som gjorde at skikken med å lage bilder i berg ble opprettholdt? Jeg har heller ikke tatt opp forholdet mellom Sognnes' teorier og min tolkning av helleristningene. I utgangspunktet ser jeg ikke nødvendigvis noen motsetning mellom Sognnes' og mine standpunkter. Det kunne vært av interesse å se på den spesielle fordelingen av lokalitetsgruppene på Skatval i forhold til fordelingen av motivkombinasjonene. Dette kunne i såfall markere områder med forskjellige typer ritualer, kanskje for ulike grupper mennesker.

Rent teoretisk kan vi ikke utelate muligheten for at ristningene står for et fenomen vi i dag ikke har kjennskap til. Samtidig er det sånn at hvis vi skal være i stand til å si noe fornuftig om forhistorien, er vi, etter min mening, nødt til å stole på antropologisk/etnografisk materiale, med alle de usikkerhetsmomenter dette fører med seg. Det er imidlertid et vanlig fenomen at det som forandrer vårt syn på forhistorien ikke er nye arkeologiske oppdagelser, men nye måter å se det allerede eksisterende materialet på (Olsen 1987: 23). Slik kan en også forvente at synet på hva helleristningene sto for i det samfunnet som laget dem, vil forandre seg med nye teoretiske tilnæringsmåter.

All erfaring fra antropologi/etnografi tilsier at bergkunst er et religiøst/rituelt fenomen. Uansett hvordan en velger å tolke ristningene innen en slik ramme, kan en si at de menneskene som laget ristningene befattet seg med menneskets evige prosjekt; jakten på en meningsfull tilværelse.

«The role art has played in human life is complex and difficult to understand. It seems however, that in all areas of our lives, art is a means through which we can discover the meaning of existence.»

James W. Karman (1978)

5 SUMMMARY

The community of Stjørdal is located in Nord-Trøndelag in central Norway. One of the largest concentrations of prehistoric rock art in Norway is found in Stjørdal. To date, approximately 144 sites with rock carvings have been registered. 110 of these belonging to the agrarian tradition. These types of rock carvings date to the Bronze Age and Early Iron Age.

There appear to be two concentrations of rock art sites in Stjørdal. One is situated at Hegra, and the other is at Skatval. This study addresses the rock art in Skatval, where there are 37 sites with a total of 2008 figures. In this work emphasis has been placed on boat motifs (224), footprints (124), different ring motifs (101), animals (30), and cupmarks (1285).

The first part of the study is an analysis of the way the different motifs are arranged on the rock surface. Results indicate that the boat seems to be the principal motif. The boat is found associated with all the other motifs. 58% are found with other boats, 33% are found with cupmarks, 13% are combined with footprints, and 10% are found with different ring motifs.

Footprints are generally found together with boats and cupmarks. At a few sites the footprint seems to be the primary motif. This is especially true at Bremset I. Rings can be found alone as the central motif; but often are found together with boats. Animals are mostly found together with boats. Cupmarks are usually found together with the other motifs. These five motifs are seldom found together. The most common combinations are: two or more boats, boats and footprints, boats and rings, and boats and animals.

Sometimes it seems to be sites which have bigger compositions, especially Auran V A and Auran II.

Apparently there are five different types of rock art sites:

- 1) Sites which are dominated by boats and footprints.
- 2) Sites which are dominated by boats.
- 3) Sites with boats and animals.
- 4) Cupmark sites.
- 5) Sites dominated by abstract motifs.

However, one site, Bremset I, is dominated by footprints.

It is concluded that the manner in which the motifs are combined on the rock surface is not random, but systematic. The reason for this is that they were meant

to communicate something to someone, and the 'reader' knew the code to understand what the figures on the rock surface were communicating. The most important motif is the boat. All the other figures relate to the boat. Often these are found with the boat in the centre.

The second part of this work looks at rock carvings as records of ritual activity. In some parts of the world there are written sources which describe that rock art is connected to rituals. This is especially true for America (Berenqer & Martinez 1989, Patterson-Rudolph 1990), South Africa (Lewis-Williams 1981) and Australia (Layton 1989, Tacon 1989, Tilley 1991).

Different types of rock art sites may represent different types of rituals. To identify which rituals may have been associated with the varying sites, it is necessary to interpret both the different motifs and combinations of the motifs.

The boat is identified with the community. This is principally because the boat is often depicted with its crew. There is reason to believe that boat was the responsibility of a larger social group. It was not something associated with the individual or a single family. This is especially true if the boat was used in warfare or trade over long distances. The boat on the rock surface may be seen as Turners (1967) dominant symbol.

In contrast to the boat, the footprint denotes the individual. It is either the individual in a ritual, or a ritual in which the individual is at the centre. The animals probably represent domestic animals, presumably horses and sometimes cattle. Due to their simple form, both cupmarks and the rings may stand for a variety of things, depending on the context. According to Turner (1967) this type of symbol is seen as an instrumental symbol.

Rock art sites focusing upon the boat and footprints may represent rituals where the individual was integrated into the community. Sites where boats dominate appear to have been important in rituals where different groups came together. In such a situation it may have been important to emphasise that these different groups had common interests. The only site with a preponderance of footprints, Bremset I, may reflect rituals where focus of the ritual was the individual.

The rock art in Skatval represents the values of a world where the important aspects of life were symbolically related to the boat, domestic animals and the male world.

6 LITTERATUR

- Adams, R.N. 1977. Power in human societies: a synthesis. Ss. 387-410 i Fogelson, Raymond D. & Adams, Richard N. (red.) *The anthropology of power*. Academic Press. London.
- Almgren, O. 1927. Hällristningar och kultbruk. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar* 35: 1-337.
- Bahn, P.G. 1986 No sex, please, we're Aurignacians. *Rock Art Research* vol. 3, nr. 2: 99-120.
- Bakka, E. 1976. Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia. *Miscellanea* 25: 1-25.
- Barthes, R. 1984. *Elements of semiology*. Jonathan Cape. 111 s. London.
- Berenqer, J. & Martinez, J.L. 1989. Camelids in the Andes: rock art environment and myths. Ss. 390-416 i Morphy, H. (red.) *Animals into art*. One World Archaeology 7. Unwin Hyman. London.
- Berger, P. 1969. *The sacred canopy. Elements of a sociological theory of religion*. 229 s. Anchor Books. New York.
- Bertilsson, U. & Larsson, T.B. 1985. Economy and ideology in the Swedish Bronze Age. *Arch. Rev. from Cambridge* 4:2: 215-226.
- Bertilsson, U. 1987 The rock carvings of Northern Bohuslän. Spatial structures and social symbols. *Stockholm Studies in Archaeology* 7: 1-103.
- Bodilsen, I. 1986. Religiøse nedlæggelser i dansk bronzealder. *Varia* 12. Det 4. Nordiske bronzealder symposium på Isegran: 5-16.
- Broholm, H.C. 1952. *Danske oldsager III. Ældre bronzealder*. Gyldendalske Boghandel. Nordisk forlag. København.
- Brøgger, A.W. 1925. *Det norske folk i oldtiden*. 222 s. Oslo.
- Brøndsted, J. 1939. *Danmarks Oldtid II. Bronzealderen*. 304 s. København.
- Conkey, M.W. 1982. Boundedness in art and society. Ss. 115-128 i Hodder, I. (red.) *Symbolic and structural archaeology*. New Directions in Archaeology. Cambridge University Press. Cambridge.
- 1984 To find ourselves: Art and social geography of prehistoric hunter gatherers. Ss. 253-276 i Schrire, C. (red.) *Past and present in hunter gatherer studies*. International Conference on Hunting and Gathering Societies. Academic Press, Inc. London.
- Doty, W.G. 1986 *Mythography. The study of myth and rituals*. 326 s. The University of Alabama Press.

- Ekholm, G. 1917. De skandinaviske hällristningarna och deras betydelse. *Ymer* 1916: 275-308.
- 1918 Hällristningarnas kronologi och tillkomstsätt. *Ymer* 1917: 339-345.
- Eliade, M. 1958a. *Patterns in comparative religion*. 484 s. Sheed and Ward, London.
- 1958b. *Rites and symbols of initiation*. 175 s. Harper and Row, New York
- Flood, J.M. 1987 Rockart of the Koolburra Plateau, North Queensland. *Rock Art Research*, vol. 4, nr. 2: 91-126.
- Forge, A. 1973. Introduction. Ss. XIII-XXII i Forge, A. (red.) *Primitive art and society*. Oxford University Press. London.
- 1991 Handstencils: rock art or not art. Ss. 39-44 i *Rock art and prehistory*. Papers presented to symposium G of the AURA Congress, Darwin 1988. Oxbow Monograph 10. Oxford.
- Garwood, P. 1991. Ritual tradition and the reconstruction of society. Ss. 10-32 i Garwood, P., Jennings, D., Skeates, R. & Toms, J. (red.) *Sacred and profane*. Proceedings of a conference on archaeology, ritual and religion. Oxford University Committee for Archaeology. Oxford University Committee for Archaeology, Monograph No. 32. Oxbow Books. Oxford.
- Gelling, P. & Davidson, H.E. 1969. *The chariot of the sun - and other rites and symbols of the northern bronze age*. 200 s. J. M. Dent & Sons Ltd.
- Gibbs, L. 1987. Identifying gender representation in the archaeological record: a contextual study. Ss. 79-89 i Hodder, I. (red.) *The archaeology of contextual meanings*. New Directions in Archaeology.
- Gjessing, G. 1936. *Nordenfjelske ristninger og malinger*. 207 s. Aschehoug, Oslo.
- Glob, P.V. 1969. Helleristninger i Danmark. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter Bind VII*: 1-332.
- Gren, L. 1989. Platon midt i byn. Kyrcksocknens uppkomst från monumentologisk synspunkt. Ss. 63-71 i Damell, D. (red.) *Mänsklighet genom millenier. En vänbok til Åke Hyenstrand*. Stockholm.
- Görman, M. 1987. *Nordisk och keltisk: sydiskandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. 192 s. Lunds Universitet.
- Hafsten, U. 1987. Vegetasjon, klima og landskapsutvikling i Trøndelag etter siste istid. *Norsk Geografisk Tidsskrift* 41: 101-120.
- Hagen, A. 1983. *Norges oldtid*. 414 s. Cappelen Forlag. Oslo.
- 1990 *Helleristninger i Norge*. Det Norske Samlaget. 190 s. Oslo.

- Hansen, A.M. 1908. Om helleristningene. *Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1908*: 1-62.
- Hesjedal, A. 1990. *Helleristninger som tegn og tekst. En analyse av veideristningene i Nordland og Troms*. 221 s. Upubl. mag.avh. Univ. i Tromsø.
- Hodder, I. 1982a. *Symbols in action: Ethnoarcheological studies of material culture*. 244 s. Cambridge University Press. Cambridge.
- 1982b. *The present past. An introduction to anthropology for archaeologists*. 235 s. B.T. Batsford Ltd. London.
 - 1986. *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*. 194 s. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hood, B.C. 1988. Sacred pictures, sacred rocks: Ideological and social space in the North Norwegian stone age. *Norw. Arch. Rev.*, vol. 21, nr. 2: 65-84.
- Huntington, R. & Metcalf, P. 1979. *Celebrations of death. The anthropology of mortuary ritual*. 230 s. Cambridge University Press. Cambridge.
- Jensen, J. 1979. *Danmarkshistorien. Bronsealderen Nr. 2. Guder og mennesker*. 119 s. Sesam.
- Johansen, Ø. 1980. Utgravninger ved ristningsfelt i Østfold. *Varia 1*: 91-100.
- 1981. Metallfunnene i østnorsk bronsealder. *Univ. Oldsaksamling Skrifter. Ny rekke. Nr. 4*: 1-202.
 - 1983. Bronsealderproblemer - en teori om mellomhandlervirksomhet. *Varia 9*: 24-47.
 - 1988. *Norske depotfunn fra bronsealderen*. Upubl. dr. avhandling. 336 s. Univ. i Bergen.
 - 1993. *Norske depotfunn fra bronsealderen. Univ. Oldsaksamlings Skrifter. Ny Rekke. Nr. 15*: 1-184.
- Johnsen, J. 1974. *Rogalandsristningane - typologiske freistnader*. Upubl. mag.avh. ved Univ. i Bergen. Bergen.
- Karman, J.W. 1978. Ss. 109-125 i Hall, W.T. (red) *Introduction to the study of religion*.
- Keesing, R.M. 1981. *Cultural Anthropology. A contemporary perspective*. 558 s. Holt-Saunders International Edition.
- Kjellén, E. & Hyenstrand, Å. 1977. Hällristningar och bronsålderssamhälle i sydvästra Uppland. *Upplands Fornminnesförenings Tidsskrift 49*: 1-134.

- Kristiansen, K. 1981. Economic models for bronze age Scandinavia - towards an integrated approach. Ss. 239-287 i Sheridan, A. & Bailey, G. (red.) *Economic archaeology*. BAR - International Series.
- 1984. Ideology and material culture: an archaeological perspective. Ss. 72-100 i Sprigg, M. (red.) *Marxist perspectives in archaeology*. Cambridge.
 - 1987. Center and periphery in bronze age Scandinavia. Ss. 74-85 i Rowlands, M. Larsen, M., Kristiansen, K. (red.) *Centre and periphery in the ancient world*. New Directions in Archaeology. Cambridge University Press.
- Lange, E. de 1912. Ornerte heller i norske bronsealdergraver. *Bergens Museums Aarbok 1912, Nr. 4*: 3-33.
- Larsson, T.B. 1984. The structure and function of prehistoric social institution - A social anthropological approach. *Archaeology and Environment* 2: 23-30.
- 1986. The bronze age metalwork in Southern Sweden. *Archaeology and environment* 6: 1-200.
- Layton, R. 1989. The political use of Australian Aboriginal body painting and its archaeological implications. Ss. 1-11 i Hodder, I. (red.) *The meaning of things. Material culture and symbolic expression*. One World Archaeology 6.
- Lewis-Williams, J.D. 1981. *Believing and seeing. Symbolic meanings in southern San rock paintings*. 144 s. Academic Press.
- Lewis-Williams, J.D. & Dowson, T.A. 1988. The signs of all times. Entoptic phenomena in Upper Paleolithic art. *Current Anthropology*, vol. 29, nr. 2: 201-245.
- Løken, T. 1989. Rogalands bronsealderboplasser - sett i lys av områdets kulturelle kontakter. Ss. 141-147 i Poulsen, J. (red.) *Reginale forhold i nordisk bronsealder. Foredrag ved det 5. nordiske symposium for bronzealderforskning på Sandebjerg Slot 1987*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXIV, 1989.
- Mandt, G. 1972. Is the location of rock pictures an interpretive element? Ss. 170-184 i Marstrander, S. (red.) *Acts of the international symposium on rock art. Lectures at Hankø 6-12 August, 1972*. Universitetsforlaget. Oslo.
- 1980 Ristningsstudiet i forskningshistorisk lys. Hvilke veier fører framover? *Varia I*: 1-18.

- Mandt, G. 1986. Searching for female deities in the religious manifestations of the Scandinavian bronze age. Ss. 111-126 i Steinsland, G. (red.) *Words and objects*. Norwegian University Press. Oslo.
- 1987 Female symbolism in rock art. *AmS-Varia*, vol. 7: 35-52.
 - 1991 *Vestnorske ristninger i tid og rom. Kronologiske korologiske og kontekstuelle studier*. 626 s. Bergen.
 - 1992 *Bruk av analogier i nordisk arkeologi, sett i et internasjonalt perspektiv - kritikk og muligheter*. Unpubl.prøveforelesning. 29 s. Univ. i Bergen.
- Marstrander, S. 1949. Nye helleristninger i Sælbu. *Trondheim Turistforenings Årbok 1949*: 55-565.
- 1954. Trøndelag i forhistorisk tid. *Særtrykk av Norges bebyggelse, Fylkesbind for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker*: 33-140.
 - 1963. *Østfolds jordbruksristninger*. 479 s. Universitetsforlaget. Oslo.
 - 1967. Fra bronsealderens treskjærerkunst. *Viking 1967*: 5-46.
 - 1977. Bronze age gold finds in Norway. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1975/1976*: 41-56.
 - 1983. Porfyr- og nakkebøyde økser som indikator for bosetning og sosiale strukturer i Norges yngre bronsealder. *Foredrag ved det 1. nordiske bronsealderssymposium på Isegran 3.-6. Oktober 1977*: 57-145.
- Munn, N. 1973. The spatial presentation of cosmic order in Walbiri iconography. Ss. 191-200 i Forge, A. (red.) *Primitive art and society*. Oxford University Press. London.
- Noll, R. 1985. Mental imagery cultivation as a cultural phenomenon: the role of visions in shamanism. *Current Anthropology* 26: 443-61.
- Nordbladh, J. 1978. Some problems concerning the relation between rock-art, religion and society. Ss. 170-184 i Marstrander, S. (red.) *Acts of the international symposium on rock art. Lectures at Hankø 6-12 August, 1972*. Universitetsforlaget. Oslo.
- 1980. *Glyfer och rum kring hällristningar i Kville*. 115 s. Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Olsen, B. 1987. Arkeologi, tekst og samfunn - fragmenter til en post-prosessuell arkeologi. *Institutt for Samfunnsvitenskap, Univ. i Tromsø. Stensilserie B, Historie/Arkeologi Nr. 24*: 1-97.
- Patterson-Rudolph, C. 1990. *Petroglyphs & Pueblo myths of the Rio Grande*. Avanyu Publishing Inc. 132 s.

- Petersen, Th. 1922. Fra hvilken tid stammer de naturalistiske helleristningene? *Naturen* 1922: 88-108.
- 1925. Helleristningene på Okkenhaug i Frol. *Nord-Trøndelag historielag årboks*: 26-34.
 - 1926. Nye fund fra det nordenfjeldske Norges helleristningsområde. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* 36: 23-44.
- Pettersson, O. 1972. *Tro och rit*. 358 s. Stockholm.
- Pilgrim, R.B. 1978. Ritual. Ss. 64-84 i Hall, W.T. (red.) *Introduction to the study of religion*.
- Rygh, K. 1906. En gravplads fra bronzealderen. *K. norske Vidensk. Selsk. Skr.* 1906. No. 1: 3-29.
- Scheen, R. 1980. Flintdolken, det vanligste våpen fra norsk bronsealder. Ss. 169-174 i *Festskrift til Sverre Marstrander på 70 årsdagen*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 3.
- Schia, E. 1986. Norges eldste sko. *Viking* 1985/1986: 59-69.
- Seymour-Smith, C. 1986. *Macmillan dictionary of anthropology*. 305 s. Macmillan Reference Books. Macmillan Press Ltd. London and Basingstoke.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1982. Ideology, symbolic power and ritual communication: a reinterpretation of neolithic mortuary practices. Ss. 129-154 i Hodder, I. (red.) *Symbolic and structural archaeology*. New Directions in Archaeology.
- Sherrat, A. 1981. Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution. Ss. 261-301 i Hodder, I., Isaac, G., Hammond, N. (red.) *Pattern of the past: Studies in honour of David Clarke*. Cambridge University Press.
- Shetelig, H. 1925. *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. 227 s. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo 1925.
- Simonsen, P. & Munch, G.S. (red.) 1973. Bonde veidemann, bofast-ikke bofast i nordisk forhistorie. *Tromsø Museum Skrifter Vol. XIV*: 1-326.
- Sognnes, K. 1982. Helleristninger i Stjørdal, I. Skatval sogn. *Arkeologisk serie* 10: 1-54.
- 1983a. Bergkunsten i Stjørdal - helleristningar og busetjing. *Gunneria* 45: 1-45.
 - 1983b. Helleristninger i Stjørdal II. Stjørdal og Lånke sogn. *Arkeologisk serie* 6: 1-58.
 - 1987. Bergkunsten i Stjørdal 2. Typologi og kronologi i Nedre Stjørdal. *Gunneria* 56: 1-112.

- Sognnes, K. 1990. Bergkunsten i Stjørdal 3. Hegraristningene. *Gunneria* 62. 1-164.
- 1992. *Hundre års bergkunstforskning ved Vitenskapsmuseet*. In press.
 - 1993. The role of rock art in the bronze age and early iron age in Trøndelag, Norway. *Acta Archaeologica*, vol. 63-1992: 157-188.
- Solberg, B. 1988. Steinøkser med skaftfure fra Syd-Norge. I: *Festskrift til Anders Hagen*. Universitetet i Bergen No. 4 - 1988.
- Hansen, S.S. 1979. Nogle aspekter omkring ejendomsformer og social arbejdsdeling i Danmarks yngre bronzealder og ældre jernalder. Et forsøg på en historisk placering av de såkaldte "Celtic fields". *Kontaktstencil* 16, *Archaeology as a social science*: 56-66.
- Hansen, S.S. 1980. *The rights of property in the early iron age in Denmark*. Upubl. manuskript 2. International archaeological student conference.
- Sørensen, M.L.S. 1987. Material order and cultural classification: the role of bronze objects in the transition from Bronze Age to Iron Age in Scandinavia. Ss. 91-141 i Hodder, I. (red.) *The archaeology of contextual meanings*. New Directions in Archaeology.
- 1989. Period VI reconsidered: continuity and change at the transition from Bronze to Iron Age in Scandinavia. Ss. 457-492 i Sørensen, M.L.S. & Thomas, R. (red.) *The Bronze Age - Iron Age transition in Europe. Aspects of continuity and change in European Societies c. 1200 to 500 BC*. BAR International Series 483 (ii).
- Tacon, P.S.C. 1989. Art and the essence of being: symbolic and economic aspects of fish among the peoples of western Arnhem Land, Australia. Ss. 236-252 i Morphy, H. (red.) *Animals into art*. One World Archaeology 7. Unwin Hyman. London.
- Thrane, H. 1987. Bronzealderbarbering. *Fynske Minder*: 15-31. Udgivet af Odense bys museer.
- Tilley, C. 1991. *Material culture and text. The art of ambiguity*. 192 s. Routledge, London and New York.
- Trigger, B.G. 1989. *A history of archaeological thought*. 500 s. Cambridge University Press. Cambridge.
- Turner, V. 1967. *The forest of symbols. Aspects of Ndembu ritual*. 405 s. Cornell University Press. Ithaca and London.
- 1969. *The ritual process. Structure and anti-structure*. 213 s. Cornell University Press. Ithaca, New York.
- Vinsrygg, S. 1980. Helleristninger og tidsrekning. «Faggremsene brytes». *AmS - Skrifter* 9: 75-86.

- Vinsrygg, S. 1982. Om tidsaspektet i agrarristningane. *Varia 1, Ristninger i forhistorie og Middelalder*: 37-61.
- Wuthnow, R., Hunter, J.D., Bergesen, A., & Kurzweil, E. (red.) 1984. *Cultural analysis. The work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michel Foucault and Jürgen Habermas*. 273 s. Routledge & Kegan Paul. London and New York.

Tabell 1. Liste over motivkombinasjoner.

Numrene refererer til motivnumrene på kalkeringene. De summerte tallene er antall aktuelle motiv.

I

A) Bevisst kombinasjon bestående av flere båter.

- 1) - Auran I B og C: 112 - 116, 118, 119, 130, 132, 137
143, 145, 146.
- Auran II: 31, 33, 36, 37, 39, 40, 43, 47, 49, 50.
- Auran IV: 134, 138.
- Auran IX: 9, 10.
- Røkke IV: 1 - 4, 6, 7.
- Røkke VIII: 3, 5.
- Arnstad IV: 14, 15, 22, 25, 26, 28, 31.
- Gråbrekk I: 2, 10.
- Vikan I: 1, 5, 6.

Totalt: 52 båter, dvs. 23,2%

- 2) - Auran V A: a) 15, 11 (10, 12, 13)
- b) 18, 20 (19).
- Røkke I A: 7, 9.
- Røkke III A: 3 - 9, 14.
- B: 52 - 56.
- Røkke XI a) 9, 10.
- b) 13, 14.
- Arnstad II: 30, 31.

Totalt: 25 båter, dvs. 11,2%

- 3) - Auran I B: 115, 116.
- C: a) 139, 140.
- b) 141, 142.
- Auran II: 49, 50.
- Auran IV: 101, 102.
- Auran V A: 19, 20.
- F: 86, 88.
- Røkke III B: 20, 21.
- C: 59, 60.

Totalt: 18 båter, dvs. 8%

4) a)

- Auran I B: 116, 119.
- Auran II a): 6, 5, 14.
- b): 19, 22.
- c): 31, 39.
- Auran III: 21, 22.
- Auran IV: 101, 105.
- Auran VI: 3, 4.
- Røkke I A: 10, 11, 14.
- Røkke III A: 5, 9.

- C: a) 59, 63.
- b) 60, 62.
- Røkke IV: 3, 4.
- Arnstad IV: a) 29, 31.
- b) 14, 15.
b)
- Røkke I A: a) 11, 15.
- b) 23, 24.
- Røkke III A: a) 3, 4.
- b) 6, 7, 8.
- Røkke IV: 6, 7.
- Røkke VII: 1, 2.
- Bremset II: 3, 4.

Totalt: 45 båter, dvs. 20,1%

5) a)

- Røkke I A: 7, 8.
- Arnstad II: 40, 41.
- Arnstad IV: 6, 7.
b)
- Auran II: 10, 18.
- Auran XIII: 1, 7, 9.
- Røkke II: 1, 2.
- Røkke III B: 45, 46.
- Røkke XI A: 11, 12.

Totalt: 17 båter, dvs. 7,6%

6) - Auran I B: 115, 116.

- Auran II: a) 10, 18.
- b) 6, 22.
- Auran III: 21, 22.
- Auran IV: 101, 102.
- Auran V A: 8, 9, 10, 11, 12, 13.
- Auran VI B: 3, 4.
- Røkke II: 1, 2.
- Arnstad II: 30, 31.

Totalt: 22, dvs. 9,8%

B) Båt - fotsåle kombinasjoner.

(b = båt, f = fotsåle, fp = fotsålepar)

- Auran I A: a) f41, b42
- b) fp 85/86, fp88/89, f90, b87, f96
- b: a) b105, fp103/104.
- b) f106, b109.
- Auran III: fp17/18, b19.
- Auran IV: a) b66, f86, f85, f84.
- b) b69, fp72/73, f68, f71.
- c) b97, f93, f89.
- d) b91, f92.
- e) b122, f124.
- f) b117, f115.

- Auran V A: a) b15, f14.
- b) b6, f7.
- c) b19, f22
- E: b63, f64
- Auran IX A: a) b9, f7.
- b) b10, f12, f13, f14.
- Røkke I A: a) fp12/13, b14, b11, b15, b10.
- b) fp33, b32.
- Røkke III b: a) fp39/40, b41.
- b) b34, f37.
- c) b56, fp57/58.
- Røkke VI: b1, fp3.
- Røkke VIII D: b39, f38, fp36/37.
- E: b53, fp50/51.
- Røkke XI A: b9, f8.
- Arnstad II: b31, f33.
- Bremset I: b19, f18.

Totalt: 31 båter, dvs. 13,8% av alle båter.
28 fotsåler, dvs. 40% av alle fotsåler.
12 fotsålepar, dvs. 44,4% av alle fotsålepar.

C) Båt - ring kombinasjoner.

(b = båt, r = ring)

- Auran I A: a) r21, b23.
- b) b28, r44.
- c) b87, r82.
- B: b130, r131.
- Auran II: b33, r34.
- Auran III: b11, r10.
- Auran IV: b39, r27, r43.
- Auran V E: a) r72, b75.
- b) r77, b78.
- c) r58, b59.
- Auran IX A: b10, r11.
- Røkke III B: a) b34, r32, r36.
- b) b46, b45, r44.
- Røkke VI: b1, r5.
- Røkke VIII A: b5, r6.
- Røkke XI A: r5, b7.
- Arnstad II: a) b21, r18, r19, r17, r13.
- b) b23, r24.
- Arnstad IV: b6, b7, r5, r1.
- Bremset I: b26, r28.
- Gråbrekk I: a) r1, b2.
- b) r8, b10

Totalt: 28 ringer, dvs. 27,7% av alle ringer.
24 båter, dvs. 10,7% av alle båter.

D) Båt - dyrefigur kombinasjon.

(b = båt, d = dyrefigur.)

- Auran I B: b121, d124, d128, d125, b130, d129.
- Auran II: a) b22, d23, d24.
- b) b28, d29 (Sognnes definerer ikke dette som båt.)
- c) b43, d42.
- Auran XIII: b9, b7, d11, d12.
- Gråbrekk I: a) b2, d7.
- b) b10, d11, d13.
- Vikan II: b7, d4, d5, d6.

Totalt: 16 dyrefigurer, dvs. 53% av alle dyrefigurer.

10 båter, dvs. 4,5% av alle båter.

E) Båt - groper.

(Alle numrene nedenfor er båter med en eller flere groper i en bevisst plassering.)

- Auran I A: 9, 18, 23, 28, 42, 67.
- B: 113, 116, 121, 132.
- C: 146.
- Auran II: 4, 6, 10, 18, 19, 22, 33, 37, 31, 49, 50.
- Auran III: 22, 21, 19, 9.
- Auran IV: 39, 97, 91, 105, 102, 138.
- Auran V A: 3, 10, 13.
- E: 45, 75, 78.
- F: 85, 88.
- Auran VI B: 3, 4.
- C: 6.
- Auran XIII: 7.
- Røkke I A: 15, 26.
- G: 58, 52.
- Røkke III A: 8, 14.
- B: 20, 52, 54, 56.
- C: 60, 62, 63.
- Røkke IV: 1, 4.
- Røkke VI: 1.
- Røkke VII: 1, 2.
- Røkke VIII B: 13.
- C: 34.
- D: 39.
- Arnstad II: 21, 23, 40, 41, 31, 29.
- Arnstad IV: 28, 26, 24, 22, 15.
- Stokkan I: 10.
- Vikan I: 5.

Totalt: 78 båter, dvs. 34,8% av alle båter.

II

A) Fotsåler/fotsålepar - ring kombinasjon.

(f = fotsåle, fp = fotsålepar, r = ring.)

- Auran I A: a) fp85/86, r82 (med båt).
- b) f79, r78.
- Auran IV: a) fp23/24, f21, f22,
fp19/20, r27 (med båt).
- b) f58, r59.
- Auran IX A: f12, r11 (med båt).
- Røkke III B: f37, r36, r32 (med båt)
- Røkke VI: fp3, r5 (med båt).
- Arnstad II: f37, r38 (med båt).
- Bremset I: a) f6, f7, r5, r4.
- b) f2, r3 (2 stk.), (r4, se over).
- c) f8, r10,
- d) fp22, r (uten eget nr.)

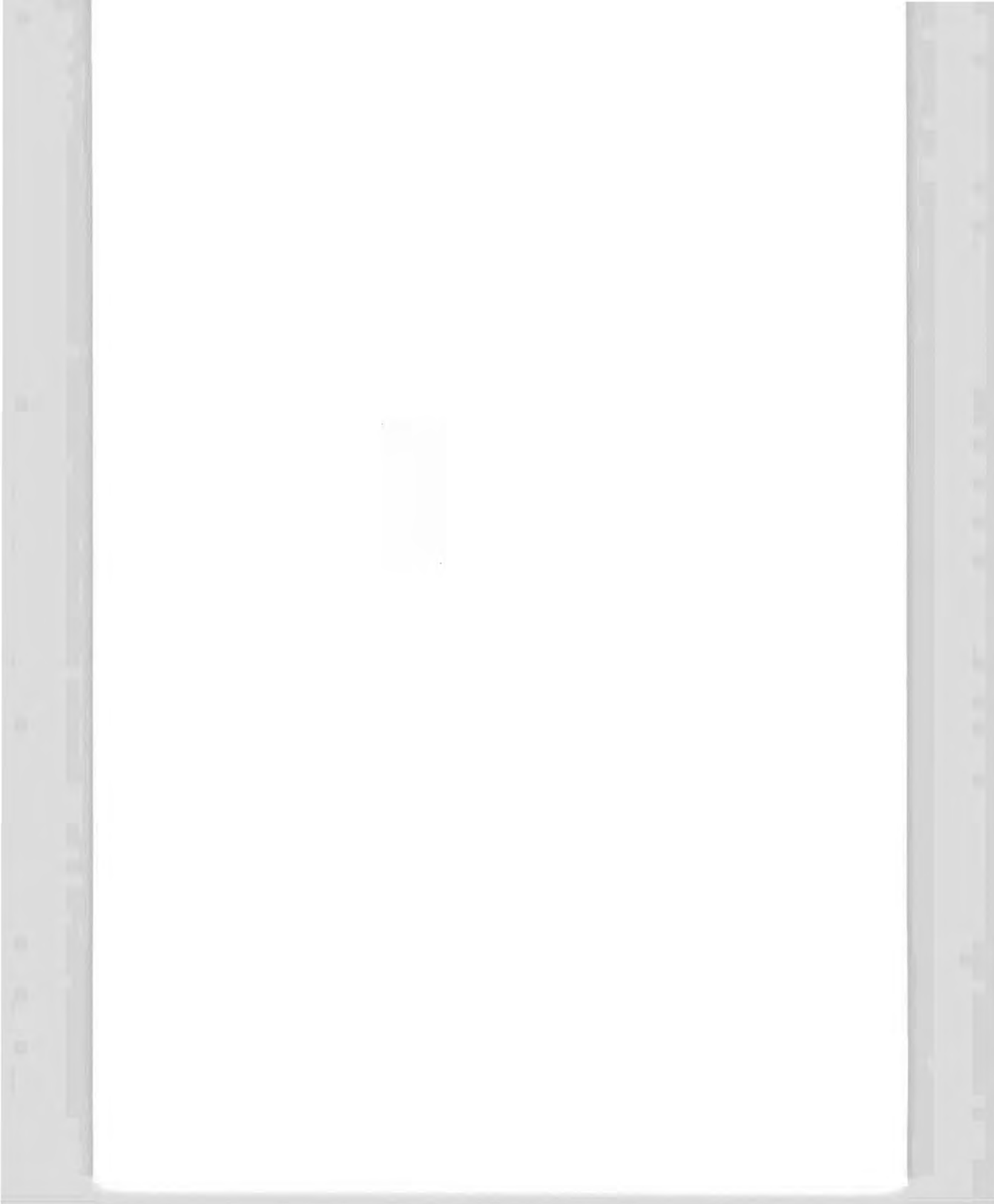
Totalt: 10 fotsåler, dvs. 14,2% av alle fotsåler.

5 fotsålepar, dvs. 18,5% av alle fotsålepar.

15 ringer, dvs. 14,8% av alle ringer.

B) Fotsåler og dyrefigurer.

- Auran I B: d125, fp103/104.
- Auran IV: f7, d13.
- Auran V E: d69, f64.
- Auran XII: d8, d9, fp5/6.
- Vikan II: d8, f9.

TIDLIGERE UTKOMMET I MISCELLANEA

1. Strømgren, T. Zooplankton investigations in Skjomen. Preliminary report, November 1969-January 1971. 25 pp.
2. Malme, L. 1971. Oseaniske skog- og heiplante-samfunn på fjellet Talstadhesten i Fræna, nordvest-Norge, og deres forhold til omgivelsene. 39 pp. 12 tab.
3. Baadsvik, K. 1971. Om klimaet ved jordoverflaten og de temperaturforhold fjellplantene lever under. 28 pp.
4. Mæhre Lauritsen, E. 1972. Moselloraen på Bergsåsen i Snåsa, Nord-Trøndelag. 172 pp.
5. Færbregd, O. 1972. Pilefunn frå Oppdalsfjella. 138 pp. 17 pl.
6. Vorren, K.-D. 1972. Namdalens Sphagnum-flora. 41 pp.
7. Moen, A. & F. Wischmann. 1972. Verneverdige myrer i Oslo, Asker og Bærum. Rapport i forbindelse med den norske myrreservatplanen. 69 pp.
8. Skjæveland, S.H. 1973. Ecology of echinoderms in Borgenfjorden, North-Trøndelag, Norway. 51 pp.
9. Strømgren, T. 1973. Zooplankton investigations in Borgenfjorden, 1967-1969. 37 pp.
10. Gulliksen, E.H. 1973. Jan Mayen - en bibliografi. 22 pp.
11. Lande, E. 1973. Growth, spawning, and mortality of the mussel (*Mytilus edulis* L.) in Prestvaagen, Trondheimsfjorden. 26 pp.
12. Aune, E.I. 1973. Forest Vegetation in Hemne, Sør-Trøndelag, Western Central Norway. 87 pp.
13. Strømgren, T. 1973. Zooplankton investigations in Trondheimsfjorden, 1963-1966. 149 pp.
14. Strømgren, T. 1973. Vertical distribution and numerical variation of zooplankton in the upper 50 m at one station in Trondheimsfjorden. 54 pp.
15. Iversen, T.-H. 1974. The roles of statoliths, auxin transport, and auxin metabolism in root geotropism. 216 pp.
16. Evensen, D. 1974. The benthic algae of Borgenfjorden, North-Trøndelag, Norway. 18 pp.
17. Strømgren, T. 1974. Zooplankton and hydrography in Trondheimsfjorden on the west coast of Norway. 35 pp.
18. Skogen, A. 1974. Karplantefloraen i Ørland herred, Sør-Trøndelag, nyfunn og forandringer etter 10 år. 49 pp.
19. Gulliksen, B. 1974. Marine Investigations at Jan Mayen in 1972. 46 pp.
20. Sneli, J.-A. 1974. A collection of marine Mollusca from Møre and Romsdal, Northwestern Norway. 17 pp.
21. Gulliksen, B. 1974. The Ascidian fauna on level bottom areas in the Borgenfjord, 1967-1973. 18 pp.
22. Malme, L. 1975. En plantesosiologisk undersøkelse av vann- og sumpvegetasjon i Møre og Romsdal. 30 pp. 14 tab.
23. Sneli, J.-A. 1975. The distribution of Caudofoveata, Polyplacophora, and Prosobranchia in Borgenfjorden, North-Trøndelag, Norway. 26 pp.
24. Nissen, H. 1976. Samkatalog for museums litteratur. 248 pp.
25. Bakka, E. 1975. Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia. 58 pp. 16 pl.
26. Fittkau, E.J., F. Reiss & O. Hoffrichter. 1976. A bibliography of the Chironomidae. 177 pp.
27. Møllenhuis, K.R. 1977. Mesolitiske boplasser på Møre- og Trøndelagskysten. 216 pp. 24 pl.
28. Holthe, T. 1977. A quantitative investigation of the level-bottom macrofauna of Trondheimsfjorden, Norway. 20 pp. 33 Tab.
29. Holthe, T. 1977. The polychaetous annelids of Trondheimsfjorden, Norway. 64 pp.
30. Rustad, D. 1978. Hydrographical observations from Sognefjorden (Western Norway). 59 pp. 4 Tab.
31. Jensen, J.W. 1979. Utbytte av prøvefiske med standardserier av bunngarn i norske ørret- og røyevatn. 36 pp.
32. Thomasson, K. 1979. Heleoplankton from a pool in South Trøndelag province, Central Norway. 23 pp.
33. Moen, A. & J.W. Jensen (red.). 1979. Naturvitenskapelige interesser og verneverdier i Forrassdraget og øvre Forrassområdet i Nord-Trøndelag. 94 pp. 2 kart.
34. Sognnes, K. 1979. Arkeologiske modeller for Vestlandets vikingtid. 99 pp.
35. Sivertsen, E. & L.B. Holthuis. 1979. The marine Isopod Crustacea of the Tristan da Cunha Archipelago. 128 pp.
36. Rustad, D. 1980. A survey of the intertidal zone of Sognefjorden (Western Norway) with special reference to *Balanus balanoides* (L.) (Cirripedia). 74 pp.
37. Hoffrichter, O. & F. Reiss. 1981. Supplement 1 to «A bibliography of the Chironomidae». 68 pp.
38. Fremstad, E. 1981. Flommarksvegetasjon ved Orkla, Sør-Trøndelag. 89 pp.
39. Jørgensen, L. 1982. Ål (*Anguilla* sp.) en litteraturoversikt. 66 pp.
40. Klokke, T. 1982. Mire and forest vegetation from Klæbu, Central Norway. 71 pp.
41. Frisvoll, A.A. 1983. A taxonomic revision of the *Racomitrium canescens* group (Bryophyta, Grimmiaceae). 181 pp.
42. Dolmen, D. 1983. Diel rhythms in *Triurus vulgaris* (L.) and *T. cristatus* (Laurenti) (Amphibia) in Central Norway. 34 pp.
43. Marstrander, L. 1983. Inntrøndelag i romertid. Gravfunn og bosetning. 230 pp.
44. Wik, B. 1983. Tunanlegget på Tjøtta - en økonomisk og demografisk miljøstudie. 177 pp.
45. Sognnes, K. 1983. Bergkunsten i Stjørdal. Helleristninger og busetjing. 104 pp.
46. Andrén, C. & G. Nilson (eds.). 1984. Proceedings of the 2nd Nordic Symposium on Herpetology, Göteborg, Sweden, 28-29 January 1982 (11 Abstracts). 27 pp.
47. Santhakumaran, L.N. 1984. Vertical Distribution of Fouling and Woodboring Organisms in Trondheimsfjorden (Western Norway). 30 pp.
48. Santhakumaran, L.N. & J.-A. Sneli. 1984. Studies on the Marine Fouling and Wood-boring Organisms of the Trondheimsfjord (Western Norway). 36 pp.
49. Iversen, S.T. 1984. Strandbergvegetasjon. En plantesosiologisk undersøkelse på Frøya, Sør-Trøndelag. 96 pp.
50. Schei, A.J.S. 1984. Makrofloraen i Dovrefjell nasjonalpark. 117 pp.
51. Holien, H. & T. Tønsberg. 1985. Notes on *Cladonia asahina*, *C. conista* and the *C. grayi*-group in Norway. 26 pp.
52. Krovoll, A. & M. Nettelbladt. 1985. Catalogue of the J.E. Gunnerus herbarium. 171 pp.
53. Flatberg, K.I. 1986. Studies in *Myrica gale* L., with main emphasis on its occurrence in the inner parts of the Gauldalen area in Central Norway. 47 pp.

54. Flatberg, K.I. 1986. Taxonomy, morphovariation, distribution and ecology of the *Sphagnum imbricatum* complex with main reference to Norway. 118 pp.
55. Holthe, T. 1986. Evolution, systematics, and distribution of the Polychaeta Terebellomorpha, with a catalogue of the taxa and a bibliography. 236 pp.
56. Sognnes, K. 1987. Bergkunsten i Stjørdal 2. Typologi og kronologi i Nedre Stjørdal. 112 pp.
57. Bakka, E. 1987. Bronsealderristningane på Bogge i Romsdal. 32 pp.
58. Botnen, A. & T. Tønsberg. 1988. Additions to the lichen flora of central Norway. 43 pp.
59. Frisvoll, A.A. 1988. A taxonomic revision of the *Racomitrium heterostichum* group (Bryophyta, Grimmiales) in N. and C. America, N. Africa, Europe and Asia. 289 pp.
60. Sognnes, K. 1988. Iron Age arrow-heads from Hordaland, Norway. Testing a classification system. 36 pp.
61. Bjerck, H.B. 1989. Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland. En studie av steinaldernes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder. 212 pp.
62. Sognnes, K. 1990. Bergkunsten i Stjørdal 3. Hegraristningane. 164 pp.
63. Moen, A. 1990. The plant cover of the boreal uplands of Central Norway. I. Vegetation ecology of Sølendet nature reserve; haymaking fens and birch woodlands. 441 pp., 1 map.
64. Wik, B. (red.). 1991. Sentrum - periferi. Sentra og sentrumsdannelser gjennom førhistorisk og historisk tid. Den 18. nordiske arkeologkongress, Trondheim 28.8.-4.9.1989. 449 pp. (2 vol.).
65. Holien, H. & O. Hilmo. 1991. Contributions to the lichen flora of Norway, primarily from the central and northern counties. 38 pp.
66. Holthe, T. 1992. Identification of Annelida Polychaeta from northern European and Adjacent Arctic waters. 30 pp.
67. Woelkerling, Wm J. 1993. Type Collections of Corallinales (Rhodophyta) in the Foslie Herbarium (TRH). 289 pp.
68. Bruteig, I.E. 1994. Distribution, ecology and biomonitoring studies of epiphytic lichens on conifers. 24 pp.
69. Johansen, S. 1995. A dendroclimatological study of *Larix gmelinii* at the forest border in the lower Kolyma river region, northeastern Siberia. 20 pp.
70. Moen, A. (ed.) 1995. Regional variation and conservation of mire ecosystems. 344 pp.
71. Marion, P. van. 1996. Ecological studies in Hopen, a landlocked bay at Agdenes, Sør-Trøndelag Norway. 38 pp.
72. Sørheim, H. 1997. En høvding's gård - en høvding's grav. En vikingtids båtgrav på Egge i Steinkjer, Nord-Trøndelag. 89 pp.